

Treball de Fi de Grau

Títol

Autoria

Professorat tutor

Grau

Tipus de TFG

Data

Full resum del TFG

Títol del Treball Fi de Grau:

Català:

Castellà:

Anglès:

Autoria:

**Professorat
tutor:**

Curs:

Grau:

Paraules clau (mínim 3)

Català:

Castellà:

Anglès:

Resum del Treball Fi de Grau (extensió màxima 100 paraules)

Català:

Castellà:

Anglès:

Gràcies a Isabel Muntané,
per acompanyar-me i guiar-me al llarg del camí;
a Marika Vila i a Flor Coll per ajudar-me a posar fil a l'agulla;
a Gemma Fontanals, a Júlia Bertran, a Queralt Guinart i a Aurora Portillo,
per obrir-me les portes al seu pensament
i a la meva mare, al meu pare i a en Josep pel seu suport.

No hi ha barrera, pany ni forrellat que puguis imposar a la llibertat de la meva ment.

Virginia Woolf

Índex

1. Introducció.....	6
2. Metodologia.....	7
3. Marc teòric.....	9
3.1. Feminisme avui.....	10
3.2. Origen de la il·lustració feminista.....	14
3.3. Il·lustració feminista.....	20
3.3.1. Femiñetas.....	24
3.4. Instagram com a mitjà de difusió.....	25
4. Marc pràctic.....	31
4.1. Gemma Fontanals, reivindicar la sororitat.....	32
4.2. Júlia Bertran, desmuntar l'amor romàntic.....	39
4.3. Queralt Guinart, promoure l'autoestima.....	49
4.4. Aurora Portillo, enderrocar els rols de gènere.....	60
5. Conclusions.....	72
6. Bibliografia.....	77
7. Annexos.....	85
7.1. Entrevista a Marika Vila.....	85
7.2. Entrevista a Flor Coll.....	97
7.3. Entrevista a Gemma Fontanals.....	108
7.4. Entrevista a Júlia Bertran.....	115
7.5. Entrevista a Queralt Guinart.....	123
7.6. Entrevista a Aurora Portillo.....	131

1. Introducció

És cada vegada més comú veure com a manifestacions i concentracions feministes s'utilitzen il·lustracions com a pancartes. Els dibuixos denuncien violències, desigualtats o estereotips de gènere i reivindiquen la igualtat de drets i oportunitats. És un llenguatge, que conformat per dibuix i text o només per dibuix, pretén canviar el món.

Al llarg dels anys, tant la il·lustració com el còmic, han estat infravalorats en el món acadèmic per ser considerats un gènere literari menor. Les dones dibuixants professionals han patit aquesta llosa i a més, dins del sector han sigut menystingudes pel fet de ser dones. Molt recentment s'ha començat a incloure la temàtica del còmic en la recerca i s'ha estudiat les seves autores. De la mateixa manera, quan es parla de la història del feminisme i en concret de l'art feminista, es fa referència sobretot a escriptores, pintores o escultores, i poques vegades s'inclou el nom d'il·lustradores. Per aquest motiu, aquest treball pretén indagar en un camp poc explorat, visibilitzar les artistes i fer paleses les dificultats a les quals s'han enfrontat; així com reconèixer la seva tasca dins de l'activisme feminista.

La il·lustració feminista viu un moment d'expansió, gràcies a l'embranzida de l'última dècada de la lluita feminista i la importància de les xarxes socials que faciliten la difusió de missatges i de continguts visuals. Instagram és una aplicació nascuda recentment, on les il·lustradores feministes hi són molt presents. Per tant, aquest estudi retrata un fenomen de ferma actualitat.

En aquest treball, traçarem la història de la il·lustració feminista, abordarem la il·lustració en el context actual i analitzarem aquest art des d'una perspectiva comunicativa; no tant des d'un punt de vista artístic, sinó centrant-nos en la seva capacitat de transmissió de missatges.

2. Metodologia

El present estudi s'ha estructurat en la seva totalitat, tant el marc teòric com el marc pràctic, amb l'objectiu de desvetllar les següents qüestions:

- Què és la il·lustració feminista?
- Quin és l'origen de la il·lustració feminista?
- Quin paper ha tingut Instagram en la difusió de la il·lustració feminista?
- Quin és el valor comunicatiu que té la il·lustració a l'hora de transmetre missatges feministes?

Les tres primeres preguntes es desenvolupen dins del marc teòric i la darrera s'emmarca dins del marc pràctic. Els motius que han suscitat aquestes interrogacions han estat que la il·lustració feminista no és un concepte descrit teòricament i per tant no té un significat consensuat. L'objectiu doncs, és establir unes bases que puguin definir-lo. Així mateix, la il·lustració feminista viu actualment un moment d'eclosió, però el que l'ha portat fins a aquest punt no és identificable i per tant, cal traçar quina ha estat la seva evolució. Instagram és una aplicació caracteritzada per la publicació de continguts visuals, on la il·lustració feminista hi transita de forma regular, i per tant és important saber quina és la relació que manté Instagram amb aquest art. Per últim, com parlem d'una il·lustració considerada feminista, volem valorar quina és la capacitat real dels dibuixos en la transmissió de missatges feministes.

Quant a l'acotació del treball, pel que fa a la temàtica, com el títol indica, ens hem centrat només amb la disciplina artística de la il·lustració i dins d'aquesta, únicament la considerada de caràcter feminista. Tot i això, tenim molt present que la il·lustració tracta una àmplia gamma de temes, és per exemple el cas de les autores mencionades al llarg del treball, que en la seva feina duen projectes que no necessàriament estan relacionats amb el feminisme. Alhora que també entenem que el feminisme pot ser abordat des de diferents arts.

Pel que fa a la zona geogràfica, tot i que la il·lustració feminista està present de forma global, el conjunt del treball se centra a l'àmbit nacional. És cert, però, que en algun apartat, que així ho requereix, fem referència a informació d'arreu del món.

El procediment metodològic és qualitatiu, ja que els elements d'estudi no responen a criteris numèrics, sinó que exigeixen una valoració dels diferents postulats efectuats per diferents veus expertes, així com una part d'anàlisi personal. Per poder donar resposta al conjunt de qüestions s'ha entrevistat a una de les il·lustradores pioneres, Marika Vila, a la creadora del mitjà de comunicació *Femíñetas*, Flor Coll, i a quatre il·lustradores del moment: Gemma Fontanals, Júlia Bertran, Queralt Guinart i Aurora Portillo. Cal esmentar que també s'ha contactat amb les artistes més seguides a Instagram, però per manca de disponibilitat no s'han pogut sumar a aquest estudi.

S'ha assistit a la inauguració de l'exposició "Matahari i altres dones valentes" a l'Espai d'Art Moritz (Badalona) sobre la trajectòria artística de Marika Vila i a l'exposició "Feminismes", especialment "El cos com a conflicte", del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona sobre la història de la il·lustració. Així mateix, s'ha comptat amb fonts documentals que aborden la qüestió, entre ells llibres, articles acadèmics i peces periodístiques.

Una altra dels procediments que s'ha dut a terme ha estat l'observació i l'anàlisi d'il·lustracions feministes. Per seleccionar-les, s'ha establert com a criteri que pertanyessin a diferents il·lustradores i que s'hagués fet prèviament una entrevista amb les autores. En fer l'anàlisi de les vinyetes s'ha tingut en compte la representació gràfica de la figura femenina, els missatges textuais de l'obra i la suma dels diferents elements de la imatge, així com les idees implícites que se'n deriven.

3. Marc teòric

El tema que ens ocupa en aquest treball és la il·lustració feminista que relaciona per una banda un concepte artístic i per l'altra un concepte ideològic, per aquest motiu s'estableix en el marc teòric quina és la vinculació d'ambdós termes.

En primer lloc, es contextualitza el moment actual que viu el feminisme com a moviment social i polític, en l'anomenada quarta onada. Posteriorment, pel que fa a la il·lustració, es recull el caràcter sexista que la caracteritzava en els seus inicis com a eina de difusió d'estereotips de gènere. A partir d'aquí, es traça el naixement de la il·lustració feminista, donant visibilitats a les artistes pioneres que van fer d'aquest art, una eina política i que van patir nombroses discriminacions dins la professió pel fet de ser dones.

En aquest apartat es defineix el que configura la il·lustració feminista i quins són els aspectes de l'actualitat que la caracteritzen. S'exposa un cas concret d'un projecte d'il·lustració feminista, la revista *Femíñetas*.

Així mateix, el marc teòric estudia el mitjà per excel·lència de publicacions d'il·lustracions feministes: Instagram, i n'analitza els punts positius i els punts negatius.

3.1. Feminisme avui

"El feminisme és un moviment social i polític que es va iniciar a finals del segle XVIII i que suposa la presa de consciència de les dones com a grup o col·lectiu humà, davant de l'opressió, la dominació i l'explotació de la qual han sigut i són objecte per part dels homes en el centre del patriarcat¹ durant les diferents fases històriques del model de producció, la qual cosa els mou, a l'acció per a l'alliberació del seu sexe en totes les transformacions de la societat que aquesta requereixi" (Sau, 2001). Així doncs, durant tots aquests anys el feminisme ha protagonitzat diverses lluites i ha anat assolint fites per construir una societat més igualitària, distingint-se en diferents èpoques, les quals reben el nom d'onades. Avui estem vivint la quarta onada feminista.

La quarta onada va néixer a partir del segle XXI arrel de la successió de diverses manifestacions feministes en els diferents continents (Varela, 2019). Es caracteritza per assenyalar el sistema neoliberal com a causant de l'explotació econòmica i sexual de les dones, ja que es considera que aquest promou aspectes com l'esquerra salarial, els treballs més precaris, les cures a tercers per a les dones i el creixement exponencial del tràfic i la prostitució. La quarta onada es defineix també, per trencar el silenci envers la violència sexual, posant el focus en els violadors i en els assetjadors i exigint que es faci justícia. A més a més, és molt determinant es tracta d'un moviment global (Varela, 2019). Es diu que s'està legitimant el feminisme, ja que avui, més que mai, més persones s'autoconsideren "feministes". Segons un estudi de la revista *Contexto* del 2018 a Espanya ho fan el 58,6% de les dones majors de 18 anys i fins i tot ho fan els homes, en un 45%.

La doctora en filosofia Ana de Miguel (1995) diu que "el feminisme adquireix pas a partir d'aquells moments històrics, en què les dones, han arribat a articular, tant en la teoria com en la pràctica, un conjunt coherent de reivindicacions i s'han organitzat per aconseguir-les." (Citada per Alario, 2008, p.13)

Algunes de les mobilitzacions d'aquesta època més significatives han estat les següents:

El "Se non ora quando?" (Si no és ara, quan?). El febrer del 2011 a Itàlia les dones exigien el seu reconeixement i la seva dignitat i es manifestaven contra la seva cosificació². (Varela, 2019)

1 Patriarcat: Forma d'organització social per la qual els homes d'una societat ostenten les posicions de més poder i releguen les dones a posicions de submissió i subalternitat. (Joves.cat, n.d.)

2 Cosificació: Fer ús de la dona o de la seva imatge per a finalitats que no la dignifiquen ni com a dona ni com a ésser humà. La més comuna és convertir-la en un objecte sexual a disposició de l'home. (CDP, n.d.)

El desembre de 2012 a l'Índia, arran de la violació en grup d'una jove estudiant en un autobús en marxa a Nova Delhi que va morir dies després per les ferides ocasionades, es va desencadenar una onada de manifestacions i es va triplicar el nombre de denúncies per violació en la capital l'any següent i van aconseguir que s'endurissin les penes. (Varela, 2019)

El juliol del 2014, a Turquia, la campanya contra la violència masclista que estaven duent a terme les dones va esclatar després que el viceprimer ministre turc, Bülent Arinç, digués: "Una dona ha de ser decent. Ha de conèixer la diferència entre públic i privat. No ha de riure en públic" (Varela, 2019, p.145). Això va fer que es convoquessin manifestacions a Istanbul i que les xarxes socials s'omplissin amb l'etiqueta #direnkahkaha (el riure de la resistència) i #direnkandin (dones que resisteixen).

El juny del 2015 es va fer visible una de les grans lluites feministes d'Amèrica Llatina, al demanar l'erradicació dels feminicidis, que és la principal causa de mort entre les dones de 15 i 44 anys (OMS, 2016). Les mobilitzacions s'han anat intensificant durant els anys posteriors sota el lema "Violència masclista i complicitat estatal." (Varela, 2019)

Polònia compta amb una de les normatives d'avortament més restrictives del món, ja que només és possible avortar en cas de violació, incest, perill per la vida de la mare o diagnòstic de malaltia greu o anomalies greus del fetus (Varela, 2019). El 2016, el Govern ultraconservador del PiS (Llei i Justícia) va intentar prohibir l'avortament completament, però les protestes massives i la recollida de mig milió de firmes el van fer rectificar. El 2018, el mateix partit va voler prohibir l'avortament en cas de malformació irreparable del fetus. En contra d'aquesta mesura, les dones van tornar a sortir al carrer amb les "Czarny Protest" (Protestes negres), en les quals es vestien de negre i sostenien pancartes negres. (Varela, 2019)

El 2016 a Espanya durant les festes de Sant Fermí a Pamplona, cinc nois van violar una noia i van fer gravacions de l'acte i les van enviar per un grup de Whatsapp que tenien, anomenat "La Manada". El cas va prendre aquest nom en el judici i el 26 d'abril de 2018 l'Audiència provincial va dictar que els condemnava per abús sexual, en comptes d'agressió sexual. La reacció davant d'això va ser convocar diverses manifestacions i mobilitzacions periòdiques arreu d'Espanya amb diferents càntics: "No es abuso, es violación", "Yo sí te creo" o "Tranquila hermana, esta es tu manada." Finalment, el 21 de juny de 2019 el Tribunal Suprem va sentenciar que es tractava d'un cas d'agressió sexual (Cataño, 2019). Aquestes mobilitzacions han promogut l'avantprojecte de Llei

Orgànica de Garantia Integral de la Llibertat sexual impulsada pel Ministeri d'Igualtat del govern de coalició de PSOE i Unidas Podemos el 2020 on es planteja: "una reforma del Codi Penal per eliminar la diferència entre abús i agressió sexual i posar en el centre dels delictes sexuals el consentiment de la víctima." (Martín, 2020)

Als Estats Units, l'endemà de la presa de possessió de Donald Trump, el 21 de gener de 2017, es va convocar a Washington la *Women's March* (Manifestació de les dones) en contra de l'arribada a la presidència d'aquest, que havia fet una campanya electoral plena d'insults i vexacions sexistes. La marxa va ser secundada per manifestacions d'arreu del món (Varela, 2019). "Aquesta va esdevenir la mobilització més multitudinària dels Estats Units després de la guerra de Vietnam" (Varela, 2019, p.147) i avui ha esdevingut una marxa global feminista. El mateix any, el mes d'octubre va aparèixer el moviment #MeToo (A mi també). Després de les acusacions d'abús sexual al productor de cinema nord-americà Harvey Weinstein, nombroses actrius famoses van denunciar a través de les xarxes els abusos que havien patit durant dècades. Això va impulsar un encadenament de denúncies públiques de moltes dones (Varela, 2019). L'11 de març de 2020 Weinstein va ser condemnat a 23 anys de presó (Laborde, 2020). Basant-se amb l'experiència del #MeToo, l'abril de 2018 a Espanya, la periodista i activista feminista Cristina Fallarás va impulsar el moviment #Cuéntalo. (Radio Televisión Española [RTVE], 2019)

A partir del 2018, el Dia per la despenalització de l'avortament (28 de setembre) de Llatinoamèrica es va resignificar, especialment a l'Argentina. On el juny d'aquell mateix any, la Cambra de Diputats va aprovar una Llei d'Interrupció Voluntària de l'Embaràs, però a l'arribar al Senat a l'agost va ser rebutjada. "Els mocadors verds van tenyir els carrers i les xarxes socials." (Varela, 2019, p.146)

El 20 de novembre de 2019 es va crear a Xile el que ha esdevingut l'himne contra la violència sexual anomenat: "El violador eres tu", a càrrec del col·lectiu feminista Lastesis, i es va donar a conèixer arreu del món. (British Broadcasting Corporation [BBC], 2019)

El 8 de març, que inicialment era el Dia de la Dona Treballadora, avui s'ha constatat com el Dia de la Dona i s'ha convertit internacionalment en la data de referència més important per dur a terme manifestacions i vagues feministes. El 2017 hi va haver un canvi substancial respecte als altres anys i aquest ha anat en augment fins al 2020. A Madrid, per exemple, el 2017 es van concentrar 40.000

persones, 8 vegades més que l'any anterior (Infolibre, 2020) i el 2020 han sigut 120.000. (Gutiérrez, 2020)

Cristina Fallarás opina que estem vivint una revolució feminista més quantitativa que qualitativa: "La revolució sexual de la segona meitat del segle XX i la revolució laboral del segle XX probablement són més importants, però són reivindicacions petites que es van estenent molt a poc a poc. Aquesta gràcies a les xarxes socials i avanços de la comunicació, ha fet que el feminisme es converteixi en un moviment polític, que és universal i solidari, i que està cada vegada agafant més força." (RTVE, 2019)

Algunes artistes han centrat les seves comunicacions a tractar fets històrics com els anteriors o voler conscienciar sobre qüestions de feminisme, com és el cas d'algunes il·lustradores o vinyetistes. Aquest tipus de contingut té èxit, ja que aquests perfils a les xarxes socials congreguen milers de persones seguidors i tenen una gran repercussió sobretot en dones joves, la qual cosa està generant un corrent de feminisme pop (Parcerisa, 2019). Per la periodista i il·lustradora Júlia Bertran això és molt positiu perquè permet que el feminisme sigui molt accessible, arribi a un gran públic, i sigui la "primera presa de consciència", després les persones poden començar a "documentar-se amb tota una bibliografia de dones teòriques i investigadores", alhora que s'obre un debat públic. (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020)

La doctora en construcció i representació de les identitats culturals i il·lustradora Marika Vila, expressa al seu article "Historias feministas y erotismo: las relecturas del cuerpo" (2012): "Des dels anys setanta, la teoria feminista ha recorregut un llarg camí, els seus antecedents històrics l'arrelen al pensament crític i la conformen com una de les disciplines més sotmeses al debat, la reflexió i la transformació des de la contestació interna, de manera que avui ja no es pot parlar del feminisme, sinó més aviat, dels feminismes." Per a la periodista Flor Coll els feminismes són molt diversos, perquè (les dones) som molt diverses i tenim diferents mirades. Independentment d'això opina que "el nostre gran desafiament és seguir veient-nos de manera horitzontal i interseccional, sent conscients dels nostres privilegis i també de les nostres opressions" (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019). "A vegades el feminisme és treballar lligada al que passa amb les violències masclistes, les lleis, els jutges... i d'altres posar un menjador social en un barri humil perquè les mares no poden donar-li menjar als seus fills, això també és feminisme. I és super interessant perquè abans no es podia llegir així." (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019)

Al llarg de la història del feminisme, hi ha hagut diverses maneres d'entendre aquesta lluita. Avui els corrents més presents són el queer, l'ecofeminisme i el feminisme decolonial. El queer, neix als anys 80 lligat al moviment LGTBI+. "Fa una revisió crítica del subjecte del feminisme i qüestiona les identitats fixes, trenca amb el binarisme de gènere i la presumpció d'heterosexualitat" (Ferrán, 2020). L'ecofeminisme, va sorgir als anys 70, considera l'economia capitalista com a responsable de la crisi ecològica i les cures. "Creu que la subordinació de les dones i l'explotació de la natura corresponen a un enemic comú: la dominació patriarcal" (Ferrán, 2020). Per últim, el feminisme decolonial, es desenvolupa a finals de la dècada dels setanta a Amèrica Llatina, quan es comença a criticar que "les tradicions feministes estiguin centrades en les dones dels països més rics" (Ferrán, 2020). Incorpora un nou esquema conceptual on es relacionen els diferents sistemes d'opressió i exclusió, basat en la triada gènere, raça i classe.

Alhora que aquesta revolució feminista s'està donant, hi ha una contraposició ferma a tot això. "Estem rebent una resposta violenta que és l'extrema dreta. Que no es tracta d'oposició al feminisme, sinó de la venjança cap a la dona. S'està passant del masclisme com a construcció social a la misogínia. El que els hi fa por és que tenim la possibilitat de canviar la realitat." (Fallarás, 2019)

3.2. Origen de la il·lustració feminista

La il·lustració feminista troba el seu predecessor en el còmic. Prenent la classificació de l'historiador de mitjans de comunicació Román Gubern, entenem com a còmic, un llibre en què hi ha una seqüència de vinyetes consecutives per articular el relat, permanència d'almenys un personatge estable al llarg de la sèrie i que les locucions dels personatges, si n'hi ha, s'il·lustren amb globus (Citat per Díez, 2011). Les il·lustradores feministes segueixen aquestes pautes sense basar-se, però, en una seqüència consecutiva.

El còmic, consolidat a Espanya el 1910, era generalment elaborat per homes i dirigit a homes. Va ser a partir de la dècada de 1940, quan es van introduir els còmics femenins. Durant aquesta època, el còmic va ser el mitjà més popular del país i una important font de transmissió d'estereotips de gènere. (Díez, 2011)

Hi havia una clara distinció entre els còmics "masculins" i els "femenins". "Els còmics dirigits a

nens pretenien l'evasió i transmetien valors com la lleialtat als amics, la lleialtat a la bandera o al país, i les dones hi apareixien com un trofeu a aconseguir" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). A més, els còmics "masculins" s'englobaven dins de "tots els gèneres (terror, ciència-ficció, aventura, oest...), exceptuant un espectre molt reduït: el romàntic i l'espai de casa, les històries dels quals no tenien continuïtat. Aquest era l'únic lloc reservat per les nenes" (Vila, M., 18 de novembre de 2019). Els còmics femenins exaltaven valors com la bellesa personal, la bondat, la caritat, l'obediència i la preparació per la maternitat. No era estrany, doncs, que alguns volums incloguessin consells de bellesa, de costura i receptes de cuina (Díez, 2011). Els prototips dels personatges femenins dels còmics adreçats a homes, a més, tenien cossos joves, prims, corbes molt definides i se sexualitzaven. (Díez, 2011)

El règim franquista també va utilitzar el poder pedagògic dels còmics per difondre ideologia i pressionar educacionalment les dones. Tant durant la guerra civil com a la dictadura, es van publicar còmics dirigits a les nenes per "fer de la dona espanyola un ésser piadós, dòcil i abnegat, el principal objectiu de la qual i únic i sagrat destí fos la família i el matrimoni." (Ramírez, 1996, Citat per Díez, 2011, p.8)

"El Capitán Trueno" o "El Jabato", que eren d'aventura, van ser un referent literari per a molts nens dels anys seixanta alhora que els còmics d'"Azucena", que eren "empalagosos, sentimentals i roses" (Díez, 2011) ho van ser per les nenes. Segons la doctora en geologia María Antonia Díez (2011) "els còmics femenins tenien un dibuix molt menys cuidat que els masculins i les històries eren molt més avorrides". (p.11) Cosa, que feia que algunes nenes optessin per agafar també els còmics dels seus germans, donant resultat al que diu l'escriptora Chimamanda Ngozi Adichie: "Amb els llibres ja sabem el que passa, els homes llegeixen a homes, i les dones, a homes i dones." (Álvarez, 2019)

Amb l'arribada de la democràcia es van acabar pràcticament els còmics femenins (Díez, 2011). Abans, però, ja van començar a emergir dones que van utilitzar el llenguatge del còmic per fer reivindicació feminista. Núria Pompeia va ser la primera a fer-ho. A partir dels anys seixanta va començar a fer humor gràfic i cartellisme per la lluita feminista (Masarah, 2015). Pompeia era una mestressa de casa i tenia cinc fills, va explicar així per què va començar a dibuixar: "la necessitat d'expressar la meua visió crítica de la realitat la vaig encaminar a aquesta pràctica de fàcil compaginació amb les meves obligacions domèstiques i familiars" (1988, Citada per Masarah, 2015, p.70). La seva convicció era que calia que les dones es rebel·lessin: "És que ho passen molt malament les dones! I les que no ho passen malament és perquè elles mateixes s'han autovacunat,

s'han resignat. L'opció és molt clara: o et rebel·les o et resignes. Si et resignes, es possible que deixis de patir... però a mi això de la resignació em provoca angoixa: crec que només pots acceptar-ho en el moment de la mort. Sempre s'ha d'intentar rebel·lar-se una mica, no?." (1973, Citada per Masarah, 2015, p.68)

A partir de la dècada de 1970 es reconeix un còmic alternatiu "on es narren vivències pròpies o de dones reals, creïbles i pròximes, on, a més, trobem el reflex dels sentiments i la sexualitat no distorsionades per la visió androcèntrica³" (Díez, 2011, p.1). Alhora que trobem la denúncia, amb humor, de l'egoisme dels homes i les injustícies i desigualtats en les relacions entre gèneres sota el domini patriarcal (Díez, 2011). Aquest tipus de còmic no està classificat oficialment dins del gènere feminista, però escollim definir-lo d'aquesta manera, igual que durant al llarg del treball, seguint la indicació de les historiadores, ja que parlem "d'autores que conscients o no, han fet una crítica des de postulats feministes" (Masarah, 2015). Aquesta terminologia comença a utilitzar-se a partir de finals dels anys setanta. Era difícil, però, carregar les autores amb aquesta etiqueta i només les pioneres, en un inici van acceptar aquesta denominació, ja que sumat al fet de ser dones en el còmic, els hi suposava un altre estigma, però la van acceptar perquè eren conscients que calia construir espais plenament igualitaris (Vila, 2012). Com a il·lustradores pioneres destaquen Mariel Soria, Montse Clavé i Marika Vila. Aquestes van patir la repressió ideològica de la postguerra i la censura del paper. (Díez, 2011)

Marika Vila, en realitat María del Carmen Vila, rep aquest nom artístic arran d'una broma dels seus companys d'estudi originada per ser l'única noia. La seva presència acabava sent una raresa, ates que, ni estava allà per lligar, ni era un company amb el que compartir les confidències eròtiques. La seva actitud va ser reapropriar-se del terme "marica", emprat per fer-la envermellar, i utilitzar-lo com a eina d'empoderament. Tot i haver-lo usat com a broma, els seus socis de la revista *Troya* el van censurar, canviant-li la "c" per la "k". Ella ho va acceptar perquè considerava la "k" una lletra guerrillera i transgressora. (Masarah, 2015)

Vila es va iniciar fent dibuix comercial, especialment en la il·lustració i el còmic romàntic, gènere considerat femení per excel·lència. Les indicacions que rebia era que les noies que dibuixés havien de ser més baixes que els nois i tenir el cap sempre més petit, ells sempre havien d'aparèixer en una situació prominent o protectora. En una ocasió en què la il·lustradora va dibuixar el cap de la noia

3 Androcentrisme: pràctica conscient o no, d'atorgar a l'home i al seu punt de vista una posició central al món, les societats, la cultura i la història. (Galdón, 2019)

en primer pla, per tant més gran per les lleis de perspectiva, l'editor li va retornar el dibuix argumentant que "encara que tècnicament fos correcte, no quedava bé que la noia tingués el cap més gros que el noi" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). A més de les normes il·lustratives que es donava a les dibuixants, els guions, tot i que algunes dones també n'escrivien, generalment els arribaven fets per homes. (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019)

Les discriminacions pel fet de ser dona, anaven més enllà del paper. Les reunions dels col·lectius activistes del còmic o els consells de redacció de les revistes que editaven sovint representava un munt de gent que es quedava a sopar i per tant, calia preparar-lo. Aquesta circumstància lligada a l'adjudicació final de la transcripció de les actes o altres feines subalternes solien recaure en la minoria femenina i els reduïa molt el temps i l'espai per dibuixar dins de la revista que havien fet conjuntament (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). Si alguna de les seves antecessores republicanes havia usat un pseudònim masculí, les pioneres dels anys setanta van comprovar que, tot i que aconseguïen publicar amb el seu nom (aquesta era una lluita central) ho feien amb més facilitat si treballaven recolzades en un guionista home, atès que inspirava més confiança dins el món del còmic (Masarah, 2015). A més a més, els crítics sempre eren homes i els jurats de premis sempre estaven configurats per homes (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). No va ser fins a la dècada del 2000 que es va premiar a dones professionals del còmic.

La memòria d'aquestes autores ha patit una "doble discriminació", d'una banda perquè "el còmic ha sigut un gènere desprestigiat, ja que dins els estudis acadèmics es considera un producte artístic i literari de menor qualitat, infantil, mancant d'interès i caracteritzat per una explotació comercial derivada de la seva naturalesa com a mitjà de masses" (Masarah, 2015, p.58) i segon perquè gran part de les dones que hi treballaven van ser invisibilitzades (Masarah, 2015). Marika Vila també senyala que com el còmic pertanyia a un món molt masculista costava fer-lo arribar a les feministes (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). La discriminació perdura avui dia, ja que els estudis de gènere "tampoc han aconseguit incloure a aquestes autores ni les seves obres en la història i la cultura de les dones." (Masarah, 2015, p.58) Marika Vila explica que molt recentment es comencen a estudiar a la universitat i a reconèixer el seu valor artístic (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). Ella, les va introduir a la seva tesi, i en base a aquesta, altres doctorandes han investigat en aquest camp i s'ha anat construint una genealogia d'autores.

Vila va començar als anys setanta a fer còmic d'autora, "un món tancat a les dones, ja que era de creació adulta considerada seria i per tant, dedicada als homes" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019), motivada per l'acumulació d'injustícies. Va començar a tractar problemàtiques de les dones perquè eren les que l'afectaven. "El meu objectiu sempre ha estat trencar els estereotips femenins" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). Els personatges femenins fins a aquell moment "sempre estaven dedicats a fer de xicotes, companyes dels herois, romàntiques o *femmes fatales*" (Masarah, 2015, p.66). "Quan et poses a dibuixar te n'adones que el cos femení està hiperrepresentat des dels codis masculins i que el que falta és fer-lo des de la teva visió i amb la teva veu." (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019)

La historietista va participar en la creació de col·lectius perquè es respectés el còmic com a art i com a mitjà de comunicació i la direcció dels discursos, conjuntament amb els seus companys homes i amb les seves companyes Montse Clavé i Mariel Soria. "Creies que quan la dictadura acabés, això (el masclisme) també ho faria, i lluitaves per una llibertat de tots. Pensaves que en el plural neutre i entràvem tots i no és veritat perquè el plural no és neutre" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). Així, doncs, amb la transició "el masclisme també es traslladava enganxat al pensament d'esquerres" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). De manera que Clavé, Soria i Vila van liderar una segona lluita, no compartida, per reivindicar tenir un espai i visibilitat pròpia. Revistes com *Butifarra!* (1975-1987), *Trocha / Troya* (1977), *Totem Especial Mujeres* (1977-1994), *Rambla - Rampa* (1982-1985) i altres segelles editorials com *De La Sal* (1978), *Ikusager* (Los Derechos de la Mujer, 1992), *Virus* (Cambio el Polvo por Brillo, 1993 o El cancionero Protestón, 1994), van ser algunes de les plataformes usades per difondre les historietes trencadores del seu feminisme resistent.

A partir dels anys vuitanta se sumen a aquesta reivindicació artística autores com Laura Pérez Verneti, Ana Miralles, Ana Juan o Sandra Uve. En aquest moment no era una bona època pel còmic i es van popularitzar els *fanzines*, unes revistes il·lustrades especialitzades (Díez, 2011). Així doncs, al llarg dels anys van sorgint artistes que amb la il·lustració "posen de manifest la seva experiència com a dones i van construir una genealogia d'obres influenciades per diferents feminismes." (Alario, 2008, p.11)

Durant el 1990 té lloc el Manifest Ciberfeminista del S. XXI " pel col·lectiu australià VNS Matrix que propugna l'aliança de la màquina i de les dones per a la creació artística a través de les possibilitats que ofereix internet" (Alario, 2008 p.68). A partir d'aquí, "un important número de dones

amb formació en art o història de l'art tenen una vàlvula d'escapament creativa que no requereix gran capital ni influències." (Miguel i Boix, 2000, Citades per Alario, 2008, p.68)

El 2008 hi va haver una crisi del còmic, a partir d'aquí es va emfatitzar l'ús d'Internet com a plataforma artística. El 2011 van començar a emergir moltes il·lustradores i el 2013 hi va haver una eclosió (Vila, M., comunicació personal, 2019). "La xarxa no només es converteix en un nou recurs i un nou espai on les artistes poden desenvolupar més lliurement les seves obres, sinó que constitueixen un context en què es produeixen noves identitats" (Alario, 2008. p.69). "Actualment les autores novel·les es donen a conèixer a través d'aquests on es poden consumir directament els seus productes" (Díez, 2011, p.13) o bé els poden posar a la venda.

El 2009, arran de començar una investigació des de la perspectiva de gènere sobre el còmic espanyol, Marika Vila va utilitzar Internet per contactar amb il·lustradores i establir una xarxa que va desembocar en la unió de les autores. "L'associació d'autores ha fet que l'empoderament hagi sigut vertiginós" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). I afegeix, actualment "hi ha moltes més il·lustradores, però continua havent-hi falta d'equilibri en el discurs oficial. La diferència, però, és que ara estem juntes i som molt conscients que hem estat a l'ombra i ja no ho estarem més i ajudarem a les que ho estan a sortir-ne." A més a més, establir xarxa és en si mateix una forma de lluita, ja que explica "el sistema es dedica a esborrar tota continuïtat. Les arts, en totes les seves vessants, es fan dialogant amb els corrents anteriors. En el còmic els homes tenen amb qui dialogar perquè hi ha tota una història, les dones no tenim referents amb qui dialogar. Per això hem de construir genealogies, no per fer monuments, sinó per crear un discurs estable i ferm per poder-nos introduir de forma visible en el discurs de l'art, canviar les barreres androcèntriques i poder avançar." (Vila, M., comunicació personal, 18 novembre 2019)

Els còmics escrits per dones són bastant diferents dels escrits per homes, segons l'escriptora i teòrica de la historieta Ana Merino, "són testimonials i autobiogràfics, tracten temes íntims, eròtics, sexuals i narren assumptes com l'embaràs, els abusos sexuals o els conflictes amb el nostre propi cos" (Díez, 2011, p.17). A més, "la configuració de noves mirades i l'experimentació amb els grafismes subverteixen les narratives masculines a través d'uns cossos femenins molt més realistes" (Masarah, 2015, p.66). Hi ha una necessitat d'autorrepresentació de les dones. (Alario, 2008)

És precisament el cos el que ha sigut "el gran cavall de batalla en el pensament feminista: és un territori de plaer, d'exploració de les diferents dimensions de les identitats sexuals, però també una

eina de control per a coartar qualsevol mena de desviació respecte a la norma" (Masarah, 2015, p.66). Aquesta temàtica també ha sigut protagonista en la història de la il·lustració feminista, tal com va recollir l'exposició "El cos com a conflicte" ("Feminismes") del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona el 2019. "Tot i que el cos ha estat presentat i representat de manera creixent en les obres d'àmbit feminista al llarg dels anys això no ha fet desaparèixer el seu sentit polèmic i socialment provocador" (Alario, 2009, p.79). De la mateixa manera, per Marika Vila, no hi ha un trencament entre les il·lustradores feministes dels anys setanta i les d'avui dia, la disrupció es produeix quan elles trenquen el seu sostre de vidre sortint del lloc compartit amb les anteriors il·lustradores de còmic femení per incidir en l'espai del còmic d'autor. Les pioneres de la transició obren el camí dins l'espai comú del còmic reservat als homes i posteriorment ja es pot trobar la continuïtat entre elles i els nous discursos transgressors de les autores emergents: "Hi ha coses externes que poden demostrar el pas del temps com que elles parlen de mòbils i nosaltres no, però el problema del cos, tractat de milers de maneres, i tot allò que gira al seu voltant en les pautes del gènere és el que continua estant sobre la taula, al centre del discurs." (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019)

El que sí que ha canviat durant els anys és la percepció de la gent envers aquest art. Marika Vila explica que avui la il·lustració feminista està més acceptada perquè s'ha estat treballant durant molts anys sobre aquesta qüestió. Tot i això, puntualitza: "no hem d'abaixar la guàrdia en cap moment, avui estem recollint fruits que vam sembrar fa molt temps però hem de continuar treballant, tant en els camps artístics com en la vida." (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019)

Per tant, "hi ha un lligam molt estret, visible o invisible, conscient o inconscient, entre les autores pioneres de feminisme en el còmic i les autores que avui emergeixen gràcies a les noves tecnologies i les xarxes, que poden evitar els grans impediments amb els què ens vam trobar nosaltres com la visibilitat, l'edició i l'accés als mercats." (Vila, comunicació personal, 18 de novembre de 2019)

3.3. Il·lustració feminista

L'art és indestruïble d'ideologia. (Alario, 2008) Entenem l'art com "una creació humana de valors estètics que sintetitzen les seves emocions, la seva història, els seus sentiments i la seva cultura." (Serrano, 2010) i la ideologia com "un conjunt no unitari de pràctiques socials i sistemes de representació que tenen conseqüències polítiques" (Althusser, n.d., Citat per Alario, 2008, p.9) i que estan vinculats a una classe o grup social particular. (Pollok, 1987, Citat per Alario, 2008)

La ideologia que predomina a escala mundial és l'androcentrisme. L'art ha estat vetat a gran part de les dones durant molts segles, que només han pogut adoptar el paper de muses o models. Això ha fet que moltes de les obres elaborades per dones hagin quedat a l'oblit i que els receptors i receptores hagin aplegat el món des de la mirada masculina. La doctora en filosofia i activista feminista Victoria Sendón diu que la història ha estat explicada pel "pare" (home) i que l'única manera de desmuntar la ideologia masclista és escoltant la història de la "mare" (dona). (Alario, 2008)

Quan parlem d'il·lustració feminista ens referim a una disciplina dins de l'anomenat art feminista, que es va consolidar als anys setanta (Alario, 2008). Aquesta promou la perspectiva de gènere i ha estat creada, impulsada i difosa per dones. Pot acompanyar textos i complementar-se amb altres significats o tenir per si sola una narrativa (Fontanals, G., comunicació personal, 16 de gener de 2020).

Les artistes, a través del dibuix, es queixen o posen en evidència les desigualtats de gènere i els atacs masclistes a partir d'històries personals o experiències conegudes, que són el dia a dia de moltes, i ho fan en veu pròpia. "En aquestes històries (les dones) apareixen com a éssers pensants, lliures i intel·ligents que qüestionen les relacions de poder i la injusta situació del gènere femení en un món dominat encara per la ideologia patriarcal" (Díez, 2011, p.29). La il·lustració feminista reflecteix la consciència política i social de les dones (Alario, 2008). Marika Vila apunta que com més vinculades estan les històries als autors o autores més fan reflexionar al lector o lectora i que connectar amb una veritat, ens fa "treure la nostra veritat" (Vila, M., comunicació personal, 18 novembre 2019). Així mateix, Vila indica que les il·lustradores feministes es caracteritzen per parlar d'elles mateixes en la quotidianitat i que això ha fet emergir un cabal de veus, que segons la vinyetista Maitena Burundarena desperten interès perquè "a les dones els interessen les coses que parlen sobre elles." (Díez, 2011)

La il·lustració feminista està tractant un gran ventall de temàtiques com l'autoestima, la maternitat o la violència masclista i destapant tabús com la masturbació femenina o la menstruació. Tot i això, però, no s'han de buscar en les artistes uns trets estilístics comuns pel fet de que convisin en el mateix context sociocultural i temporal, tal com indicava la historiadora d'art Linda Nochlin (1989) referint-se a que l'art feminista és divers (Alario, 2008). "Les dones compartim una construcció que ens han imposat, però som molt diferents una de l'altra. La veritat és inassolible, l'interessant és que hi hagi moltes veus perquè podem obtenir una visió molt més àmplia de la vida i de nosaltres mateixes" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019).

Així mateix, la il·lustració feminista també s'utilitza per fer cartells per convocar mobilitzacions feministes i per visibilitzar, mitjançant retrats, a dones cèlebres de la història que han estat relegades pel fet de ser dones.

"L'objectiu d'aquests projectes no és tant alliberar les dones o aconseguir la seva igualtat legal, sinó desmantellar els dispositius polítics que produeixen les diferències de classe, raça, gènere i sexualitat, fent del feminisme una plataforma artística i política d'invenció d'un futur comú." (Preciado, 2007, Citat per Vila, 2012, p.104)

A partir del 2013 han anat apareixent de manera efervescent il·lustradores (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019) que han publicat a través de les xarxes els seus treballs i han utilitzat aquesta eina per difondre els seus missatges. Actualment alguns dels noms més coneguts al panorama nacional i de les més seguides a Instagram són el de Moderna de Pueblo (Raquel Córcoles) amb 1,5 milions, la humorista gràfica Flavita Banana (Flavia Álvarez) amb 625 mil, Lola Vendetta (Raquel Riba Rossy) amb 508 mil i Paula Bonet amb 267 mil. També hi ha homes que se sumen a la il·lustració feminista, com és el cas de Javi Royo, amb la que es dedica a deconstruir masculinitats, perquè diu: "En un entorn en què les dones ja s'han situat, s'estan plantejant coses, empoderant-se, hem d'obrir el meló i preguntar: ""i els homes què?". Tenim la responsabilitat de situar-nos al costat de la dona i veure com ens incorporem al feminisme" (Lozano, 2020). "Els homes també són presoners de la naturalització normativa dels gèneres i dels desitjos del sistema determinista del consum: reconstruir-nos, o no, és cosa col·lectiva, per això és imprescindible una apertura de diàlegs." (Vila, 2012)

S'està construint una nova narrativa on es combina dibuix i text, que tal com diu Flor Coll està basada en dues coses molt antigues, ja que el dibuix va ser la primera eina per comunicar-se de l'ésser humà i l'escriptura fa més de cinc mil anys que existeix (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019). La unió d'aquests dos codis, però, crea una altra dimensió de la comunicació, que és la que és pròpia del format del còmic (Coll, comunicació personal, 27 de novembre de 2019). Segons el guionista d'histories Pablo De Santis (1998): "Els còmics tenen dues classes de paraules: les visibles i les invisibles. Les invisibles són les que han donat forma a les imatges i ens arriben traduïdes per la mà del dibuixant." (Citat per Díez, 2011)

El recurs de l'humor és fonamental en la construcció d'aquestes vinyetes. Marika Vila creu que aquest serveix "d'eina pels que no tenen eines i per tant ha sigut l'eina de batalla i resistència de les

il·lustradores" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). L'avantatge que té l'humor, segons explica Vila, és que treu la por: per una banda fa que pels homes no soni perillós i per l'altre que a les dones els sembli que no transgredeixen tant. "Si una cosa que no m'atreveixo a dir, es diu com un acudit, em puc riure, i dins del riure em sentiré protegida i després pensaré que sí, que tenia raó" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). Per aquest motiu, per a Júlia Bertran és més fàcil que la gent empatitzi a través d'aquest. Vila explica que amb l'humor és més fàcil arribar a la joventut i també a la gent intel·ligent. Per a Flor Coll els significants i significats recobren un aire revolucionari gràcies a l'humor. "No només em diverteix, sinó que em deixa el cap esclatat, és genial!" A més, el que és més sa és que també serveix per "riure'ns de nosaltres mateixes". (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019)

La il·lustració, en la seva funció de comunicació, és més incisiva que el text o el relat oral. Marika Vila i Flor Coll coincideixen que amb la il·lustració és molt més fàcil enviar un missatge feminista. Les idees s'expressen de forma gràfica, equiparable a la fotografia, i es perceben ràpidament, cosa que fa que siguin més fàcils de descodificar, i per l'altra que apel·lin a l'emoció més aviat que a la raó. Això té com a conseqüència negativa que es puguin utilitzar per manipular: "Les imatges en el transcurs de la història s'han utilitzat per construir estereotips tant per lapidar gent com per penjar-li *sambenitos*" (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019). A la Segona Guerra Mundial, els cartells il·lustrats van ser cabdals per transmetre qui era l'enemic, com n'era de dolent i perquè era necessari unir-se a la guerra. Anar contra les idees feministes també es pot fer amb il·lustració, Vila posa com a exemple un dibuix d'una dona menjant-se un fetus per representar l'oposició a l'avortament. La il·lustració, però, també ens pot fer obrir els ulls davant de temes que no ens havíem plantejat o consideràvem poc rellevants: "Si t'ho diuen de paraula diràs: "quina exageració!", però si després mires un dibuix que ho representa diràs "ostres, és veritat!"". (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019)

La il·lustració feminista és important perquè ens fa reflexionar i desaprendre l'imaginari col·lectiu que la cultura durant anys ha anat teixint basat en les diferències pel fet de ser "home" o "dona". Com deia Pollock (1987), l'art no només és una representació de la ideologia, sinó que en forma part (Citat per Alario, 2008). Hi ha, per tant, una voluntat de canviar l'imaginari per produir un canvi en la realitat (Alario, 2008). No es busca construir "la feminitat autèntica", ja que es defensa que aquesta no existeix i que cada dona defineix la seva pròpia identitat (Alario, 2008). En el moment en què la dona pren consciència real d'ella, observant-se i escoltant-se, comença a autoconstruir la seva identitat, tal com deia la escriptora i fotògrafa Claude Cahun, transformant la

famosa frase del filòsof Descartes a: "Em veig, després existeixo". Això a la vegada permet veure el món i narrar-lo d'una manera diferent de la visió dominant. (Alario, 2008) El cos de la dona, com a element recurrent dins de la il·lustració feminista és important, ja que segons Mendieta permet l'accés de la comunicació entre el "jo" i el món exterior. (Alario, 2008)

Moltes de les il·lustradores prenen rellevància mitjançant les xarxes socials, primer publiquen els seus dibuixos en format imatge i després aquests es poden transformar en estampats per bosses de mà, camisetes, agendes... o bé poden conformar un llibre. Cada vegada també és més freqüent veure com la il·lustració participa en la construcció de llibres que eren originalment només text i els complementen, de manera que esdevé un treball comú entre escriptora i dibuixant. Això ho trobem per exemple al llibre "Mala Mujer" (2019) escrit per Noemí Casquet i il·lustrat per Andyn (Andrea Núñez), a "Pelea como una chica" (2018) redactat per Sandra Sabatés i il·lustrat per Ana Juan o a la versió del llibre "Feminismo para principiantes" (2018) de Nuria Varela, transformat en còmic per Antonia Santaolaya. També trobem il·lustració feminista a mitjans de comunicació que s'han generat a partir d'aquesta premissa, com és el cas de la revista *Femiñetas*.

3.3.1. *Femiñetas*

Femiñetas (Contracció de "Feminismos en Viñetas"), és un mitjà de comunicació pioner, ja que combina il·lustració feminista amb periodisme feminista. Es tracta d'una revista bimestral en forma de diari publicada des de 2018 a l'Argentina i a Espanya. Va ser impulsada per Flor Coll per contrarestar la manca de missatges que es donen a través dels mitjans massius de comunicació, que diu "estan lluny del nostre desig, les nostres ànsies de llibertat i la construcció d'una societat més justa" (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019). Coll va crear un mitjà en paper, propi del seu àmbit professional com a periodista, però amb un altre llenguatge. "La millor manera de qüestionar-los (els mitjans) és construir-ne un." (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre 2019)

La revista reuneix escriptores, periodistes, il·lustradores, des de molt populars fins a algunes que s'estan iniciant, i dissenyadores gràfiques d'Espanya i d'Amèrica Llatina. *Femiñetas* crea un punt de contacte entre aquestes i explica històries reals on les dones són les protagonistes. L'objectiu d'aquest mitjà de comunicació és promoure l'empatia envers les diferents situacions de desigualtat en les que es troben les dones.

La producció de les peces periodístiques consisteix en la creació de textos que busquen una il·lustració per complementar-se o a l'inrevés. "Estem acostumats a relatar les coses de manera lineal, però amb el dibuix s'expliquen moltes coses" (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019). Això a la vegada suposa dos reptes: condensar amb molt poques paraules allò que es vol explicar i no fer-ho complex perquè pugui arribar a la majoria.

Femiñetas és una manera de fer política, "la comunicació feminista és política perquè la política és l'art de la transformació que pot canviar "l'estatu quo"" (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019). De la mateixa manera, per Flor Coll és important no només autodefinir-se com a "feminista" sinó no contribuir a perpetuar models de discriminació i explotació de les dones. Així mateix, expressa: "un món feminista farà millor la vida als homes també. Jo vull que estiguin al nostre costat i alguns ja han col·laborat a la nostra revista." (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019)

La directora de *Femiñetas* entén que la seva revista ha de donar cabuda als feminismes en plural, per això la seva publicació utilitza un llenguatge inclusu poc habitual dels mitjans de comunicació convencionals. Fan servir paraules que inclouen tot el col·lectiu com "personas" o bé escriuen amb "e" o amb "x", com per exemple "otres" per englobar tots els gèneres. "Quan entens que el llenguatge crea mons i que tot allò que no està nomenat, no existeix, trobes fonamental i sobretot entens que les persones que no consideren que estan dins d'un sistema binari puguin optar a ser anomenades" (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019). Una altra decisió editorial per fomentar la igualtat és escriure tots els noms en minúscula: "Volem que hi hagi un llenguatge horitzontal, no hi pot haver un nom propi que sigui més important que les històries que expliquem. Ens van ensenyar que al món hi havia un primer món, un tercer món... Tantes divisions..." (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre 2019). Tanmateix, per Coll és moment de resignificar les paraules i apoderar-nos d'allò que fins ara s'ha utilitzat per menysprear les dones. "De "la que limpia" va sorgir l'associació de les Kellys, doncs si ens diuen "putes" o "feminazis", apropiem-nos també d'aquests termes." (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019)

3.4. Instagram com a mitjà de difusió

"Internet ha esdevingut un nou lloc de trobada i de difusió de les creacions feministes, un espai desjerarquitzat, col·lectiu i discontinu; apropiat pel desenvolupament de polítiques d'acció feministes, conformant així el ciberfeminisme." (Alario, 2008, p.91)

Per a Cristina Fallarás: "les xarxes socials han servit per explicar allò que els mitjans de comunicació convencionals no han explicat, perquè estan basats en un capital "matxo" que no gestionem les dones. Quan va aparèixer un mitjà on podíem explicar les nostres coses gratis i sense demanar permís, totes ens vam llençar. La qual cosa refuta el que diuen que les dones no expliquen el que els passa, perquè s'ho guarden a la capellina. No les havíem explicat fins ara perquè ningú ens havia donat aquest espai." (RTVE, 2019)

Instagram és una xarxa social i aplicació mòbil que van crear els informàtics Kevin Systrom i Mike Krieger el 2010 des de Syllicon Valley i que el 2012 la companyia Facebook va adquirir (Trecebits, 2018). Aquesta xarxa social consisteix en una plataforma social on es comparteixen vídeos i imatges. El 2020 ha arribat als 1.000 milions de persones usuàries. (Mejía, 2020)

Instagram ha estat clau per a moltes il·lustradores feministes que comparteixen la seva obra a través d'aquest. L'artista Gemma Fontanals es va crear un compte, a part de la personal, expressament per mostrar els seus dibuixos. "Quan faig coses també la gràcia és compartir-ho, perquè així hi ha aquesta mena d'ona expansiva: coneixes gent, et contacten per feina i també a mi em va fantàstic per tenir un arxiu" (Fontanals, G., comunicació personal, 16 de gener de 2020). Al mateix temps, l'utilitza per seguir altres artistes i inspirar-se. Gràcies a aquesta eina, s'ha estalviat gastar-se diners en la creació i el manteniment d'un web.

Per Júlia Bertran, Instagram ha facilitat molt a les il·lustradores "la difusió de la seva feina i al públic l'opció d'accedir a aquests treballs" (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020). "Abans (les il·lustradores) només podien publicar mitjançant llibres, que no és fàcil. Ara tothom que fa il·lustració pot penjar la seva feina a Instagram. Crec que s'ha democratitzat això i és un dels factors que ha fet que hagi explotat tot això de la il·lustració feminista" (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020). Ella va començar a publicar els seus dibuixos a Instagram per "sentir-se més acompanyada": "En el moment que els comparteixes te n'adones que no estàs sola i que allò que et passa (expressat als dibuixos) és molt més habitual del que creus. I es crea una xarxa de sororitat molt poderosa." (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020)

Bertran explica que no tenia capacitat d'accedir al públic, editors o galeristes. "Per mi no era la intenció quan ho vaig penjar, però sí que l'única finestra perquè la gent pogués veure el que estava fent. Per tant per mi Instagram ha estat cabdal per poder desenvolupar aquesta feina. I de fet la meva editora, Iolanda Batallé es va interessar per mi a través de les xarxes." (Bertran, J.,

comunicació personal, 12 de febrer de 2020)

En el cas de Queralt Guinart, ella va decidir compartir les il·lustracions al seu compte perquè diu: "sempre he pensat que el meu art per mi sol no té gens de valor, a mi sempre m'ha agradat fer dibuixets i ensenyar-los a la mama i segueixo amb aquesta idea, però ara tinc com una espècie d'exèrcit de hooligans, a qui l'hi ensenyo els dibuixets i resulta que els hi agraden" (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020). "Em vaig començar a adonar que era *guai* compartir-ho quan la gent s'identificava i sobretot quan em venien noies i em paraven pel carrer i em deien: "vas fer una il·lustració que parlava exactament del que m'estava passant." I jo allà vaig pensar, ostres que sóc artista i no tothom ho és. Una persona que es dedica a les matemàtiques o a les ciències, no sap comunicar o potser sí, però jo tinc aquesta possibilitat. En el moment que te n'adones, deixes de ser egoista amb el teu art, i dius: "anem a treure-ho."" (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020)

Instagram va jugar també un paper essencial per dur a terme el projecte *Femiñetas*, Flor Coll explica: "les xarxes socials, sobretot Instagram, van servir de plataforma per donar visibilitat al que nosaltres teníem de material gràfic. I les il·lustradores, totes, les vaig contactar per allà." (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019)

Tal ha sigut la incidència de les xarxes, que la relació entre il·lustradores i lectores es dona en línia. Actualment "ningú és de còmic pur, tothom té un blog, una pàgina on també pengen coses o directament no tenen res en paper. En general es comença a internet i posteriorment es publica en paper." (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019)

Ara bé, costa imaginar què seria de la il·lustració feminista o les il·lustradores feministes sense les xarxes socials. "Si no tens un recorregut prou potent que et mantingui per si sol, sense Instagram ho tens molt més difícil. Potser tens molts contactes que et poden donar visibilitat i a través de les quals et fan encàrrecs, però molta gent no hi contem amb això, llavors Instagram és la crossa" (Fontanals, G., comunicació personal, 16 de gener de 2020). Per Bertran pot no ser indispensable si ja fa molt temps que et dediques a la il·lustració, però "si comences ara [...] crec que per qualsevol persona que es vulgui dedicar a una expressió creativa, les xarxes ajuden moltíssim a mostrar la teva feina. Si no, com arribes a publicar o a exposar? Segurament hi haurà altres camins, però jo crec que és bastant important." (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020)

Malgrat tot, Instagram no és un paradís per les il·lustradores. Flor Coll comenta: "em fa molta ràbia perquè li regalem molt contingut a una plataforma que pertany a Facebook, a un senyor que està jutjat per haver entregat dades personals al govern nord-americà i a molts d'altres" (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019). A més, en principi les il·lustradores al publicar els seus treballs i que les usuàries els consumeixin no cobren res. "Hi ha un nivell de precarització enorme" (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019), i expressa que cal que les il·lustradores s'organitzin per denunciar aquest fet. "El mercat, com qualsevol altre, busca el lucre". (Coll, F., comunicació personal, 27 de novembre de 2019)

Per Guinart, Instagram no és el lloc d'exposició idoni de l'art: "El lloc adequat per ensenyar l'art no és Instagram, és la galeria, el carrer, l'exposició..." (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020). Marika Vila, que no utilitza Instagram en l'àmbit professional, opina: "em sembla bé que s'utilitzin les xarxes, el que passa és que al final tot requereix d'una profunditat que no tenen les publicacions d'Instagram, ja no només referint-nos a les que dibuixen, sinó a les persones que publiquen contingut feminista, està molt bé perquè és molt espontani, però és una mica superficial, si després això no s'omple de més contingut." (Vila, M., comunicació personal, 18 de novembre de 2019) Instagram es caracteritza per ser una plataforma de consum ràpid i desenvolupar un pensament feminista requereix d'un procés de reflexió conscient.

A través d'Instagram diferents marques poden posar-se en contacte amb les il·lustradores per fer una col·laboració i d'aquesta manera, elles obtenen un rèdit econòmic. Queralt Guinart comenta: "Instagram és una joguina que s'ha capitalitzat a extrems tan *heavies* que la gent ja no sap quin és el seu personatge d'Instagram i quin és el seu real. Hi ha gent que té un personatge súper construït i és màrqueting pur i dur" (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020). I afegeix: "El què ha passat en el context contemporani és que l'artista ja no només és artista i és valorada per la seva obra, sinó que té una autoria i una presència mediàtica. L'artista ara és estrella del pop. Això ho ha creat Instagram. Al final hi ha tantes coses a sobre del teu art, que aquest es queda en poc." (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020)

Júlia Bertran opina que publicar la il·lustració a les xarxes és una arma de doble tall: "tu pots tenir una obra molt interessant però potser no és de consum fàcil o potser no està a la moda. I llavors, què passa? que si no tens èxit a Instagram vol dir que la teva feina no és prou bona? No, en absolut. Per mi, això és perillós també" (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020). Vila comparteix aquesta idea: "Que et vegin o no et vegin, no et fa més o menys artista." (Vila, M.,

comunicació personal, 18 de novembre de 2019)

Per les empreses que sí que disposen de capital per poder publicitar el seu compte i obtenir visibilitat, Instagram ha suposat un espai de *pinkwashing*⁴ o *purplewashing*⁵ corporatiu i màrqueting empresarial. Un dels comptes "feministes" més populars d'aquesta xarxa social és Freeda (Composició de *free* (lliure) i *Frida* (de la pintora Kahlo)). Aquest compte, que combina il·lustracions o fotografies amb text, ha estat impulsada per la família Berlusconi amb l'objectiu d'acumular dades de les seves usuàries, establir perfils i convertir-se en el vehicle de grans marques per arribar fins a elles (El Salto, 2017). Ho fan gràcies a la dimensió de la comunicació que ofereix aquesta xarxa social que facilita que les creadores de contingut i les usuàries puguin establir un vincle.

Instagram permet a les il·lustradores tenir seguidores, persones que estan subscrites de forma gratuïta al seu compte, i també que d'altres persones puguin visualitzar la seva pàgina. Aquestes poden clicar "m'agrada" i escriure comentaris. Això, pot donar lloc a una interacció de vivències compartides, però també pot generar enfrontaments. "Hi ha gent que se sent ferida amb el teu dibuix i en comptes de fer autocrítica, se te'l carreguen. Si hi ha alguna cosa que t'ha tocat la fibra, potser és que no ho acabes de tenir ben col·locat" (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020). Queralt Guinart va experimentar la mateixa sensació amb comentaris com "Not all men" (No tots els homes) quan va voler fer una crítica a la sexualització que pateixen les dones per part dels homes.

Pikara Magazine va elaborar un estudi "Las violencias de género en línea" (2018) on reflecteix que les xarxes socials serveixen també d'instrument al masclisme per atacar les dones, els missatges feministes i les difusores d'aquests missatges.

Les il·lustradores consideren, però, que les crítiques constructives sí que les han ajudat a ampliar la seva visió feminista. Júlia Bertran explica sobre la seva il·lustració "Mirada al món per combatre": "vaig fer unes ulleres de polla per criticar la mirada patriarcal amb què ens han fet veure el món i em referia al fet que calia combatre aquesta mirada i resignificar-ho tot. Em van dir que era un dibuix trànsfob, perquè relaciona genitals i gènere i està dient que qualsevol persona que tingui penis té una mirada patriarcal i no, perquè pot haver-hi gent que en tingui i sigui una persona trans o

4 Pinkwashing: Estratègia que consisteix a simpatitzar amb el moviment LGTBIQ+ de forma superficial i interessada per a guanyar persones consumidores. (Vásquez, 2019)

5 Purplewashing: Ídem, però, amb el moviment feminista.

una dona." Conclou: "Per mi, va ser una crítica molt enriquidora perquè em va fer entendre molts dels meus privilegis i també que podia atacar a algú que estava travessant per unes violències que jo no pateixo" (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020). Guinart també s'ha trobat amb crítiques que l'han acusat de fer alguna il·lustració trànsfoba i de falta de representació de dones racialitzades.

Guinart explica "En el moment en què et poses en aquest àmbit has d'anar amb peus de plom. A mi una crítica m'afecta a nivell de no dibuixar en dues setmanes, perquè significa que no has vist que la teva il·lustració podia afectar gent a la qual tu també recolzes" (Guinart, A., Comunicació personal, 20 de febrer de 2020). Apunta també, que a Instagram té més veu qui té més persones seguidors, però que a vegades no és qui millor pot parlar de feminisme: "Les teves idees poden quallar a adolescents i hi ha gent que no està del tot formada (en temes de feminisme) i és molt influenciable, en això Instagram ha fet molt de mal també" (Guinart, comunicació personal, 20 de febrer de 2020).

Les il·lustradores, a través del seu art, segueixen contribuint a eixamplar el contingut feminista, visibilitzant els reclams del moviment, que són cada vegada més presents a la nostra societat. Així doncs, estem immerses en plena lluita feminista i com diu, Marika Vila, "el nou camí està per dibuixar." (2012)

4. Marc Pràctic

La il·lustració ha constituït, a part d'un art, una eina de comunicació que ha servit per a la difusió de missatges feministes. Com hem vist, aquesta forma d'activisme es va originar a partir dels anys seixanta, però no va ser fins als anys setanta quan es va organitzar com un moviment artístic. Avui, aquesta disciplina està en un moment d'expansió i és més present que mai, gràcies sobretot a la capacitat de difusió de les xarxes socials.

En aquest apartat veurem el poder de transmissió que tenen les il·lustracions, a partir de l'anàlisi del contingut semàntic de diferents vinyetes de temàtica feminista publicades a Instagram. El treball consisteix en una lectura profunda de les imatges desvetllant els missatges reivindicatius que suggereixen.

Per elaborar el marc pràctic s'han seleccionat vint il·lustracions, cinc de quatre autores diferents. El present apartat es divideix en quatre capítols corresponents a cadascuna de les il·lustradores: Gemma Fontanals, Júlia Bertran, Queralt Guinat i Aurora Portillo. Cada capítol està relacionat amb una temàtica pròpia del feminisme. D'aquesta manera s'han pogut tractar els continguts amb més profunditat i vincular-los amb els postulats feministes. Concretament els temes que tractarem seran: la sororitat, l'amor romàntic, l'autoestima i els rols de gènere.

4.1. Gemma Fontanals, reivindicar la sororitat

FITXA DE L'AUTORA

Gemma Fontanals (@gemfontanals) (1991, Llorenç del Penedès) Va estudiar Belles Arts i Filosofia a la Universitat de Barcelona. Va fer un curs d'il·lustració infantil a l'EINA i un màster de disseny gràfic. Es dissenyadora gràfica i professora de dibuix. Fa il·lustració, ceràmica i muralisme. Forma part del col·lectiu artístic feminista Baricela.

La il·lustració ha acompanyat des de sempre Gemma Fontanals i avui forma part de la seva professió. Fa dibuixos de temàtica feminista perquè diu que és una perspectiva que té integrada i també per representar les vivències que l'han marcat pel fet de ser dona (Fontanals, G., comunicació personal, 16 de gener de 2020). Dibuixa, per tant, a partir d'experiències pròpies.

En el conjunt d'il·lustracions, que veurem a continuació, Gemma Fontanals fa una representació de dones molt àmplia i diversa. Les caracteritza amb diferents aparences: duen roba i pentinats molt distints i tenen un color de pell diferent, alguns dels quals podem vincular-los amb la realitat i altres són més de fantasia. La utilització de diferents tipus de colors vius explica que és per donar vida i força a les il·lustracions (Fontanals, G. comunicació personal, 16 de gener de 2020). A l'hora de fer els cossos femenins, evita la uniformitat i els fa de diferents alçades i mides. Cal destacar l'àmplia representació que fa de cossos no normatius, és a dir aquells que no tenen representació en espais públics i socials, (Matteryu, 2015) en aquest cas, parlem en concret dels cossos grassos. Per l'artista és una manera de voler contraposar-se als estereotips relacionats amb el cos femení valorats pel patriarcat i que ens han imposat al llarg de segles. L'artista busca fugir de la hiperrepresentació de dones amb cossos primis i amb cànons de bellesa d'acord als occidentals. "Jo pinto dones perquè m'agrada però també perquè als espais públics veig anuncis, pancartes on surten dones que tenen cossos amb els quals no m'identifico especialment; dintre que sí, són gent blanca, són gent tal... i dones el perfil, no és la meua vida ni el que vull comprar." (Fontanals, G., comunicació personal, 16 de gener de 2020)

Les dones representades per Fontanals tenen també actituds diverses. Adopten diferents posats que ens indiquen que compten amb personalitat pròpia i desmunten l'existència d'un rol femení.

Fontanals apunta que pretén mostrar actituds poc visibilitzades: "Crec que pintar noies al carrer amb actituds guerrerres, passant-s'ho bé, ajudant-se entre elles, o fent-se costat, són un tipus de dones que veus poc al carrer i que és interessant que jo els hi posi." (Fontanals, comunicació personal, 16 de gener de 2020)

Una altra de les lectures que podem fer al mirar les il·lustracions de Fontanals és que les dones no estan soles. En totes les il·lustracions, apareixen dones acompanyades d'altres dones amb una vinculació de suport, que ens fa interpretar-ho com una reivindicació de la sororitat. Aquest terme va ser ideat per la catedràtica en antropologia social i política Marcel Lagarde com a traducció de la paraula anglesa *sisterhood* encunyada per l'escriptora feminista Kate Millet durant els anys 70 (Grado, 2019). Lagarde al seu llibre "El feminismo en mi vida: hitos, claves y topías" (2012) explica que "la sororitat és una solidaritat específica entre les dones que per sobre de les seves diferències i antagonismes es decideixen per desterrar la misogínia i sumar esforços, voluntats i capacitats, i pacten associar-se per potenciar el seu poder i eliminar el patriarcat de les seves vides i del món." Lagarde entén, doncs, el feminisme com un moviment col·lectiu. "L'aliança feminista entre les dones, és indispensable per enfrontar la vida i canviar la correlació de poders al món." Així mateix, diu que: "La sororitat és un camí per posar en valor la identitat de gènere i aconseguir l'autoafirmació de cada dona." Gemma Fontanals, en referència a això, expressa "m'agrada molt que hagi guanyat presència el concepte de sororitat, que el treballem, que el parlem..." (Bertran, G., comunicació personal, 16 de gener de 2020) i explica: "a mi em passa molt a "Baricela", però també a altres àmbits, que estem unes per les altres, ens ajudem, ens animem [...] Això et dóna molta energia i jo vull seguir donant pes i rodatge a aquesta cosa que sento." (Bertran, G., comunicació personal, 16 de gener de 2020)

Il·lustració 1: GRL PWR, 2020

Si ens fixem en la il·lustració 1, veiem que l'obra té escrit i rep el nom de "GRL PWR", que simbolitza el popular eslògan *girl power*, és a dir "poder femení". Aquest va ser creat per la banda de punk nord-americà Bikini Bill amb un zine (revista col·laborativa) publicat l'any 1991 (Durón, 2017). El 1996 les Spice Girls es van apropiat del terme i el van popularitzar. Segons el diccionari de Cambridge, *girl power* es defineix com "la idea que les dones i les nenes haurien de tenir confiança, prendre decisions i aconseguir coses independentment dels homes o del moviment social i polític." Gemma Fontanals amb l'ús de només dues paraules (*grl pwr*) està comunicant tota una sèrie de valors que donen una altra dimensió a l'obra, que a continuació expliquem.

A la il·lustració apareixen dues noies que s'agafen de les espatlles simulant de forma literal la metàfora del suport d'una amb l'altra, és a dir, és una representació de la sororitat. Les dues noies miren fixament cap a nosaltres i la postura d'una d'elles amb la cara girada, denota més clarament el fet que estan alerta del que passa al seu voltant i l'expressió del seu rostre, mostra la seva actitud desafiant, com avisant que estan preparades per respondre des d'una posició d'empoderament. La il·lustració trenca amb els rols de gènere que determinen que l'home és el protector i el valent i que la dona és fràgil, ja que són dues dones les que són valentes, s'autoprotegeixen i es protegeixen entre elles.

La noia que està entregirada ens deixa veure que a la dessuadora porta un reconegut símbol feminista, format pel símbol de Venus, que representa el sexe femení; el puny en alt, que designa

solidaritat i suport i s'utilitza per expressar unitat, força i desafiament; i el color lila, que es vincula al color del fum que va sortir de la fàbrica de tèxtils nord-americana que produïa peces d'aquest color quan el 8 de març de 1911 el patró va cremar a les 146 dones que hi treballaven i reivindicaven millors condicions laborals; esdeveniment que va fer que aquest dia es considerés el Dia Internacional de la Dona Treballadora i que avui, s'ha consolidat com Dia Internacional de la Dona. (Arbat, 2018)

Il·lustració 2: Fight together, 2019

A la il·lustració 2, sota el títol "Fight Together" (lluitem juntes), apareixen dues dones en posició de combat esportiu que en comptes de competir entre elles, s'abracen i presenten un somriure. Això es contraposa a la idea dominant que afirma que les dones competeixen entre sí, es resten autoritat i es debiliten unes a altres (V. Gordon, 2016). La Presidenta de la Federació Espanyola de Dones Progressistes, Yolanda Basteiros, diu que la rivalitat entre dones és fruit del patriarcat (Mbomio, 2015). El doctor en psicologia Noam Shpancer explica que la rivalitat sorgeix en les societats on el valor de les dones es relaciona amb l'home amb què es casen i que això força a aquestes a competir per aconseguir millors posicions (V. Gordon, 2016). Per l'escriptora Emily V. Gordon, això canvia quan les dones deixen de dependre dels homes. "Quan cadascuna de nosaltres es concentra en ser la força dominant del seu propi univers, en lloc d'envair altres universos, totes guanyem." (2016) En aquesta il·lustració, Gemma Fontanals, no mostra la rivalitat entre les dones, sinó tot el contrari. Observem el poder de l'aliança que es dona entre dones que en aquest cas lluiten contra el patriarcat, per tant és una clara reivindicació de la sororitat.

A més a més, veiem que les noies de la il·lustració porten les ungles pintades. Quan es busca etiquetar de manera despectiva les feministes, sovint es diu que es tracta de dones que són lletges,

rars, poc femenines... aquests comentaris venen a dir que el feminisme es tracta d'un moviment residual i es busca deslegitimar la lluita anul·lant els veritables principis. El fet, però, de què Fontanals dibuixi les noies amb les ungles pintades, que és un element estètic vinculat a la feminitat tradicional, contradiu aquest argument i remarca que aquesta és una lluita protagonitzada per dones on totes hi cabem.

Il·lustració 3: - Got home safe. - Me too.

Llegar a casa, 2019

La il·lustració 3 representa una situació molt comuna en la nostra societat, dues amigues es comuniquen per dir-se que han arribat bé a casa: "Got home safe" (He arribat a casa sana i salva) diu una, "Me too" (Jo també) respon l'altra. Ho fan per informar-se de què no els hi ha passat res i perquè tant una com l'altra puguin estar tranquil·les. Poder caminar soles fins a casa, sigui de dia o de nit, sense enfrontar-se a cap risc, és un reclam que també fa el feminisme. Els riscos als quals ens exposem pel fet de ser dones són els de ser assetjades sexualment, violades o fins i tot assassinades. El moment d'acomiar-se i d'haver de tornar cap a casa, sigui caminant o amb transport públic, però soles, ens genera un gran nerviosisme i estar constantment alerta i desconfiant de les persones que ens creuem, els cotxes que passen o els sorolls que sentim durant el camí. No és una por irracional, ja que les dades demostren que les agressions sexuals són un fenomen real i molt repetit. Cada dia a Espanya es denuncien entre tres i quatre violacions, segons dades del Ministeri d'Interior del 2017 (Maldita.es, 2019), i això només representa el 20% de les que es produeixen (Hernández i Hernández, 2016). A més a més, hi ha però, altres formes de violències sexuals com l'assetjament sexual, que és encara més freqüent. Segons l'Enquesta Europea de Violència Contra la Dona del 2014 es tracta de mirades lascives i tocaments, abraçades o petons que no són consentits; però dels quals no se'n sol fer denúncia. Les periodistes Virginia Hernández i María Hernández (2016), les anomenen "agressions sexuals invisibles". La il·lustració de Gemma Fontanals denuncia la violència que es produeix envers les dones, però en comptes de fer referència a què podria haver

passat, posa el pes a la complicitat que es produeix entre les dones en compartir aquest sentiment de por d'anar soles cap a casa a la nit i la preocupació que es desenvolupa per l'altra davant d'aquesta situació.

Il·lustració 4: Punt lila, 2019

Gemma Fontanals es va proposar representar un assoliment del feminisme amb la il·lustració 4 i va fer el "Punt Lila". Els punts liles són espais gestionats per ajuntaments i entitats locals que ofereixen serveis d'informació, sensibilització i acompanyament en cas d'abusos i agressions masclistes contra les dones i persones del col·lectiu LGTBIQ+ en ambients d'oci (DAE, n.d.). "Que a les festes hi hagi aquests llocs on tu puguis acudir, et dóna seguretat. És positiu perquè vol dir que no es permetran certes coses" (Fontanals, G., comunicació personal, 16 de gener de 2020). A la il·lustració podem veure com es representa un ambient festiu on es produeix un tocament no consensuat, aleshores salta l'alarma de totes les que estan al voltant, que ho simbolitza amb signes d'exclamació i amb mirades de desaprovació. Una de les noies acut al punt lila per informar del que està passant i les tècniques de l'entitat també se n'adonen del fet i actuen. Aquesta implicació de les

diferents persones fan del punt lila un lloc actiu i compromès. A la parada del punt lila, a més, es poden llegir pancartes contra les agressions masclistes que subratllen el seu objectiu d'acabar amb aquestes, com "Cap agressió sense resposta", per reclamar que no hi hagi impunitat cap als agressors, "Només sí és sí", per recordar que tot allò que no compti amb el consens d'ella, és una agressió i "Respecta'm", per demanar que s'escolti i es faci cas a la seva voluntat.

Il·lustració 5: Fight for your rights, 2018

A la il·lustració 5, elaborada conjuntament amb Ritz Fritz, Fontanals fa una crida a la reivindicació feminista, que titula "Fight for your rights" (Lluita pels teus drets). Exposa d'aquesta manera que no està tot fet i que cal seguir exigint i treballant per aconseguir la igualtat. Utilitza el signe de Venus per vincular-ho amb el feminisme i el col·loca al braç de les dues noies indicant-nos que es tracta d'una lluita feminista que les dues comparteixen. La seva unió, a més, la reforça perquè s'agafen de la mà. El fet que una de les noies porti un ganivet, és una resposta reivindicativa, ja que tant la violència, com la lluita i la força són expressions i capacitats que el patriarcat ens nega a les dones. (Muntané, I., comunicació personal, 24 d'abril de 2020)

La il·lustradora explica que a l'hora de dibuixar pensa més en històries pròpiament que en missatges que vol comunicar, però que després, a través d'aquestes, busca generar un impacte positiu. En mirar les il·lustracions de Gemma Fontanals, tant l'àmplia gamma de colors com la connexió que representa entre les dones, donen una visió positiva i esperançadora del feminisme. És en realitat una clara transmissió de com l'autora viu aquest moviment: "La idea que hi ha darrere no és la d'ostres estem en perill constant, sinó que som aquí per ajudar-nos i per estar pendents les unes de les altres. El motiu de fons és dolent [...] però la part que veig no és la de que "ho estem passant fatal" sinó que ho estem lluitant, i tant de bo no ho haguéssim de lluitar, però [...] dintre de què ho estem patint, també ho estem gaudint, aquest moviment feminista cada cop més global." (Fontanals,

4.2. Júlia Bertran, desmuntar l'amor romàntic

FITXA DE L'AUTORA

Júlia Bertran (@juliabertran_) (1980, Barcelona) Va estudiar Comunicació Audiovisual a la Universitat Autònoma de Barcelona. És periodista cultural feminista. Ha presentat nombrosos programes a TV3, actualment està al capdavant de "Quan arribin els marcians". Va fer dos cursos d'il·lustració a l'escola d'art Saint Martins (Londres). És autora del llibre il·lustrat "M'estimes i em times: dibuixos i converses per dinamitar la normalitat" (2017)

Dibuixar va ser durant molts anys una afició per Júlia Bertran, però la seva relació amb aquest art es va escurçar un agost, quan després de separar-se va marxar a Londres i es va apuntar a l'escola d'art Saint Martins. Les tècniques adquirides i la necessitat de dibuixar en un moment convuls a nivell emocional i sentimental van fer-la aferrar-se a l'aquarel·la i al punta fina. "Tenia la necessitat d'entendre moltes coses i el dibuix em va ajudar molt a fer-ho" (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020). Algunes d'aquelles il·lustracions són les que van donar forma al llibre "M'estimes i em times: Dibuixos i converses per dinamitar la normalitat". El llibre tracta de deconstruir la cultura amorosa apreheesa mitjançant dues parts. Per una banda entrevistes, on Bertran busca donar resposta als seus neguits parlant amb persones que han sabut trencar amb el model imposat i de l'altra un conjunt d'il·lustracions, que conformen un relat confessional molt íntim de l'artista en relació a la seva experimentació amb el model amorós convencional. Tot i això, Júlia Bertran no s'autoconsidera una il·lustradora, ja que diu que el seu dibuix és "més intuïtiu que professional" (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020). Per fer l'anàlisi prenem cinc de les il·lustracions de "M'estimes i em times".

Les il·lustracions que veurem a continuació pretenen qüestionar l'amor romàntic. Un model format per un conjunt de tòpics que ens fan "jutjar que és acceptable i normal en l'enamorament o en la parella i que és previsible o desitjable. Però que pel contrari, ens generen unes expectatives irreal i ens inculquen un prototip de relació" (Centre Dolors Piera, n.d.). Aquest prototip afecta especialment les dones que justifiquen els patiments en nom de l'amor i que a vegades no identifiquen actituds o comportaments de les seves parelles com abusos. Bertran amb la seva

il·lustració posa el dit a la llaga i desmunta la magnificència de l'amor romàntic. "De la incomoditat comences a fer-te preguntes. En les relacions de parella (heterosexuals) sempre em deien: "sembles el tio de la parella". I jo deia: "que se suposa que un home ha d'estimar diferent que una dona? Això d'on ve?" I al final te n'adones que hi ha tota una cultura patriarcal que assigna certs rols a les dones i certs rols als homes i com hi ha una concepció de gènere." (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020).

A l'hora de dibuixar, Júlia Bertran no defineix totalment les formes, sinó que opta moltes vegades per deixar els cossos inacabats. "A mi m'agraden les il·lustracions que són bastant imperfectes, em sembla que la imperfecció és un valor. El virtuosisme en la il·lustració em deixa una mica freda. M'agrada més que hi hagi una bona idea o que sigui de debò, que no una cosa molt naturalista i molt ben elaborada" (Bertran, J. , comunicació personal, 12 de febrer de 2020). De manera que rebutja que el focus estigui en el cos i en l'aparença física de les dones que dibuixa i per contra posa l'accent en la seva expressió i en el missatge.

Il·lustració 6: De vegades no sé si m'acaricies o m'esclafes, 2017

A la il·lustració 6 observem que un home mira intensament la seva parella i li posa la mà a la galta. Ella, en canvi no li torna la mirada. La torsió del seu rostre mostra el rebuig cap a ell i també la incomoditat que li produeix. Les seves figures, però, formen un cor, que és el símbol que representa

per excel·lència l'amor. En aquest cas, podem interpretar el cor com una presó, ja que la mà que la subjecta, que dóna intensitat a la forma, li impedeix marxar. Davant d'una relació que no funciona o en la que la dona no s'hi sent a gust, ella es veu forçada a aguantar per no posar fi a la relació, ja que els valors patriarcals diuen que l'amor és el més important i a les dones sobretot se'ns ha educat perquè l'amor tingui un paper central en les nostres vides (Esteban, 2017, entrevistada per Bertran). D'aquesta manera "el model d'amor romàntic també permet a l'home utilitzar-lo com a mitjà de control i domini sobre la dona." (Centre Dolors Piera, n.d.)

La doctora en antropologia Mari Luz Esteban explica que el pensament amorós hegemònic és la matriu d'un ordre social desigual (2017, entrevistada per Bertran). Ens han fet creure que l'amor és el valor més important, però Mari Luz Esteban ho nega, ja que aquest no és determinant perquè hi hagi justícia i solidaritat. "Hi ha moltes situacions en què ens podríem comprometre sense estimar necessàriament les persones, i a la inversa, hi ha situacions en què estimes molt una persona però no l'estàs ajudant, o la relació no funciona! Ni t'ajudes ni t'ajuden" (Esteban, 2017, entrevistada per Bertran, p. 17). I diu que la importància està en les relacions de suport mutu, en les que hi pot estar inclòs l'amor.

A la il·lustració, s'exterioritza el pensament de la dona: "De vegades no sé si m'acaricies o m'esclafes". En aquest cas veiem el qüestionament que es fa de si realment aquella relació li aporta coses bones o negatives. L'amor romàntic es basa en una relació heterosexual que porta implícits aspectes com la gelosia, l'exclusivitat sexual i amorosa amb una persona o la perpetuació de la relació. Aquest amor es concep com la necessitat de trobar una altra persona per completar la teva i remarca un model de vida que implica el matrimoni, la convivència amb la parella i el tenir criatures. Aquest model relacional per tant és un motlle universal basat en normes culturals, en el que no tothom hi encaixa i en el que a partir de l'experiència es pot constatar que no és l'ideal i que aquests valors imposats de com viure l'amor poden resultar, com es diu a la il·lustració, més aviat "esclafants", que suposen una pressió, que amorosos.

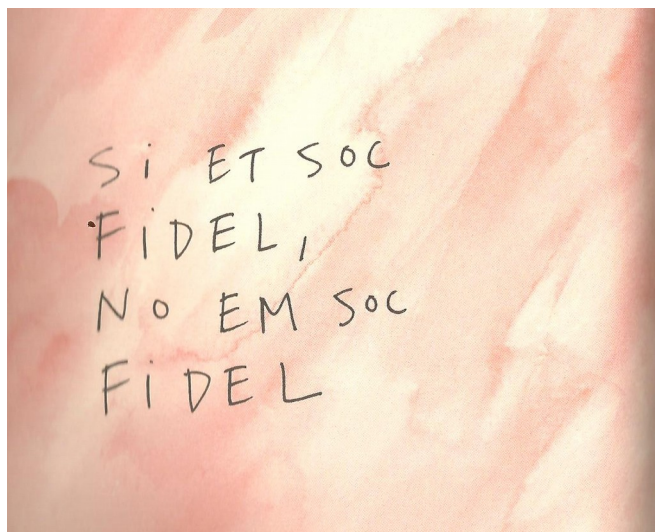

Il·lustració 7: M'he perdut de vista, 2017

A la il·lustració 7, veiem una dona que gira la cara bruscament, expressant així, el seu patiment i a la que se li desenganxen els ulls de la cara. "M'he perdut de vista", es diu. La persona s'ha oblidat d'ella, de què volia, de què sentia... perquè ha posat per davant els desitjos d'una altra persona, en aquest cas de la seva parella. En nom de l'amor, les dones arribem a justificar tot un conjunt de situacions i actituds que ens són perjudicials, perquè creiem que aquests també formen part de l'amor. A continuació exposem un fragment on la doctora en humanitats i comunicació Coral Herrera explica molt bé de què es tracta: "Les dones ens sotmetem a la tirania de l'amor romàntic perquè ens han venut la idea que, si som "bones dones" ens estimaran per sempre. Les dones som educades en el patriarcat perquè ens creguem que hem nascut amb una capacitat d'estimar i de cuidar innata. Per això les dones són capaces d'aguantar maltractaments i de donar-ho tot a canvi de res. El romanticisme patriarcal està basat en el masoquisme femení, aquell que ens fa creure que com més patim, més guapes estem, més femenines semblam als ulls dels altres. Amb aquesta història que l'amor és patiment, sacrifici i renúncia, les dones sempre avantposem les necessitats i els desitjos dels altres als nostres propis. Per això ens agenollem davant de l'amor romàntic: creiem que, com més aguantem, més ens estimaran." (2017, entrevistada per Bertran, p. 48) El resultat d'això, però, no és rebre un major grau d'amor, sinó estar sotmeses, deixar de ser persones lliures i, en alguns casos, ser víctimes de violència masclista.

Les relacions tòxiques, en el marc de l'amor romàntic, fan dels homes uns tipus protectors, possessius, en definitiva que s'imposen per davant de la parella i decideixen per ella. Les dones, en

aquest context, fem totes les accions per satisfer a l'altre, quedem anul·lades, sense poder prendre decisions per nosaltres mateixes. Se'ns malmet l'autoestima i ens tornem dependents, cosa que dificulta molt poder fugir d'una relació de violència masclista.

Il·lustració 8: Si et sóc fidel, no em sóc fidel, 2017

A la vuitena il·lustració veiem un fons de pinzellades d'aquarel·la i un missatge amb majúscules: "Si et sóc fidel, no em sóc fidel". La fidelitat és un dels valors més importants dels quals s'abandera l'amor romàntic. Es basa a promoure un model de relació monògama, per tant d'exclusivitat sexoafectiva. Mari Luz Esteban explica que aquest model de parella és molt exigent, ja que et demana que amb una mateixa persona et funcioni la convivència, el tenir criatures, etc. I això és molt difícil d'aconseguir: "És una carambola enorme i hem convertit la carambola en regla" (Esteban, 2017, entrevistada per Bertran, p. 19). Per la seva banda, l'escriptora Brigitte Vasallo defineix la monogàmia com "una manera de distribuir els vincles de forma jeràrquica, confrontacional i excloent." (2017, entrevistada per Bertran, p. 29)

En aquesta il·lustració, Bertran exposa que està disconforme amb la norma imposada i que complir-la va en contra de la seva voluntat. Coral Herrera diu que "l'exclusivitat sexual i amorosa és un parany construït per a les dones: els homes sempre han practicat el poliamor, i la doble moral castiga d'una manera diferent l'adulteri masculí i el femení" (2017, entrevistada per Bertran, p. 45). Herrera explica que el valor de la fidelitat en la parella, que es remunta des de l'antiga Grècia, s'ha mantingut fins avui perquè amb el sorgiment de la propietat privada, un element molt important del sistema capitalisme, neix la necessitat de traspasar els béns i la posició social als fills; i voler concentrar la riquesa en la família i assegurar-se que els fills eren propis va exigir l'exclusivitat

sexual a les dones (2017, entrevistada per Bertran). Així mateix, critica que els mites, els relats i les històries busquin justificar les infidelitats dels homes i evitar-les en les dones, mitjançant la representació dels homes com a promiscus i les dones com a monògames per naturalesa. Això està estretament vinculat a la construcció del gènere, mentre que els homes se'ls ha identificat com a éssers sexuals, a les dones se les ha concebut com a éssers maternals i s'ha negat la seva sexualitat.

A la il·lustració, Bertran trenca amb la invisibilització de la sexualitat femenina al mostrar l'existència del desig sexual i a més, d'un desig sexual que va més enllà de les relacions que es puguin donar dins de la parella i que no responen a un objectiu maternal. L'autora expressa: amb la monogàmia, "no em sóc fidel". És a dir, per seguir complint amb el model amorós imposat segons les normes socials, està deixant d'actuar segons les seves idees, les seves necessitats, la seva voluntat... En definitiva està anul·lant els seus desitjos.

La fidelitat, per tant, és un valor de l'amor romàntic que oprimeix les dones i que ens col·loca en una posició desigual respecte a ells. Reivindicar la fi d'aquest element relacional per part de les dones és, doncs, un acte revolucionari.

Il·lustració 9: Coneixes algun home que se senti culpable? I alguna dona que no?, 2017

A la il·lustració 9 veiem de lluny a dues dones que conversen. Una li diu a l'altra: "Coneixes algun home que se senti culpable?" i l'altra li respon: "I alguna dona que no?". El sentiment de culpabilitat ha estat sempre fortament arrelat a les dones. La Bíblia, amb el mite fundacional d'Adam i Eva, ja ho feia palès. Eva, enganyada per la serp, va ser la que va menjar la poma de l'arbre prohibit i després va animar a Adam a fer-ho, cosa que va fer que expulsessin a ambdós del paradís i s'originés el pecat original que afectaria la resta de la humanitat. La culpa va recaure sobre ella, ni sobre la serp ni va ser compartida amb Adam.

Tant la religió com la societat han fet sentir-nos culpables a les dones dels àmbits que afecten la

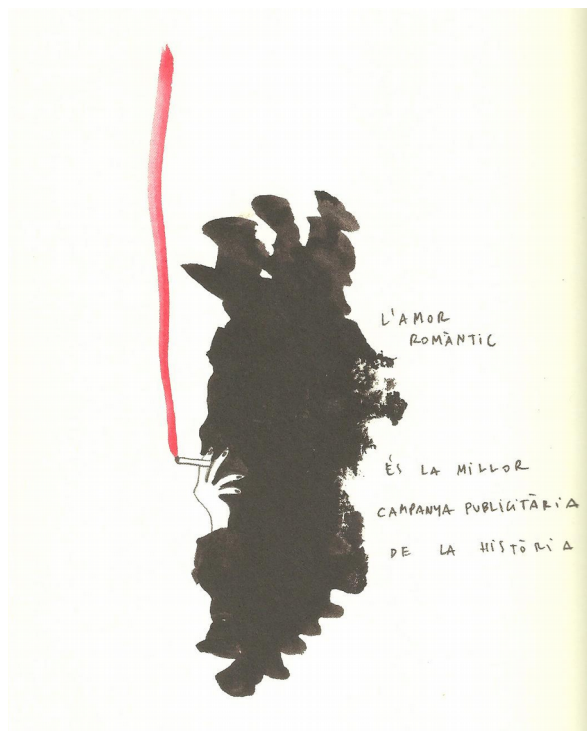
nostra vida però també del nostre voltant (Guerrero, n.d.). Per començar, el món és molt més exigent amb nosaltres, des de la pressió estètica, se'ns demana que estiguem sempre guapes, que estiguem primes, que siguem eternament joves... Se'ns atribueixen responsabilitats que haurien de ser compartides, per exemple, en la maternitat. Si tenim criatures, som nosaltres les que hem de vetllar per la bona criança i l'educació; si passem poques hores amb elles per motius laborals, ens convertim ràpidament en "males mares", si optem per no tenir quixalla, també se'n acusa d'egoistes. En canvi, els homes, poden tenir fills o no tenir-ne i seguir posant la feina al davant i la societat comprèn que no vulguin renunciar a la seva carrera, ja que això a més es correspon amb la distribució patriarcal de l'espai, que reserva l'espai públic per l'home i el privat per a la dona.

De les dones, a més, s'espera que al relacionar-nos amb altres persones siguem simpàtiques, afectuoses, servicials i atentes. En definitiva es promou un model de dona "perfecta", d'acord amb els rols i els estereotips de gènere, que consisteix a no sortir d'uns paràmetres i actuar sempre pensant en complaure la resta. L'autoexigència per tant, és molt més alta i la impossibilitat de complir amb aquest model, fa que ens autoculpabilitzem a nosaltres mateixes.

Si relacionem el concepte de la culpabilitat amb la fidelitat, que mencionàvem a la il·lustració anterior, això també es veu molt clar. Les dones tenim molta més pressió per ser fidels i deixar de ser-ho ens fa carregar amb una culpa molt pesada, amb la que els homes infidels, en canvi, no han de lidiar. És més, quan és el marit el que ha comès la infidelitat, moltes vegades la dona és la que es pregunta què ha fet malament perquè això succeeixi i li fan pensar que és ella la que ha fallat en alguna cosa, convertint-la així en la culpable.

Socialment, dones i homes no són jutjats de la mateixa manera davant del "pecat". Carol Herrera explica que en funció de la fidelitat a una dona se l'etiqueta com a bona o dolenta. "Les dones bones són aquelles que amb prou feines tenen desig sexual i només practiquen sexe amb el seu marit perquè és el seu deure. [...] I a més, ens diuen: tenint sexe amb el marit, les dones eviten que ells se'n vagin amb altres dones" (2017, entrevistada per Bertran, p. 46). De manera que no només s'exigeix que les dones visquin la sexualitat de certa manera, sinó que si són els seus marits els que els hi posen les banyes, la culpa també se'ls hi atribueix a elles. Ara bé, si són elles les que no volen mantenir una relació monògama, són considerades dones dolentes. Totes les que "tenen desig sexual, que no desitgen sotmetre's a un marit, que no configuren la seva vida al voltant de les necessitats i dels desitjos d'un home, sinó de les seves pròpies necessitats i dels seus propis desitjos" (Herrera, 2017, entrevistada per Bertran, p. 46). I arreu del món la infidelitat comesa per les dones es

castiga de formes terribles: lapidació pública, presó, ostracisme social o fins i tot assassinat (Herrera, 2017, entrevista per Bertran, p. 46).

Il·lustració 10: L'amor romàntic és la millor campanya publicitària de la història, 2017

Pel·lícules, llibres, anuncis, cançons i altres elements culturals ens han bombardejat amb la idea de l'amor romàntic i ens han fet creure que aquest era l'amor veritable i al qual hauríem d'aspirar. Júlia Bertran relaciona l'amor romàntic amb el màrqueting perquè és el model d'amor que hem comprat durant segles creient que era el millor. A la il·lustració 10 observem una persona, que subjecta un cigar a la mà, absorbida completament per una taca negra, aquesta potser representa l'efecte que té l'amor romàntic en nosaltres, que ens esvaeix, ens crema, ens dol... Al costat de la figura podem llegir: "L'amor romàntic és la millor campanya publicitària de la història". Bertran ens alerta de què és hora d'adonar-nos que ens han venut una forma de viure l'amor, que molts hem comprat, sense ser-ne conscients, de manera que en continuem reproduint i perpetuant els patrons. Mari Luz Esteban diu que "no es pot ser heterosexual d'una manera acrítica, innocent. Cal estar alerta davant dels mandats culturals" (2017, entrevistada per Bertran, p. 19). Així mateix, Brigitte Vasallo diu "Si tu tens una relació monògama, compres un *pack*, que és la relació que ens han ensenyat a tenir. Però és interessant obrir el paquet i dir: "A veure, què he comprat?" (2017, entrevistada per Bertran, p. 32).

L'amor romàntic, que com hem vist, és un model patriarcal per controlar les dones, és també una

peça clau en el sistema econòmic capitalista. Coral Herrera explica que en el matrimoni "un (l'home) porta els diners a casa i l'altra (la dona) s'encarrega de tot el que és bàsic per a la supervivència. Perquè això funcioni, és necessari que el que facin les dones no tingui remuneració, ni sigui valorat socialment. [...] Les criades esposes són essencials per al manteniment i el bon funcionament del capitalisme; elles són les que porten nous treballadors al món [...] i les que fan possible que els obrers vagin a treballar nets, alimentats, amb roba decent, i mentalitzats per cobrar salaris indecents amb la idea que la seva obligació és portar diners a casa per mantenir una nova criada esposa" (2017, entrevistada per Bertran, p. 47). De manera que el model relacional basat en les premisses de l'amor romàntic està estretament lligat al model econòmic, ja que ha fet de sustent del sistema capitalista; i la seva manera de difondre'l al llarg dels anys ha estat tot un èxit.

En el conjunt de les il·lustracions se'ns mostra, a diferència de la representació dominant de l'amor romàntic com a idíl·lic, la cara obscura d'aquest model amorós; que és fruit del patriarcat i que segueix sent avui font de desigualtats entre els homes i les dones i utilitzat com a justificant de la violència masclista. Júlia Bertran fa un exercici molt interessant d'exterioritzar el seu desaprenentatge d'aquest model relacional que està carregat de tòpics i estereotips de gènere. Tot i això, sobre aquests en diu: "estan tan arrelats que encara que prenguis consciència d'ells moltes vegades és impossible arrencar-te'ls" (Bertran, J., comunicació personal, 12 de febrer de 2020). A nivell personal explica que aquesta feina li va permetre entendre que les desencaixades amb el model relacional no es devien a un problema seu, sinó a una causa estructural, el sistema de gènere imposat. I en aquesta línia, expressa que és necessari seguir aprenent per construir models relacionals més sans: "M'ha ajudat a descarregar aquella motxilla plena d'exigències pel meu gènere, però és un procés que no acabarà mai, cada dia entres en contradicció i et vas qüestionant i et deconstrueixes. I a mi és una cosa que m'ha ensenyat el feminisme, l'autocrítica constant, és una feina cansada però molt alliberadora també." (Bertran, J. comunicació personal, 12 de febrer de 2020)

4.3. Queralt Guinart, promoure l'autoestima

FITXA DE L'AUTORA

Queralt Guinart (@kerrature) (1996, Moià) Va estudiar Disseny Gràfic a l'EINA. Abans, però, va dur a terme amb l'Escola d'art i superior de disseny de Vic el projecte artístic i activista "Metamorfosis Social". Es dedica al disseny gràfic i a la il·lustració. És especialista en retrats. Algunes dels seus treballs més rellevants han estat "Follem dempeus" o "God Makes porn and goes to Mercadona".

Queralt Guinart sempre ha sigut una apassionada del dibuix i en va aprendre de forma autodidàctica. Per fer de la il·lustració la seva feina, va considerar que la millor opció era estudiar disseny gràfic. Al principi diu "dibuixar em feia feliç" (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020). Després, però, es va adonar "que la il·lustració era un mitjà de comunicació essencial per la protesta i per la revolta" (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020). Així doncs, Guinart no concep la il·lustració sense l'activisme. L'anticapitalisme i el feminisme són algunes de les lluites que trasllada al paper.

Quan empra la il·lustració per transmetre missatges feministes, explica que ho fa "des d'una base molt quotidiana", expressant el que viu dia a dia la "gent del carrer" i fugint d'elitismes (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020). O directament el que l'artista experimenta: "Explico el què em passa des d'una clau d'humor romàntica, no *xunga*. I em passa perquè la meua condició és de ser una dona, lesbiana i pobre. Que jo no faci servir aquest discurs explícit en les meves historietes no vol dir que no hi sigui, hi és" (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020). En aquest sentit afirma: "El que hem de fer és agafar les coses que ens passen al dia a dia i analitzar el perquè, tot té un motiu i un pretext social i polític que nosaltres no hem triat." (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020)

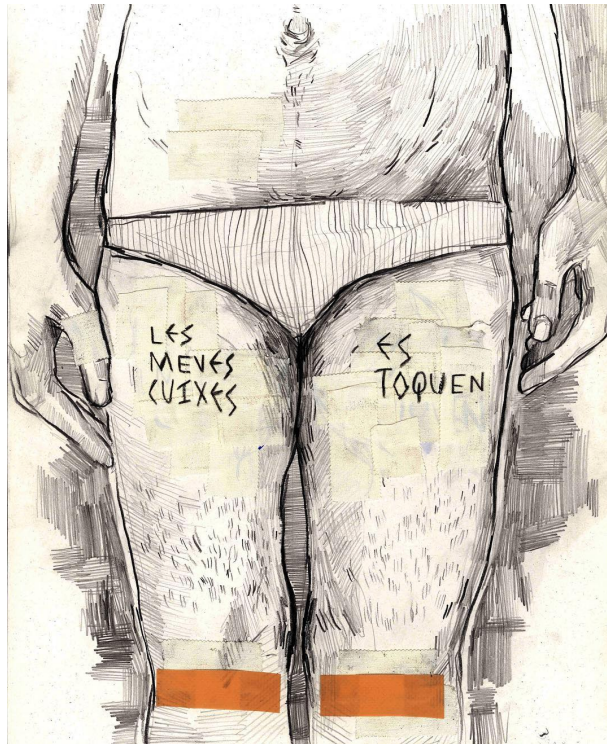
El conjunt d'il·lustracions que analitzarem de Guinart comparteixen una temàtica de fons: l'autoestima. L'Asociación de Mujeres para la Salud (AMS) al seu web defineix aquest terme com: "la forma en què cadascuna es valora a si mateixa, la suma de com se sent respecte la seva aparença, les seves habilitats, la seva conducta, com integra les experiències del passat i com se sent valorada pels demás." L'autoestima es treballa des del feminisme, ja que com explica l'AMS "no és voluntària, espontània o natural, sinó que prové de les condicions de vida i del que cadascuna hagi

experimentat al llarg de la seva vida. Com que les dones obtenen una valoració social inferior que la dels homes i s'enfronten a múltiples discriminacions i violències, pateixin de baixa autoestima. Per tant (l'autoestima) deixa de ser un aspecte individual i es converteix en un aspecte social". (AMS, n.d.)

Coral Herrera reforça la idea que l'autoestima té una dimensió social. Al seu blog Haikita, apunta que el fet que una dona es treballi l'autoestima té beneficis per tota la humanitat: "El patriarcat s'enfonsa en la mesura que les dones ens cuidem i ens estimem a nosaltres mateixes, i prenem consciència de la importància que té estimar-nos i cuidar-nos entre nosaltres." (2018)

És important, però, tal com explica Marcel Lagarde a l'article "Autoestima y género" (2000), no confondre la qualitat psicològica de l'autoestima amb l'autoestima creada pròpiament pel patriarcat i el capitalisme, que es basa a promoure l'individualisme i l'autoconsum. Aquesta fórmula universal no té en compte les desigualtats de gènere o d'altres. Es fa a través de teràpies, cursos, seminaris, revistes, programes audiovisuals dirigits a dones, sobretot riques, o a vegades al públic general; que promouen un canvi d'hàbits per adaptar-se a la modernitat "sense canviar el món", sota les com: "Encén la teva vida" o "Creu en tu". De manera que "impedeixen el desenvolupament d'una consciència crítica de gènere" (Lagarde, 2000). Les il·lustracions que veurem a continuació, lluny del consumisme per aconseguir l'autoestima, reivindiquen una autoestima nascuda a partir de la consciència de qui som i de les desigualtats que ens oprimeixen.

Pel que fa a l'estil artístic, Queralt Guinart fa traços gruixuts i un dibuix molt ratllat. Representa les dones amb trets durs. Dona especialment rellevància als rostres, que estan molt definits i són molt expressius; es nota així la seva especialitat com a retratista. L'expressivitat de les cares aporta molta força i contundència a les il·lustracions. L'artista no copsa una bellesa idealista, sinó que representa persones comunes inspirades en dones reals.

Il·lustració 11: Les meves cuixes es toquen,
2018

A l'onzena il·lustració veiem una persona amb roba interior que afirma: "les meves cuixes es toquen" i així ho constatem al dibuix. Aquesta declaració s'oposa al *thigh gap*, el terme en anglès que designa la separació interna entre les cuixes d'almenys dos centímetres quan els peus estan junts. Aquesta característica considerada una "qualitat de bellesa femenina" es va popularitzar el 2013 arran de la desfilada de Victoria's Secret del desembre del 2012, on moltes de les models complien amb aquesta particularitat (G. Barnés, 2013). A partir d'aquí, les xarxes es van omplir de consells per aconseguir aquesta desitjada separació entre les cames i d'imatges que promovien aquesta qualitat com a ideal de bellesa. Amb l'objectiu de "millorar els seus cossos", algunes dones que no van aconseguir aquest resultat mitjançant exercici físic, van dur a terme dietes extremes o inclús van passar pel quiròfan (Bravo, 2013). La divulgadora de salut i benestar per la joventut Kimberly Wolf explica que el *thigh gap* és dona molt poc de forma natural, apareix en dones primes que tenen una estructura òssia concreta, que la majoria de dones no tenen (Livestrong, 2016). La psiquiatra Lisa Delaney expressa que venerar aquesta característica física fa que les dones s'obsessionin amb els seus cossos i promou mètodes insalubres per aconseguir-ho. (Spryiving, 2013)

El *thigh gap*, per tant, és una forma de violència contra les dones, ja que els hi fa rebutjar el seu cos

i les fa creure que no són prou atractives perquè no compleixen amb una bellesa artificialment construïda i a més, posa en risc la seva salut. Aquesta moda està estretament vinculada amb el culte a la primesa com a símbol de bellesa femenina que s'ha difós al llarg de molts anys. Un dels efectes molt greus d'això és que les dones puguin desenvolupar trastorns de la conducta alimentaria.

L'Asociación Contra l'Anorexia i la Bulímia (ACAB), el 2017 va publicar al seu web que els trastorns alimentaris afecten principalment les dones. A Espanya el 5% de les dones en pateixen i en relació a les persones tractades, el 90% són dones. L'ACAB també explica que tot i que afecta en major part a noies adolescents, en pateixen dones de diferents edats. Una de les línies fonamentals en les que treballa l'ACAB per prevenir els trastorns és "col·laborar amb els mitjans de comunicació i publicitat per què es promoguin imatges realistes i saludables i evitar la reproducció d'estereotips o imatges poc saludables o perjudicials."

En la línia del control dels cossos femenins, trobem la hiperrepresentació de cossos prims, però també una altra forma de pressió: la gordofòbia. El doctor en nutrició Néstor Benítez defineix aquest concepte com "un sentiment de repulsió cap a les persones que pateixen excés de pes i s'allunyen dels patrons estètics establerts" (Ortí, 2019). La gordofòbia és més agreujant contra les dones, ja que, a diferència dels homes, les dones som especialment valorades pel físic, i com hem dit abans, en concret la idea de bellesa femenina s'associa amb la primor.

A la il·lustració també podem observar que la dona no es depila. A principis del segle XX, la depilació es va establir com un mandat per les dones, ja que anteriorment tant homes com dones duïen a terme pràctiques de depilació. Aquesta pràctica s'ha constituït com una dinàmica del gènere i és concebuda com una característica de la feminitat. Tant és així, que què una dona no compleixi amb aquesta norma està profundament estigmatitzat i té un component de vergonya, com explica la professora en ètica global i autora de "Perfect Me: la belleza como un ideal ético", Heather Widdows (Cerini, 2020). Al llarg dels anys se'ns ha dit que els pèls no són una cosa femenina, encara que creixin de forma natural al nostre cos, i ens han fet sentir rebuig cap aquest i modificar-lo amb pràctiques doloroses. Aquest mandat, ha impedit que les dones puguem decidir lliurement sobre el nostre cos, ja que ens han fet concebre la manca de pèls com la bellesa i renunciar a aquest ritual estètic, no està acceptat socialment. Decidir no depilar-se és, per tant, un acte de rebel·lió contra els cànons de bellesa imposats pel patriarcat i un acte d'acceptació personal.

Per lluitar contra la discriminació per l'aparença física, el 2012 va sorgir el moviment *body*

positivity que és el que "promou l'acceptació de tots els cossos sense tenir en compte la forma, la mida o l'aparença i per tant que com a resultat, busca que les persones tinguin una bona imatge dels seus propis cossos" (Cherry, 2020). En aquesta il·lustració Queralt Guinart està duent a terme aquesta pràctica, difonent la imatge d'un cos natural que desafia l'estètica promoguda per la societat i que es mostra sense complexos.

Il·lustració 12: Que ve l'amor! No ho admetrà però es veu al mirall de l'ascensor i es troba guapa, 2020

A la il·lustració 12, hi ha una noia que es mira fixament al mirall, té la barbeta un pel aixecada i l'expressió facial tranquil·la, cosa que denota seguretat en si mateixa. Unes lletres ho acompanyen: "Que ve l'amor! No ho admetrà però es veu al mirall i es troba guapa." Fomentar l'amor propi és bàsic en la conquesta d'igualtats de gènere. La psicòloga i educadora Mariana Plata diu que "mentre siguem submises i dependents menys alçarem la nostra veu" i afegeix "mentre més ens estimem, menys por tindrem de lluitar pel que ens mereixem" (2019). Així mateix, Plata afirma: "En una societat que es beneficia de les teves inseguretats, estimar-te a tu mateixa és un acte revolucionari." (2019)

Amb la il·lustració se'ns trasllada, però, un altre conflicte, i és que la noia s'agrada però no s'atreveix a dir-ho obertament. En el sistema patriarcal no està ben vist que una dona se senti atractiva, per contra, es promou el model de dona que no està satisfeta amb si mateixa i busca sempre com

millorar la seva aparença física i les seves qualitats. Per aquest motiu, "ara mateix hi ha milers de dones lluitant contra si mateixes, exigint-se a si mateixes tot el que ens imposa la cultura patriarcal perquè complim amb els nostres rols femenins." (Herrera, 2018)

Acceptar-se i estimar-se, doncs, no és popular en la nostra societat, mentre que en realitat és una qualitat fonamental per una bona salut mental i alhora és una forma de lluita col·lectiva feminista. Així mateix ho expressava la poetessa i activista dels drets humans Audre Lorde amb la frase cèlebre: "Cuidar-me a mi mateixa, no és un acte d'autoindulgència, és autopreservació i això, és un acte polític" (Citada per Pérez Villa, 2020). Les sociòlogues Inés Martínez Echagüe i Sofia Cardozo Delgado senyalen en aquest sentit que l'amor propi no té res a veure amb un capritx individualista, sinó que implica "processos complexos de deconstrucció". (2017)

Aquests processos impliquen entendre, tal com diu Coral Herrera, que "el patriarcat està dins i fora de nosaltres i que per tant la revolució ha de ser doble: hem de lluitar contra la misogínia que ens habita, contra la gordofòbia que ens fa rebutjar els nostres cossos, contra el classisme, el racisme, la lesbofòbia, i totes les fòbies que ens habiten i es tornen contra nosaltres." (2018) D'acord amb la il·lustració, per tant, hem d'aprendre a estimar-nos i també hem de perdre la por a declarar-ho a la resta. "L'amor de les altres dones ens puja l'autoestima a cadascuna de nosaltres i a la inversa: l'amor a una mateixa quan és gran, es multiplica i s'expandeix en totes les direccions." (Herrera, 2018)

Il·lustració 13: Audioguia per daltònics: això va d'una persona a qui li han fet mal per dins i per fora, 2018

A la il·lustració 13 apareix una dona amb l'ull morat, el nas sagnant i amb ferides al voltant de la cara; a les orelles, a les ulleres, al nas i també al coll. Els seus ulls miren tristos i l'expressió facial transmet un profund dolor. La descripció que acompanya la imatge diu: "Audioguia per daltònics". En un inici Queralt Guinart opta per aquesta frase perquè sap que els colors que predominen al dibuix: blau i vermell, són confusibles per a les persones daltòniques; però al penjar la imatge al seu Instagram rectifica i diu que com les persones daltòniques podran comprendre la il·lustració, és més aviat una "audioguia per a tontos." A continuació exposa: "Això va d'una persona a qui li han fet mal per dins i per fora." Sovint davant d'un cas de violència masclista on hi ha violència física, el que més impacta són les marques que deixen les agressions físiques. En tots els casos de violència masclista, però, hi ha una violència que sempre està present, que és la psicològica o emocional, aquesta a ulls de l'exterior costa molt més de detectar. Les seqüeles d'aquesta violència, que no es veu perquè és un mal que va "per dins", són les que costen més de superar, ja que van minvant l'autoestima de la dona. (Aragonès, Farran, Guillén i Rodríguez, 2018)

La violència psicològica "atempta contra la integritat i la dignitat" de la dona de forma intencional

"mitjançant la infravaloració, les amenaces, la humiliació, les vexacions, les exigències d'obediència o de submissió, la coerció verbal, els insults, l'aïllament o qualsevol altra manera de limitar el seu àmbit de llibertat" (Aragonès, Farran, Guillén i Rodríguez, 2018). L'agressor destrueix l'autoestima de la dona i aconsegueix així, que ella tingui una dependència emocional molt alta cap a ell. Això dificulta molt que ella hi pugui fer front, d'una banda pel temor que sent i de l'altra perquè pot arribar a pensar que es mereix aquest tracte, ja que l'opressor li ha esvaït la confiança en si mateixa. (Pinargotes i Chávez, 2016)

La baixa autoestima és una de les moltes seqüeles psicològiques que poden quedar a una persona que ha patit violència masclista. La falta d'autoestima pot comportar conseqüències com perpetuar models relacionals tòxics amb noves parelles, ser insegures, estar insatisfetes amb la seva imatge corporal, tenir dificultats per relacionar-se amb els altres o parlar obertament dels seus pensaments o sentiments per por a ser burlades; o la incapacitat de projectar metes i objectius per no creure que siguin capaces d'aconseguir-los. (Pinargotes i Chávez, 2016)

En aquesta il·lustració, Queralt Guinart fa un exercici de visibilització de la violència psicològica que és la base de totes les violències masclistes i és també la que causa més dolor i seqüeles en les dones.

Il·lustració 14: No, no són "nenes maques" són dones fortes, espurnes de foc roent, 2017

A la il·lustració 14 veiem un retrat d'una dona que mira directament cap a nosaltres, té una mirada desafiant i un posat seriós. La frase diu: "No, no són "nenes maques", són dones fortes: espurnes de foc roent." Queralt Guinart explica al seu Instagram el motiu que l'ha portat a fer aquesta il·lustració: "Hi ha gent que fa afirmacions molt agosarades sobre els meus dibuixos. No, no són nenes maques només. M'agradaria deixar-ho clar" (2017). Com hem explicat, en el patriarcat, l'aparença física de les dones sempre està al punt de mira, ja que s'interpreta la bellesa com a una qualitat de la feminitat. Jutjar, però, les dones només per la seva aparença física i ignorar les seves capacitats intel·lectuals o físiques és també una forma de menyspreu. (Valero, 2018)

En el cas de la il·lustració, dir d'una dona que és una "nena maca" és cosificar-la, ja que s'està convertint la dona en un mer objecte, que es valora només en funció de la seva bellesa obviat la seva capacitat racional i la seva dignitat humana. S'estan per tant, minimitzant les seves qualitats com a persona i s'està reduint el seu valor a si compleix o no amb els canons estètics preestablerts. El fet, a més, de convertir la dona conceptualment en un cos, fa que sigui molt més fàcil exercir la violència cap a ella, ja que s'ha deshumanitzat la seva persona.

La prevalia de la bellesa davant de qualsevol altra qualitat funciona també de pressió estètica per les dones, ja que ens obliga a gastar temps, diners i esforç en cuidar la nostra aparença física en detriment d'altres interessos personals. La imposició d'un model de bellesa femení afecta greument l'autoestima en el moment en què no ens adequem a aquest. Ens surten grans, cel·lulitis, estries, canes, taques... o tantes altres coses que són completament naturals, però que no són ben vistes. Existeix la por a que si la "bellesa" ens manca, deixem de ser ben considerades.

Per contrarestar amb la idea de la bellesa com la qualitat més important del gènere femení, Guinart a la il·lustració 14 vincula les dones amb la força que és "la capacitat d'esforç o de resistència, física, moral o intel·lectual" (Diccionari de la Llengua Catalana del IEC, n.d., definició 1.2.). Una qualitat que té en compte, per tant, les capacitats intel·lectuals i/o físiques i que sovint ha estat reservada només per definir homes; i ho intensifica amb la metàfora "espurnes de foc roent".

Il·lustració 15: - I tu quan portaràs el novio? - Es que cap d'elles es posava d'acord i al final he vingut sola.

Aquest Nadal cap ovella dins l'armari, 2017

A la il·lustració 15 es dona una situació en una trobada familiar. Una de les persones presents pregunta "I tu quan portaràs el nòvio?". Aquesta interrogació és molt típica de fer a les noies en l'àmbit social, sobretot en cercles familiars. S'intensifica al Nadal, en l'època que s'orienta la il·lustració, quan són més comunes les reunions en família. La pregunta respon a estereotips i rols sexistes, ja que de forma implícita està dient que la dona necessita un home com a company de vida i que ja és hora de què el tingui. Les imposicions patriarcals estipulen que a certa edat cal tenir parella heterosexual i ser mare. Al fer aquesta pregunta s'està imposant una opció i s'està obviant la llibertat d'ella per decidir com vol viure: si vol ser soltera, vol tenir una relació no monògama... i alhora s'exclou la diversitat sexual. La pregunta dona per fet que la noia ha de ser heterosexual, eliminant la possibilitat d'altres tipus de relacions. En aquest cas, la noia interrogada s'ho pren amb humor, dibuixa un llarg somriure i ben relaxada, deixa anar: "Es que cap d'elles es posava d'acord i al final he vingut sola." La seva afirmació es contraposa a la "norma" de ser heterosexual i de tenir un model de relació romàntic, que entre moltes altres coses, dicta que als espais socials cal anar acompanyat de la parella. Queralt Guinart acompanya la il·lustració amb una reivindicació: "Aquest Nadal cap ovella dins l'armari", és a dir, proclama que ningú hagi d'ocultar la seva orientació sexual.

El missatge que difon, per tant, està orientat a fer perdre la por a ser qui som i a mostrar-nos tal com som. La societat durant molts anys ha fet sentir les persones del col·lectiu LGTBIQ+ com les "altres", l'excepció, les rares; discriminant-les i també han sigut víctimes d'atacs directes verbals o físics. Per això des del feminisme ens referim al sistema sociopolític com a heteropatriarcat, ja que a més del sexisme, hi ha una LGTBIfòbia⁶ latent.

El fet de, per una banda, presentar l'heterosexualitat com la norma i per l'altra, castigar a qui no compleix amb aquesta, fa que moltes persones intentin ocultar la seva veritable orientació sexual o la seva opció de gènere. Les persones LGTBIQ+ solen, també per aquest motiu, enfrontar-se a problemes de baixa autoestima. La psicòloga María Cartagena apunta en aquest sentit: "Com creus que et sentiries si un dia ets conscient que no ets, no t'atrau o no penses com "hauries"? Què pensaries de tu mateixa si no fossis tot el que tothom espera de tu?" (2015). La pressió social i la crítica de l'entorn tenen una importància cabdal en l'acceptació i l'estima pròpia. Les persones amb afectacions a l'autoestima per no complir amb la norma de gènere o d'orientació sexual, poden arribar a lluitar contra elles mateixes: vestir d'una forma que no els hi és còmode, forçar-se a modificar la forma de parlar, mentir per no desentonar...; a reprimir-se sexualment, a rebutjar-se o a sentir por a ser rebutjades per la resta. Guinart amb aquesta il·lustració fa una aposta molt clara de

6 LGTbifòbia: odi o aversió cap a les persones que pertanyen al col·lectiu LGTBI. (Ajuntament de Barcelona, n.d.)

prescindir de l'exterior, viure lliurement i respectar-nos i estimar-nos a nosaltres mateixes.

Cal tenir en compte, però, que preguntes com la de la il·lustració, tot i que poden fer-se de forma innocent o amb to humorístic, són una forma més de pressió social que contenen una profunda visió heteropatriarcal, ja que obstaculitzen l'acceptació i la llibertat de les persones, quan el que cal és abraçar la diversitat.

Al llarg de l'anàlisi podem veure que les il·lustracions tracten l'autoestima des de l'acceptació del cos, la valoració de les dones més enllà del nostre físic o l'acceptació del nostre gènere o orientació sexual. També visibilitzen l'afectació que té la falta d'autoestima i la importància d'aquesta. Des de situacions i personatges molt diferents, Guinart promou l'amor propi. L'artista té clar, que el feminisme és el camí per poder valorar-te i desenvolupar-te lliurement: "Quan comences a descobrir la teva sexualitat, i totes les coses que t'han impedit ser qui ets realment, te n'adones que la base està en el feminisme, i qui no ha deixat que t'expressis com volies ha sigut la pressió patriarcal." (Guinart, Q., comunicació personal, 20 de febrer de 2020)

4.4. Aurora Portillo, enderrocar els rols de gènere

FITXA DE L'AUTORA

(1980, Madrid) (@aurora_portillo) Va estudiar un grau superior d'il·lustració a l'Escola D'Arts i Oficis de Valladolid, va cursar assignatures de Belles Arts a la Universitat Castella-La Mancha i es va llicenciar en Publicitat a la Universitat de Valladolid. Va fer un postgrau de L'Espai Expositiu a la Universitat Politècnica de Catalunya. És il·lustradora i cofundadora del col·lectiu artístic Todasbonobas.

Aurora Portillo va connectar amb la il·lustració des de ben petita: "En aquells moments, jo no sabia que existien les professions, i que una d'elles era ser il·lustradora, però sí que vaig connectar amb la bellesa d'explicar històries a través del dibuix" (Portillo, A., comunicació personal, 9 d'abril de 2020). Avui, la seva feina consisteix precisament a transmetre històries i missatges de contingut social a través del dibuix. Per a Portillo, "l'art i l'educació poden transformar el món." (Portillo, A., comunicació personal, 9 d'abril de 2020)

Portillo es defineix com a ecofeminista. La defensa del món natural i els animals i l'alliberament de les dones són temàtiques protagonistes dels seus treballs artístics. Portillo decideix il·lustrar aquestes reivindicacions perquè diu: “sento que és la millor manera que tinc de comunicar qüestions que m'importen i crec que tenim el deure, des del que sabem fer millor, de qüestionar una normalitat assumida durant segles. [...] Una realitat masclista que mata i oprimeix.” (Portillo, A., comunicació personal, 9 d'abril de 2020)

En aquest capítol analitzarem cinc de les il·lustracions que va elaborar l'artista dins del projecte “Juguem en Igualtat”, una iniciativa de l'Associació d'Espai i Lleure barcelonina, anomenada L'Hora Lliure, impulsada per la cofundadora de l'associació Ana Tutzó el 2018. Aquest projecte va consistir a la realització d'un estudi en perspectiva de gènere de les botigues de joguines infantils i de la publicitat de joguines i a partir d'aquí, en la creació d'una campanya informativa i d'una guia didàctica d'educació no sexista dirigida a mares i pares.

Les il·lustracions pretenen “conscienciar sobre el joc igualitari i eradicar el sexisme i els estereotips de gènere introduïts a través del joc infantil.” (L'Hora Lliure, 2018). Vivim en una societat desigual basada en el sistema sexe-gènere, definit per l'antropòloga cultural Gayle Rubin el 1975 (Aguilar, 2008), on es dona més valor al què es considera tradicionalment masculí que a tot allò que es considera tradicionalment femení. En aquest punt és important descriure els conceptes: sexe i gènere. “El sexe es refereix a les característiques biològiques (fisiològiques, anatòmiques, hormonals, etc.) de les persones, mentre que el gènere indica les atribucions o expectatives socials, culturals i històriques que s'associen a cada sexe i que s'adquireixen en el procés de socialització” (Ajuntament de Barcelona, n.d.). Més concretament podem dir que “el gènere és un sistema de rols, de creences, d'actituds, d'expectatives socials, d'estatus, de patrons de comportament, etc., que crea cada societat en cada moment històric i que no només determina com són els homes o les dones, sinó que condiciona les maneres de fer, pensar i sentir d'aquestes” (Ajuntament de Barcelona, n.d.). Al mateix temps determina també “la base identitària de les persones i com aquestes es relacionen amb si mateixes i amb les altres.” (Ajuntament de Barcelona, n.d.). Quan les persones naixem, no entenem de rols socials ni estereotips, “és al començar a relacionar-nos amb el nostre entorn, quan ens veiem influïdes per la cultura que ens envolta, que comencen a recopilar informació constantment” (Zorrasybrujas, 2017). En funció del nostre sexe, “se'ns promouran unes activitats específiques, inclús se'ns donarà un tipus diferent d'afectivitat i de llibertat.” (Zorrasybrujas, 2017)

A la infància s'inicia el procés d'adquisició de rols i “a partir dels 4 anys es comença a identificar el

que “és de nens” i el que “és de nenes” (Zorrasybrujas, 2017). Cal dir, però, que la construcció del gènere es promou abans, fins i tot, del naixement, quan s’escull, per exemple, la roba i el color de l’habitació de la criatura. (Zorrasybrujas, 2017)

És important per desdibuixar les desigualtats de gènere, “qüestionar el valor i els rols socialment atribuïts a cada sexe i analitzar sistemàticament les estructures i mecanismes que contribueixen a perpetuar aquestes relacions de desigualtat entre dones i homes per tal d’introduir canvis cap a una major equitat” (Ajuntament de Barcelona, n.d.). És el que veurem a continuació que fa Aurora Portillo a les seves il·lustracions, on fa una representació de la quitxalla molt diversa.

Il·lustració 16: Sisplau, la secció de joguines per a persones?, 2018

A la il·lustració 16 observem una nena que està a una botiga de joguines. Les estanteries de la botiga estan dividides en dues parts, a una banda hi ha exposat el que és “per a nenes” i a l’altra el que és “per a nens” i està degudament etiquetat. Cal dir que les estanteries estan considerablement separades, i que en mig d’aquestes no hi ha res: és buit. És una representació del que fa la societat que ens encasella en un gènere segons el nostre sexe i ens exclou de l’altra i per altra banda no reconeix un espectre d’altres gèneres no binaris. La nena pregunta a la dependenta: “Sisplau, la

secció de joguines per a persones?”. Aquesta il·lustració feta amb humor desgraciadament no és una exageració del que en realitat succeeix. Avui trobem catàlegs, anuncis televisius o botigues on s’ofereixen tipus de jocs diferents en funció del sexe. S’indica, també, de forma molt clara perquè no hi hagi equivocacions: amb el color (si és rosa per les nenes i si és blau pels nens), amb les criatures models que promocionen aquests productes o directament es diu de forma explícita.

La doctora en filosofia Ana de Miguel aborda la temàtica dels estereotips de gènere creats des de la infància al seu llibre “Neoliberalismo Sexual. El mito de la libre elección” i explica que hi ha hagut un retrocés en aquesta qüestió: “La socialització dels gèneres està coneixent una involució en les societats formalment igualitàries. Hem caminat de la ruda igualtat dels anys setanta en la que existia la bici o el patinet, a “bicis per nenes” i “bicis per nens”. Fins i tot els estoigs, quaderns i llapisseres de l’escola són de nenes o de nens. El rosa i el blau s’han convertit en una poderosa indústria econòmica en la globalització. Les nenes veuen unes sèries de dibuixos i ells altres. La realitat és que cada dia comparteixen menys productes culturals, menys símbols del que, com succeeix en les novel·les, pel·lícules i cançons, acaben dotant de sentit la vida.” (2015, p. 68, citat per L’Hora Lliure, 2018)

Si ens fixem en les joguines que hi ha a la il·lustració, veiem que “per a nenes” hi ha un mirall, un raspall, un estoig de maquillatge, se’ls transmet així la importància de la cura de la seva imatge personal i de la bellesa; estris de cuina i una planxa de la roba, se’ls ensenya que les feines domèstiques són la seva tasca; carros de bebès, els mostren la importància de la maternitat i les cures; i hi ha altres joguines com nines o peluixos, que les ajuden a expressar les seves emocions. Totes aquestes joguines formen part de l’espai privat, on el patriarcat vol recloure les dones. Segons L’Hora Lliure els jocs “femenins” com a valors positius fomenten l’empatia, l’afectivitat, la sensibilitat, la cooperació, la creativitat, la socialització, la paciència, l’atenció, les habilitats manuals, la memòria i la constància. (2018)

Si observem ara l’estanteria “per a nens”, veiem superherois, se’ls ensenya a vincular la força amb la masculinitat; robots, se’ls introdueix al món de la tecnologia; peces de construcció, amb les que aprenen de geometria; cotxes o una moto de mida real; la mecànica i la velocitat són per a ells; i entre els vehicles hi ha una grua o un cotxe de policia, amb els que se’ls presenten professions a les quals poden aspirar. Així mateix, els esports també es vinculen amb el seu gènere: s’ofereix una pilota i un patinet. Els nens se’ls educa per ocupar l’espai públic. Dins dels jocs “masculins”

segons L’Hora lliure trobem joguines que estimulen la psicomotricitat, les actituds actives, les bones condicions físiques, la capacitat tècnica i espacial i l’interès per la ciència. En definitiva, podem constatar que els nens i les nenes tenen una oferta d’experiència lúdica molt diferent i per tant, l’aprenentatge que se’n deriva d’aquests també ho és.

Il·lustració 17: Mamà, per què la nina té els peus de puntetes?, 2018

“El joc en la infància és un gran vehicle de socialització i transmissió de la cultura, i una via d’explorar l’entorn i les nostres identitats. I gènere i identitat, van de la mà” (L’Hora Lliure, 2018). A la il·lustració 17 hi ha una nena que obre la caixa d’una nina i quan la veu diu: “mamà, per què la nina té els peus de puntetes?”. La nina ve per defecte amb els peus alçats i a la caixa venen dues sabates de taló, està expressament dissenyada per portar talons. La nina, en aquest cas, no representa una nena ni una bebè de la que cuidar, és una simulació d’una dona adulta. Aquest tipus de nines són una projecció per les nenes d’elles mateixes en un futur. (Urraca, 2017)

Podem relacionar fàcilment aquesta joguina amb la Barbie o altres nines similars. La periodista Sabina Urraca comenta sobre la Barbie: “amb el seu arc podal vertiginós, adaptat a portar talons de per vida (ja sigui per anar a esquiar o a la muntanya), és esclava d’una mà externa perquè la

sostingui sobre el món” (La Sexta, 2017). I és que la nina, a diferència del seu company Ken, no es pot aguantar dempeus si va descalça. Sobre aquesta característica, Urraca també expressa: “Que camini de puntetes [...] sembla un caminar d’amagat per la vida, no volent ser percebuda.” (La Sexta, 2017)

El fet de condemnar la Barbie de per vida a l’ús de talons, que és un calçat incòmode, que pot causar danys als peus i a l’esquena i resta agilitat al portar-los, justificant tot això amb què fa guanyar altura i estilitza el cos; transmet a les nenes la idea que el gènere femení ha de viure perseguint la bellesa, a pesar del què pugui suposar. Els peus de puntetes no són, però, l’única característica d’aquesta joguina que ens alarma. La Barbie té una figura hipersexualitzada, el seu cos extremadament prim contrasta amb la mida grossa dels seus pits. El maquillatge és un dels aspectes del qual tampoc se’n pot desprendre mai, la nina té permanentment els llavis i els ulls pintats i unes pestanyes ben llargues. A la il·lustració, la caixa de la nina indica el que hi ha al seu interior com: una “beautiful girl” (noia maca). D’aquesta manera, les nenes aprenen que les noies maques són aquelles que són primes i tenen grans pits, van amb talons i porten maquillatge. En aquest sentit, Urraca posa també en relació l’aspecte físic de Barbie amb la projecció d’aquesta com una figura d’èxit, ja que va en descapotable, té molta roba, té amigues, parella i sempre duu un somriure a la cara: “No és només que la Barbie suposi un model de feminitat erroni, basat en una bellesa absurda – famosa per la impossibilitat mèdica d’un cos humà d’assemblar-se al de la icònica nina- sinó que a sobre projecta èxit i riquesa, una idea de dona que conjuga amb uns valors que trontollen en el precipici dels èxits a través de la bellesa i l’aspecte físic.” (2017, La Sexta)

No s’acaba, però, aquí. Les Barbies, així com altres models de nines semblants, són originalment rosses, blanques i amb ulls blaus. Si ens fixem en la il·lustració, la nena és racialitzada, els seus atributs físics: cabells arrissats, pell fosca i ulls obscurs no es corresponen amb el que se suposa que és “una nena maca”. Per tant no només s’està vinculant la bellesa amb la feminitat i condicionant la mirada de les nenes sobre si mateixes i els seus objectius, sinó que també s’està vinculant la bellesa a l’occidentalitat i excloent per tant, aquelles nenes que no tenen aquests trets físics. Les joguines, doncs, no són inofensives i estan carregats de missatges que calen profundament en la manera de com les criatures perceben i construeixen el seu gènere.

Il·lustració 18: Mamà, les nenes també tenim ossos?, 2018

En el procés d'aprenentatge interioritzem que l'home o el que és masculí equival al que és universal i que el femení és una derivació de la norma i per tant, secundari. Durant la infància adquirim un llenguatge conformat per paraules que tenen també gènere i que estan regits per unes normes lingüístiques que fan que sigui sexista. Com es configura el llenguatge que aprenem és molt important, ja que aquest és un articulador del pensament que permet ordenar les idees i expressar-les de forma pública o privada, de manera que possibilita l'organització esquemàtica i sintètica de la realitat i fa possible les coincidències d'idees i la comprensió amb altres individus. Alguns exemples del sexisme en el llenguatge són: que la paraula "home" es pot usar de sinònim d'"ésser humà", mentre que la paraula "dona", equival només a la designació literal d'una dona; o que la norma del plural estableix que en el moment que hi ha una persona, objecte, animal o cosa del sexe masculí és aquesta la que determina el gènere de la paraula, però això no succeeix a l'inrevés, el femení només condiciona el gènere de la paraula si ho és en tota la seva totalitat. Així, si tenim 100 persones, entre elles 90 dones i 10 homes, serà correcte dir "homes" i incorrecte dir "dones", tot i que aquestes ho siguin en majoria. De manera que l'existència del que és masculí condiciona la percepció de la realitat.

La concepció de la figura masculina com la principal, també es pot interioritzar de forma gràfica, amb les imatges que veiem. N'és una representació d'això la il·lustració 18. Una nena està observant un joc d'anatomia humana on només hi apareix un ninot per il·lustrar-ho que és del sexe masculí. Davant d'això la nena es qüestiona: "Mamà, les nenes també tenim ossos?".

Gran part de les vegades, els diccionaris o llibres escolars en representar l'anatomia humana opten per una figura masculina. La lectura que se'n deriva d'això és que l'home és el model i val de representant per a tots els humans. Es fomenta, per tant, l'androcentrisme: "La visió del món que situa l'home com a centre de totes les coses i la mirada masculina com l'única possible i universal. Això comporta la invisibilitat de les dones i del seu món i l'ocultació de les aportacions realitzades per les dones i per totes les persones que no s'identifiquen amb aquest concepte d'"home" (Muntané, I., comunicació personal, 9 de juny de 2020). El cos de la dona moltes vegades només apareix en aquestes publicacions quan es tracta l'aparell reproductor, com si s'exposés la diferència respecte a l'original. "Aquest mecanisme absolutament naturalitzat nega la universalitat de les coses de les dones i les dones en si. Les nenes, ben aviat, aprenen a identificar-se amb el masculí, l'universal, mentre que en els homes aquesta identificació amb la feminitat no arriba mai." (L'Hora Lliure, 2018). Hi ha per tant, una invisibilització del cos femení dins de l'àmbit científic que provoca una visió androcèntrica del món i dificulta la concepció igualitària d'ambdós gèneres. Perquè això es reverteixi, "cal mostrar també la dona com a model, com a universalitat, i que nens i homes aprenguin a sentir-se identificats amb la feminitat." (L'Hora Lliure, 2018).

Il·lustració 19: Sí, tienes toda la razón Mari, el juego es la mejor herramienta de aprendizaje, 2018

Un nen porta una espasa lligada a l'esquena, una pistola a la mà i té en una cadira lligat a un ós de peluix, és la seva hora de joc. De fons s'escolta una veu que diu: "Sí, tienes toda la razón Mari, el juego es la mejor herramienta de aprendizaje" dins d'una conversació entre persones adultes. El joc té un gran valor com a eina d'aprenentatge en la infància, contribueix al desenvolupament psíquic, cognitiu, social, afectiu i moral; permet l'adquisició d'experiències a la mainada sobre si mateixa i sobre el món que els envolta i els proporciona l'oportunitat de crear els seus propis significats (Sánchez Fuentes, 2014). Per tant dir "només és un joc" no és una resposta vàlida, ja que és negar la capacitat de transmissió de valors que tenen les joguines.

Molts dels jocs dirigits a nens, en particular, tenen connotacions profundament violentes. A la il·lustració 19 veiem un nen que té joguines que simulen armes, per tant, objectes que serveixen per amenaçar, ferir o assassinar i que en una ficció d'això, també consisteix el seu joc. "Si comprem joguines bèl·liques, transmetem el missatge de què ens sembla bé que juguïn amb aquestes joguines i que ens sembla bé que els conflictes se solucionin amb violència i guerra" (L'Hora Lliure, 2018). Vivim en una cultura patriarcal on la violència, la guerra i tot allò que és bèl·lic està absolutament normalitzat i explotat, però si volem treballar per la cultura de la pau hem d'evitar comprar aquest

tipus de jocs. (L'Hora Lliure, 2018)

El fet que les joguines de lluita apareguin a la secció de "per a nens", fa que el valor de la violència es relacioni amb la figura masculina i es normalitzi com una actitud pròpia d'aquesta. "Des de ben petits els homes són conduïts a l'assumpció dels patrons conductuals associats a ser masculins, homes, mascles. Als barons se'ls ensenya que per ser homes han de controlar el món i el primer que han de controlar és a ells mateixos i a les dones que els envolten. Assumir la violència com a part intrínseca de la seva identitat ocupa un espai primordial" (González Pagés i Fernández González, 2009). La violència ha servit històricament als homes d'instrument "per perpetuar la posició privilegiada que tenen en el sistema, exercint la seva hegemonia i legitimant el caràcter patriarcal de les societats." (González Pagés i Fernández González, 2009)

Il·lustració 20: Nosotros educamos igual a nuestro hijo, que a nuestra hija., 2018

"Nosotros educamos igual a nuestro hijo, que a nuestra hija." Quantes vegades hem sentit aquesta frase? Malgrat això, sabem que molts cops no és veritat. Si ens fixem en la il·lustració 20, veiem

una família, on la nena està rodejada d'un conjunt de joguines que difereixen molt de les que té el seu germà. Proporcionar un espai lúdic diferent i excloent fa que "nenes i nens desenvolupin valors i aptituds diferents i proporcionen un desenvolupament parcial i incomplet" (L'Hora Lliure, 2018). Mentre que amb els jocs, als nens ja se'ls relaciona amb l'àmbit públic, a les nenes les reclou a l'espai privat i domèstic.

L'estructura dels rols de gènere està present, ja que s'imposa de forma transversal. "La família és la primera a iniciar el procediment i és l'encarregada d'assegurar-lo al llarg de la convivència diària, en l'àmbit informal"(Galet i Alzás, 2014). Aquest procés es complementa, però, amb l'escola i els productes culturals que les criatures consumeixen, des dels contes fins a les joguines, i continua al llarg de la maduració de la persona.

L'entorn familiar, afectat també pel sistema de rols de gènere, perpetua molts cops aquest model de forma inconscient, ja que ha naturalitzat fins a tal punt la vinculació sexe-gènere que, tot i que podem veure a la il·lustració 20 que compren diferents productes per una que per l'altre, pensen que sí que estan donant una educació igualitària a les seves criatures.

A la il·lustració veiem que es tracta d'una família convencional, on tant la mare com el pare responen a una aparença física lligada als rols de gènere pertanyents, diferenciant-se així clarament l'un de l'altra: la mare porta els cabells llargs, el pare els porta curts; la mare porta faldilla, el pare porta pantalons; la mare porta sabates de taló, el pare porta vambes; la mare porta joies i el pare no. Si ens fixem ara amb la quitxalla, la nena té el cabell llarg, el nen el porta curt; el nen va amb pantalons llargs, la nena va amb vestit; i si mirem el calçat comprovem que el del nen és idèntic al del pare i que la nena porta unes sabates molt similars a les de la mare però sense taló. L'element del calçat el podem llegir com una metàfora, de què es pretén que les criatures segueixin els seus passos (la nena els de la mare, el nen els del pare).

Hem parlat d'aspectes pel que fa a la vestimenta i l'aparença física que podem observar a simple vista, però no només es tracta d'això, els patrons i les actituds que es desenvolupin a casa, que és l'entorn més proper per la quitxalla, seran imitats per aquesta (L'Hora Lliure, 2018). Els rols de gènere engloben tots aquells comportaments que s'esperen d'una persona per raó del seu sexe. En aquest sentit, uns dels rols assignats als homes son el de ser responsables de les activitats productives i de les activitats de representació política i pel que fa a les dones, tenir cura de les persones dependents i ser responsables de les relacions afectives. (Muntané, I., comunicació

personal, 9 de juny de 2020)

Per combatre els estereotips de gènere des de la infància, l'associació L'Hora Lliure proposa treballar amb els jocs, que si bé, en alguns casos poden servir per intensificar els estereotips de gènere, un bon ús pot ajudar a compensar la forta càrrega del sistema de gènere que tenim. El que cal fer és animar les criatures a jugar amb tot independentment del seu sexe.

Podem concebre l'assimilació dels rols de gènere com la suma de valors apreheus de forma progressiva que van construint la nostra identitat. Aquests valors actuen com a maons que van generant una construcció i van suposant cada vegada una càrrega més grossa per les persones. Per això, és pertinent actuar en el moment que tot això té inici, com il·lustra Aurora Portillo, que és des de la infància. És necessari enderrocar aquest sistema de gènere que és desigualitari i sexista. Cal primar que siguin els infants els que desenvolupin les seves habilitats i gustos en tant que persones i no en funció del seu sexe. Per Aurora Portillo el feminisme és el que permet a una persona constituir-se de forma lliure: “El feminisme està amb mi d'ençà que vaig somiar a créixer lliure, poder ser independent, escollir la persona amb la qual vull compartir la meua vida o no; decidir sobre el meu cos sense que cap home ho faci per mi, ser mare o no; casar-me o no; viatjar sola sense por...” (Portillo, A., comunicació personal, 9 d'abril de 2020).

5. Conclusions

Després d'apropar-nos al fenomen de la il·lustració feminista, fer una anàlisi de diferents il·lustracions que s'emmarquen en aquesta disciplina, conèixer l'opinió d'autores d'aquest camp i recollir les aportacions de diverses teòriques, podem respondre les qüestions que han guiat aquest treball.

En primer lloc ens preguntàvem: "Què és la il·lustració feminista?". Resoldre aquesta incògnita és fonamental per establir una definició acurada d'aquest terme que no ha estat determinat prèviament i a més, precisar-ho és bàsic com a punt de partida del treball. Per fer-ho, ens hem basat en aportacions teòriques que hem desenvolupat al llarg del marc teòric i n'hem exposat obres concretes al marc pràctic, on corroborar-ho. La il·lustració feminista és una disciplina que combina dibuix i text, tot i que no sempre apareixen ambdós elements. Aquesta disciplina s'engloba dins de l'art feminista. Es caracteritza per incorporar la perspectiva de gènere. Les artistes qüestionen les relacions de poder i la injusta situació del gènere femení en un món dominat encara per la ideologia patriarcal. A través de la il·lustració, denuncien o posen en evidència les desigualtats i les violències que patim les dones i visibilitzen aspectes femenins que han sigut tabú com la menstruació o la masturbació femenina. En les històries que presenten, les dones apareixen com a subjectes i es reflecteix la seva consciència política i social.

De la mateixa manera, també considerem part d'aquesta disciplina els cartells il·lustrats per convocar a mobilitzacions feministes i els dibuixos que retraten dones cèlebres que han estat menystingudes pel fet de ser dones, que tenen per objectiu visibilitzar el seu paper en la història. Aquest art ha estat creat, impulsat i difós per dones, i es caracteritza perquè plasma històries personals o properes de les autores. Així mateix, també és molt important assenyalar l'ús de l'humor, que és un recurs que utilitzen freqüentment per interpel·lar.

Aquests trets comuns poden definir el concepte d'il·lustració feminista. Tot i això, cal tenir en compte que les artistes que treballen en aquest art, tenen un estil personal i transmeten a través d'aquest, la seva perspectiva particular i singular; tal com podem veure a l'anàlisi de les vinyetes que es desenvolupa al marc pràctic, per tant la il·lustració feminista és molt diversa.

La segona qüestió plantejava: "Quin és l'origen de la il·lustració feminista?". Aquesta puntualització

és important, ja que avui dia aquest art ha aconseguit certa popularitat i per tant és interessant veure com ha sorgit i té un valor històric traçar-ne el recorregut. La il·lustració troba el seu predecessor en el llenguatge del còmic. A partir dels anys seixanta apareixen les primeres manifestacions feministes a través del dibuix amb la reconeguda artista Núria Pompeia, que es dedicava a l'humor gràfic i al cartellisme. No és però, fins a la dècada dels setanta quan es reconeix l'existència d'un gènere de còmic alternatiu, on les dones narren les seves vivències pròpies o de dones reals que reflecteixen els seus sentiments i la seva sexualitat sense la distorsió de la visió androcèntrica. És a finals d'aquesta dècada quan es comença a utilitzar la terminologia "il·lustració feminista".

El còmic feminista s'englobava dins de l'anomenat "còmic d'autor o d'autora", on les artistes disposaven de més llibertat creativa. Les dibuixants acostumades a només poder fer còmic romàntic o de casa, que a més era un mitjà transmissor de valors patriarcals, van revertir aquesta pràctica. Les artistes feministes van utilitzar el còmic precisament com a eina de denúncia i de visibilitat d'injustícies patides per les dones. Elles van capgirar el discurs dominant, d'una banda, van crear personatges femenins que tenien veu pròpia i denunciaven la subjugació masculina. Això contrastava molt amb els personatges femenins típics de la ficció que generalment, feien de xicotes, companyes dels herois, dones que anhelaven l'amor com a salvació de la seva vida o *femmes fatales*. Per altra banda, van oferir una representació alternativa del cos femení que s'adequés a la realitat, ja que aquest havia estat sexualitzat fins aleshores. Les il·lustradores feministes pioneres més destacades són Marika Vila, Mariel Soria i Montse Clavé.

La tercera pregunta deia: "Quin paper ha tingut Instagram en la difusió de la il·lustració feminista?". Aquesta qüestió intenta estudiar el mitjà per excel·lència de la il·lustració feminista, en concret, la relació que manté la xarxa social amb aquesta disciplina. L'art feminista es va començar a difondre a internet a partir del 1990, arran del moviment ciberfeminista, que animava les dones a compartir les seves creacions artístiques. A partir dels anys 2000, les xarxes socials han suposat una plataforma important per les artistes, ja que per publicar els seus continguts no requereixen gran capital ni influències i disposen de més llibertat ideològica. En concret Instagram, que es caracteritza per l'exposició de contingut gràfic, ha suposat una finestra per la publicació d'aquest material.

Aquesta xarxa social ha ajudat molt a la difusió de les il·lustracions de les artistes contemporànies, ja que els ha permès donar-se a conèixer i els hi ha facilitat arribar al seu públic, així com a clients o editors, per tant, els ha ajudat a impulsar la seva carrera. Això també és gràcies al fet que aquesta

plataforma permet el contacte directe i per tant rebre un feedback immediat, de manera que simplifica la comunicació entre les persones. Actualment les artistes novelles comencen a difondre les seves creacions mitjançant les xarxes i és posteriorment que els hi sorgeix la possibilitat de publicar en paper. Així mateix, Instagram serveix a les il·lustradores per seguir-se entre elles i inspirar-se i per crear una xarxa d'artistes activistes. El fet que publicar il·lustracions per Instagram sigui molt més fàcil que fer-ho a través d'altres vies convencionals, com llibres, diaris o exposicions; ha fet que es democratitzi l'accés al mercat i per tant que emergeixin moltes il·lustradores i es popularitzi l'art feminista, que recull les reivindicacions socials i polítiques de l'actualitat.

De la mateixa manera que Instagram ha facilitat l'auge de la il·lustració feminista, també comporta certs inconvenients. Instagram precaritza molt el sector de la il·lustració, ja que les artistes pel fet de publicar els seus treballs no cobren. O bé, diferents marques es posen en contacte amb il·lustradores i fan un ús comercial de l'art, utilitzant el feminisme de manera interessada per guanyar consumidores.

Així mateix, Instagram no és el millor lloc per gaudir de l'art, ja que és una plataforma de consum ràpid, que no prioritza l'observació pausada i per tant no permet profunditzar en la lectura, i, desenvolupar un pensament feminista que exigeix d'anàlisi i reflexió.

Un altre dels problemes que presenta, és que prioritza els continguts per la quantitat de *likes* i el nombre de persones seguidores i això necessàriament no correspon al valor de l'art. Pot ser que hi hagi un art més alternatiu i de difícil consum que no destaquï en aquesta plataforma, però que en canvi, tingui un important valor artístic. A través d'aquesta plataforma, a més, les artistes poden rebre atacs directes. El masclisme utilitza també les xarxes socials per atacar les dones, els missatges feministes i les difusores d'aquests missatges.

Per últim, ens preguntàvem: "Quin és el valor comunicatiu que té la il·lustració a l'hora de transmetre missatges feministes?". Com aquest art es vincula al feminisme, volíem veure realment quines idees es poden extreure observant directament les il·lustracions. El contingut visual és més incisiu que el text o el relat oral i el fet de ser un art gràfic fa que es percebi ràpidament i, per tant, que sigui més fàcil de descodificar. A la vegada, fa que tingui major impacte, perquè apel·la directament l'emoció. Havent fet l'anàlisi de diferents obres de Gemma Fontals, Júlia Bertran, Queralta Guinart i Aurora Portillo, podem constatar que la il·lustració té una alta capacitat de

comunicació.

Els dibuixos de Gemma Fontanals ens han transmès el poder de l'aliança entre les dones, mostrant-nos que gràcies a aquest podem ajudar-nos entre nosaltres, protegir-nos, col·laborar i en definitiva, lluitar de forma conjunta per enfrontar-nos al patriarcat. De la mateixa manera, Fontanals ens ha presentat les dones com a persones valentes, fortes i actives. Ha fet un cant a la diversitat, mostrant que tenim físics diversos, donant visibilitat als cossos no-normatius i contraposant-se així a la representació homogènia, d'acord amb el model imposat, de la figura femenina.

Júlia Bertran ens ha ensenyat la importància de deconstruir l'amor romàntic, ja que aquest està carregat de tòpics que col·loquen a la dona en una posició desigual i que a més són font de relacions tòxiques i violències masclistes. Amb les il·lustracions contradiu que tenir parella sigui el més important per les dones per ser felices, tal com ensenya la cultura patriarcal. Assenyala que la culpabilitat és una forma de control de les dones, visibilitza la sexualitat femenina, tan silenciada, i revela que aquest model amorós està molt lligat al model econòmic que vivim, el capitalisme.

Les il·lustracions de Queralt Guinart ens han interpel·lat perquè prescindim de l'exterior, i vivim més lliurement, ens respectem i ens estimem a nosaltres mateixes. Guinart s'oposa als cànons de bellesa establerts pel patriarcat, desafia el culte a la primesa i reivindica els pèls en el cos femení. Així doncs, les seves il·lustracions no mostren un model ideal segons la norma, sinó que representen dones amb trets realistes. En aquesta línia, denúncia la cosificació de les dones i també exigeix la igualtat de drets pel col·lectiu LGTBIQ+.

Aurora Portillo ens consciencia de la importància del joc igualitari per eradicar el sexisme i els estereotips de gènere introduïts a través del joc infantil. Evidencia que actualment hi ha una oferta lúdica molt diferent pel fet de ser nena o nen. Les joguines destinades a les nenes imiten objectes de l'espai privat, mentre que les adreçades a nens pertanyen a l'espai públic. A les primeres se les educa per recloure-les a l'àmbit domèstic, als darrers se'ls anima a ocupar l'espai públic. Així mateix, a través de les joguines es transmeten estereotips de gènere, com per exemple vincular la violència a la figura masculina, que fomenten la desigualtat entre homes i dones.

Finalment, podem concloure que la il·lustració té la voluntat de fer desaprendre l'imaginari col·lectiu per produir un canvi en la societat. És un bon moment per l'expansió d'aquest art, que ha guanyat popularitat en els darrers set anys. Tot i això, cal recordar que no es tracta d'un nou

moviment artístic sinó que fa més de cinquanta anys que s'està gestant. Així mateix, aquest treball ens ha servit per adonar-nos de la doble discriminació que han patit les autores al llarg de la història, d'una banda pel desprestigi del còmic dins dels estudis acadèmics i de l'altra perquè en ser dones dins del sector eren invisibilitzades. Esperem doncs que aquest treball serveixi com a reconeixement i homenatge per les impulsores, i que incorpori el treball de les autores contemporànies com una forma de lluita feminista.

6. Bibliografia

ACAB (30 de novembre de 2017). 30 de noviembre: Día internacional de la lucha contra los TCA. Asociación Contra la Anorexia y la Bulimia. Recuperat de: <http://www.acab.org/es/prensa-noticias-y-actualidad/noticias/2017/11/30/30-de-noviembre-dia-internacional-de-la-lucha-contra-los-tca>

Alario Trigueros, M. T. (2008) *Arte y feminismo*. Donostia – Sant Sebastià, Espanya: Editorial Nerea.

Álvarez, P. (7 de desembre de 2019) Chimamanda Ngozi Adiche: "No estaba en mis planes ser un ícono feminista". *El País Semanal*. Recuperat de: https://elpais.com/elpais/2019/12/04/eps/1575477143_604947.html

Arbat, S. (6 de març de 2020). ¿Por qué el violeta es el color verdadero símbolo de la marcha feminista del Día de la mujer?. *La Vanguardia*. Recuperat de: <https://www.lavanguardia.com/de-moda/feminismo/20180306/441315715416/dia-mujer-8-marzo-huelga-feminista-color-violeta.html>

Aragón Cultura (15 de maig de 2019). Marika Vila: "Ha aumentado de golpe el número de autoras de cómic con cosas que decir". *Aragón Cultura*. Recuperat de: <https://www.cartv.es/aragoncultura/nuestra-cultura/marika-vila>

Aragonès, R. M., Farran, M., Guillén, J. C. i Rodríguez, L. (2018). Perfil psicológico de víctimas de violencia de género, credibilidad y sentencias. Generalitat de Catalunya, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Recuperat de: http://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/recerca/cataleg/crono/2018/victimesViolencia_ES.pdf

Aguilar, T. (2008) "El sistema sexo-género en los movimientos feministas". *Amnis* [En línia] nº 8. Recuperat de: <https://journals.openedition.org/amnis/537>

Ajuntament de Barcelona (n.d.). La perspectiva de gènere: conceptes claus. Ajuntament de Barcelona. Recuperat de: <https://ajuntament.barcelona.cat/recursospedagogics/ca/masculinitats/conceptes-clau>

Ajuntament de Barcelona (n.d.) Detecta la LGTBIfòbia. Ajuntament de Barcelona. Recuperat de:

<https://ajuntament.barcelona.cat/lgtbi/ca/coneix-els-teus-drets-i-actua/detecta-la-lgtbifobia>

AMS (n.d.). La autoestima de las mujeres. *Mujeres para la salud*. Recuperat de: <https://www.mujeresparalasalud.org/la-autoestima-de-las-mujeres-2/>

Barrero, M. i Vila, M. (2009) María del Carmen Vila Migueloa – il·lustradora. Espanya. Tebeosfera. Recuperat de: https://www.tebeosfera.com/autores/vila_migueloa_maria_del_carmen.html

Betran, J. (2017). *M'estimes i em times*. Barcelona, Espanya: Bridge.

Bravo, V. (14 de agosto de 2013). La obsesión por los muslos separados se pone de moda. *Marie Claire*. Recuperat de: <https://www.marie-claire.es/planeta-mujer/psico/articulo/la-obsesion-por-los-muslos-separados-se-pone-de-moda-681376489291>

Botwin, A. (16 de febrer de 2018). La culpa de todo la tuvieron las mujeres. *CTXT*. Recuperat de: <https://ctxt.es/es/20180214/Firmas/17877/Mujer-historia-culpa-hombre-provocacion.htm>

Cambridge Diccionari (n.d.). Girl Power. A Cambridge Diccionari. Recuperat de: <https://dictionary.cambridge.org/es/diccionario/ingles/girl-power>

Cartagena, M. (28 de junio de 2015). Baja autoestima en LGTB. *Serendipia Psicología*. Recuperat de: <http://psicoterapiaserendipia.com/baja-autoestima-en-lgtb/>

Cataño, V. (21 de juny de 2019). Sí fue violación”: elevan a 15 años de cárcel pena contra “La manada” tras fallo del Tribunal Supremo de España. *CNN*. Recuperat de: <https://cnnespanol.cnn.com/video/la-manada-violacion-tribunal-supremo-15-anos-prision-carcel-justicia-indemnizacion-lkl-vera-catano/>

Centre Dolors Piera (n.d.). Modelo de amor romántico. CDP UdL. Recuperat de: <http://www.cdp.udl.cat/tallers/index.php/es/glosario/item/109-modelo-de-amor-romantico/109-modelo-de-amor-romantico>

Centre Dolors Piera (n.d.). La cosificació de la dona. CDP UdL. Recuperat de:

<http://www.cdp.udl.cat/tallers/index.php/ca/glossari/item/7-cosificacio-de-la-dona>

Cerini, M. (4 de març de 2020). ¿Por qué las mujeres se sienten presionadas para depilarse?. *CNN*. Recuperat de: <https://cnnespanol.cnn.com/2020/03/04/por-que-las-mujeres-se-sienten-presionadas-para-depilarse/>

Chávez, M. G. i Pinargote, E. I. (2016). *La violencia de género y su afectación en la autoestima de la mujer*. (treball de fi de grau). Universidad Técnica de Manabí, Ecuador. Recuperat de: <https://www.eumed.net/rev/cccss/2017/02/violencia-mujer.html>

Cherry, K. (25 de febrer de 2020). What is body positivity?. *Very Well Mind*. Recuperat de: <https://www.verywellmind.com/what-is-body-positivity-4773402>

DAE (n.d). Punts liles. A Dones Amb Empenta. Recuperat de: <https://www.dae.cat/serveis/31-punts-liles>

De Grado, L. (20 de març de 2019). Marcela Lagarde: el feminismo es colectivo, ninguna causa la ha ganado una mujer sola. *Efeminista*. Recuperat de: <https://www.efeminista.com/marcela-lagarde-feminismo-colectivo/>

De Grado, L. (25 d'abril de 2019). Sororidad, la alianza entre mujeres que lo cambia todo. *Efeminista*. <https://www.efeminista.com/sororidad-mujeres/>

Delaney, L. (21 d'agost de 2013). Diet plan review: thigh gap hack. *Spryliving*. Recuperat de: <https://spryliving.com/articles/diet-plan-review-thigh-gap-hack/>

Diez Balda, M. T. (2011) "El cómic feminista: un poco de historia", *Gredos*. Recuperat de: https://gredos.usal.es/bitstream/handle/10366/112914/DGL_DiezBalda_comic.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Durón, L. (15 de setembre de 2017). Girl Power, un término que no solo es moda. Señorita Confeti. Recuperat de: <https://sritaconfeti.com/autoestima/girl-power-un-termino-que-no-solo-es-moda/>

El auge del movimiento feminista en cifras: de 1.000 asistentes en 2000 a la marcha de Madrid a los

375.000 en 2019. (8 de març de 2020). *Infolibre*. Recuperat de:
https://www.infolibre.es/noticias/politica/2020/03/08/el_auge_del_movimiento_feminista_cifras_000_asistentes_2000_marcha_madrid_los_375_000_2019_104736_1012.html

Esto es lo que hay detrás de Freeda. (20 de novembre de 2018) *El Salto*. Recuperat de:
<https://www.elsaltodiario.com/feminismos/esto-es-lo-que-hay-detras-de-freeda>

Fallarás, C. (30 de desembre de 2019). Entrevistada a Testimonio. *RTVE*. Recuperat de:
<https://www.rtve.es/alacarta/videos/te-acuerdas/pamela-palenciano-cristina-fallaras/5470561/>

Ferrán, J. (10 de febrer de 2020). No todos los feminismos son iguales. *La Opinión de Murcia*. Recuperat de:
<https://www.laopiniondemurcia.es/comunidad/2020/02/10/tipos-feminismo/1089804.html>

Galdón, A. (7 de març de 2019). L'ABC Violeta. *TotMataró*. Recuperat de:
<http://www.totmataro.cat/especials/reportatges/item/44397-l-abc-violeta>

Galet, C. i Alzás, T. (2014). "Trascendencia del rol de género en la educación familiar". *Campo Abierto*, vol. 33 nº 2, 97-114. Recuperat de: <file:///home/julia/Baixades/Dialnet-TrascendenciaDelRolDeGeneroEnLaEducacionFamiliar-5250171.pdf>

G. Barnés, H. (10 de novembre de 2013). La nueva y peligrosa moda de la belleza femenina, el 'thigh gap'. *El Confidencial*. Recuperat de: https://www.elconfidencial.com/alma-corazon-vida/2013-11-10/la-nueva-y-peligrosa-moda-de-la-belleza-femenina-el-thigh-gap_50126/

González Pagés, J. C. i Fernández González, D. A. (2009). "Masculinidad y violencia: aproximaciones desde el universo del deporte". *Educación en Revista*, nº 35, 123-136. Recuperat de:
https://www.scielo.br/scielo.php?pid=S0104-40602009000300010&script=sci_arttext

Guerreiro, A. (n.d.). Las mujeres y la culpa: una relación que tenemos que terminar hoy mismo. *Vix.com*. Recuperat de: <https://www.vix.com/es/poder/171955/las-mujeres-y-la-culpa-una-relacion-que-tenemos-que-terminar-hoy-mismo>

Gutiérrez, J. (8 de març de 2020). Así te hemos contado las movilizaciones del 8M en España y el

mundo con motivo del Día de la Mujer. *RTVE*. Recuperat de:

<https://www.rtve.es/noticias/20200308/directo-sigue-directo-actos-concentraciones-del-dia-internacional-mujer/2007083.shtml>

Hernández, M. i Hernández, V. (2016). Agresiones invisibles. *El Mundo*. Recuperat de:

<https://www.elmundo.es/especiales/agresiones-invisibles/>

Herrera, C. (1 de setembre de 2018). Beneficios de trabajarse la autoestima desde el feminismo. *Haikita*. Recuperat de:

<https://haikita.blogspot.com/2018/09/beneficios-de-trabajarse-la-autoestima.html>

Institut d'Estudis Catalan (n.d.) Força. A Diccionari de la Llengua Catalana del IEC. Recuperat de:

<https://dlc.iec.cat/Results?DecEntradaText=for%C3%A7a&AllInfoMorf=False&OperEntrada=0&OperDef=0&OperEx=0&OperSubEntrada=0&OperAreaTematica=0&InfoMorfType=0&OperCatGram=False&AccentSen=False&CurrentPage=0&refineSearch=0&Actualitzacions=False>

Joves.cat. (n.d.) Esborra el masclisme!. Joves.cat. Recuperat de: http://joves.cat/?wpfb_dl=153

Laborde, A. (11 de març de 2020). 23 años de cárcel para Harvey Weinstein. *El País*. Recuperat de:

<https://elpais.com/sociedad/2020-03-11/23-anos-de-carcel-para-harvey-weinstein.html>

Lagarde, M. (2000). "Autoestima y género". *Cuadernos Inacabados*, nº 39. Recuperat de:

https://xenero.webs.uvigo.es/profesorado/marcela_lagarde/autoestima.pdf

Lagarde, M. (2012). *El feminismo en mi vida: hitos, claves y topías*. México: Inmujeres. Recuperat de: <http://www.mujeresenred.net/IMG/pdf/ElFeminismoenmiVida.pdf>

La història de detrás de Instagram. (5 de febrer de 2018). Trecebits. Recuperat de:

<https://www.trecebits.com/2018/02/05/la-historia-detras-instagram-infografia/>

Las Tesis: de dónde viene "Un violador en tu camino" y cómo se convirtió en un fenómeno feminista mundial. (6 de diciembre de 2019). BBC. Recuperat de:

<https://www.bbc.com/mundo/noticias-50694888>

L'Hora lliure (2018). Campanya per erradicar el sexisme en el joc infantil. *Hora lliure*. Recuperat de: <https://www.horalliuere.com/juguem-en-igualtat/>

L'Hora lliure (2018). I tu, a què jugues? Juguem en igualtat. *Goteo*. Recuperat de: <https://www.goteo.org/project/i-tu-a-que-jugues-juguem-en-igualtat>

Lozano, G. (17 de gener de 2020). Javi Royo: "No entiendo el machismo. Por eso he escrito un libro sobre él". *Yoroboku*. Recuperat de: <https://www.yorokobu.es/javi-royo-machismo/>

Maldito Feminismo (14 d'agost de 2019). ¿Qué sabemos sobre que "en España se denuncian entre 4 y 5 violaciones diarias?". *Maldita.es*. Recuperat de: <https://feminismo.maldita.es/articulos/que-sabemos-sobre-que-en-espana-se-denuncian-entre-4-y-5-violaciones-diarias/>

Martínez Echagüe, I. i Cardozo Delgado, S. (18 de maig de 2017). El amor propio desde el espejo feminista. *Radio Pedal*. Recuperat de: <https://radiopedal.uy/news/amor-propio-desde-espejo-feminista/>

Martín, J. (3 de març de 2020). El grito feminista contra las violaciones y 'manadas' que se convertirá en ley. *RTVE*. Recuperat de: <https://www.rtve.es/noticias/20200303/grito-feminista-contra-violaciones-manadas-se-convertira-ley/2004722.shtml>

Masarah, E., (2015) "Cuando dibujar es político. Historiografía y memoria de las autoras de cómic en la transición", *CuCo: Cuadernos de cómic*, n.º 5, 54-75 Recuperat de: http://cuadernosdecomic.com/docs/revista5/cuando_dibujar_es_politico_historiografia_y_memoria_de_las_autoras_de_comic_en_la_transicion_elena_masarah.pdf

Matteryu (12 de gener de 2015). Cuerpos fuera de la norma. *Orbita Diversa*. Recuperat de: <https://orbitadiversa.wordpress.com/2015/01/12/cuerpos-fuera-de-la-norma/>

Mbomío, L. (20 de juliol de 2015). Sororidad o el fin de la rivalidad entre mujeres. *Afrofeminas*. Recuperat de: <https://afrofeminas.com/2015/07/20/sororidad-o-el-fin-de-la-rivalidad-entre-mujeres/>

Ortí, A. (12 de febrer de 2019). Gordofobia: ¿qué hay detrás del odio a las curvas?. *El País*. Recuperat de: https://elpais.com/elpais/2019/02/05/buenavida/1549376946_960756.html

Parcerisa, E. (8 d'abril de 2019). Claves para entender la cuarta ola del feminismo. *La Factoría*. Recuperat de: <https://revistalafactoria.org/articulos/claves-entender-cuarta-ola-feminismo>

Pardilla Fernández, S. (7 d'abril de 2015). Historia de los blogs: del primer blog hasta hoy. Community Análisis. Recuperat de: <https://communityanalysis.com/historia-de-los-blogs-el-primer-blog-y-su-popularizacion/>

Pérez Ibáñez, M. (11 de maig de 2018). Mujeres en el arte: ahora es el momento. *El País*. Recuperat de: https://elpais.com/elpais/2018/05/10/opinion/1525966213_054865.html

Pérez Villa, A. B. (4 de febrer de 2020). Me cuido, un acto revolucionario. *Eldiario.es*. Recuperat de: https://www.eldiario.es/opinionsocios/cuido-acto-revolucionario_6_992210796.html

Plata, M. (20 de febrero de 2019). Cuatro razones por las cuales el amor propio es un acto político. *MarianaPlata.com*. Recuperat de: <https://www.marianaplata.com/blog/amorpropioypolitica>

Sánchez Fuentes, A. (21 de noviembre de 2014) El valor del juego como herramienta de aprendizaje. *Educapeques*. Recuperat de: <https://www.educepeques.com/escuela-de-padres/el-valor-del-juego-como-herramienta-de-aprendizaje.html>

Sau, V. (2001) *Diccionario Ideológico Feminista*. (vol.1.) 2ª ed. Espanya: Icaria.

Serra, A. (3 de novembre de 2010). "El concepte d'art". Recuperat de: <https://alfredserranodonet.files.wordpress.com/2010/11/3-concepte-dart.pdf>

Spector, K. (5 de juliol de 2016). Filling in the facts about thigh gaps. *Livestrong*. Recuperat de: <https://www.livestrong.com/article/1012082-filling-thigh-gaps/>

Urraca, S. (5 de març de 2017). La muñeca Barbie no puede ser un modelo femenino porque va siempre de puntillas. *La Sexta*. Recuperat de: https://www.lasexta.com/tribus-ocultas/artes/muneca-barbie-puede-ser-modelo-mujer-porque-siempre-puntillas_2017030358bc91f00cf2894da462c43b.html

Valero, A. (2018). *El masclisme invisible*. (treball de recerca final de batxillerat). Institut Premià de

Mar, Espanya. Recuperat de:

<https://www.upf.edu/documents/2846463/139784019/El+masclisme+invisible.pdf/3b81ba22-e250-e22c-289d-acfe2a8c826d>

Varela, N. (2019). *Feminismo para principiantes*. Barcelona, Espanya: B de Bolsillo.

Vásquez, C. (13 de juny de 2019). Pinkwashing o lavado rosa. *El Mostrador*. Recuperat de: <https://www.elmostrador.cl/braga/2019/06/13/pinkwashing-o-lavado-rosa/>

V. Gordon, E. (10 de febrer de 2016). ¿Por qué las mujeres competimos entre nosotras?. *The New York Times*. Recuperat de: <https://www.nytimes.com/es/2016/02/10/espanol/opinion/por-que-las-mujeres-compiten-entre-si.html>

Vila, M. (2012) "Historieta feminista i erotismo: las reelecturas del cuerpo", *Historietas*, nº 2, 97-104. Recuperat de: https://rodin.uca.es/xmlui/bitstream/handle/10498/15351/097_104.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Zorrasybrujas (12 de març de 2017). El desarrollo de los roles de género en la infancia. *Zorrasybrujas*. Recuperat de: <http://www.zorrasybrujas.com/infancia/>

7. Annexos

7.1. Entrevista a Marika Vila

A veure, no és exactament que les il·lustradores s'hagin inspirat en el còmic, sinó que no són ben bé conscients que s'han inspirat en el còmic o no han sigut d'entrada conscients que s'inspiraven en el còmic. Però d'altra banda, en el còmic és on han trobat un mitjà d'expressió i de fet han passat d'il·lustració a treballar amb històries seqüencials, i això és còmic, per tant hi ha un lligam molt estret, visible o invisible, conscient o inconscient, entre les autores pioneres de feminisme en el còmic i les autores que avui emergeixen gràcies a les noves tecnologies i les xarxes, evitant els grans impediments que ens vam trobar nosaltres: l'edició, els mercats... avui l'accés a visibilitat és individual i tu pots publicar a Internet, fer les teves campanyes de publicitat i difondre't. I una de les coses que he fet, és intentar motivar a les dones a expressar-se utilitzant aquestes eines, que encara que avui els utilitzem, estan bastant encara en mans d'un home blanc, eurocèntric. Està en les nostres mans que no sigui així. Animar a la gent a què participi és part del meu activisme fonamental.

No hi ha una relació directa, perquè no és que siguin dibuixants de còmic que s'hagin passat a les xarxes, algunes sí i altres no, els antecedents que tenen són molts més confusos. El que és evident, és que no emergeixen del no-res, ho sàpiguen o no, i la recepció que troben amb les lectores... és perquè hi ha hagut una lluita molt seriosa de les dones del còmic en un món completament masculí. La interacció fa que el públic de la xarxa pugui participar i facilita la visibilitat.

1. Com va néixer la teva fascinació pel món del còmic?

Quan jo era petita, el còmic era la nostra finestra més econòmica a la imaginació, eren els anys 60. Era una Espanya que començava a acolorir-se, però molt poc. El còmic estava rebaixat com a mitjà, era d'un sol ús, i de molt poca importància perquè a més, era de nens, i això feia que fos una cosa sense importància i en segon terme perquè era un transmissor d'ideologia per la dictadura també. En el còmic dels nens estava enfocat en el sentit d'evasió, per desfogar-los, per tant moltes portades eren nens fent entremaliadures, barallant-se o guerrers lluitant, aventurers... són els conquistadors del món i els valors són molt masculins: "la lealtat a los amigos, la lealtat a la bandera, la lealtat al país..." I les dones apareixen com un trofeu que s'ha d'aconseguir. El còmic estava divit en gèneres, i els nens tenien tots els gèneres (terror, ciència ficció, aventura, oest...) exceptuant l'espai de casa, el

romance, que era per les nenes que era per tant un espai molt petit i limitat, els tebeos no tenien continuïtat. Eren històries planes que sempre eren: noia coneix a noi, es baralla amb les amigues per conquerir-lo, passa alguna cosa al voltant d'aquest tema i es casen, i aquí s'acabava. A les nenes que els hi agradava el còmic, acabaven llegint els dels seus germans, perquè amb això es quedaven insatisfetes, durant un temps en llegíem, tot i que en el cinema i la literatura també hi havia un masclisme flagrant trobava més espais allà que en el còmic, vaig llegir de nens "Capitán trueno", "Hazañas bélicas", "El jabato", però encara que no m'interessaven del tot. El que passava era que jo no hi era, m'hi havia de transformar amb el protagonista per tenir una mica d'acció, vaig entrar, però de seguida el vaig abandonar. M'agradaven molt els dibuixos, em generava afinitat, però ja està.

Com m'agradava molt dibuixar i escriure, anys més tard mentre estava estudiant sociologia, el meu veí era un gran dibuixant que era Luís García Mozos, que treballava per Selecciones Il·lustrades, que era l'agència més important dels anys 70. Em va portar allà, i allà de seguida em van donar feina, fent il·lustració romàntica. Vaig fer-ho molt contenta perquè m'agradava molt dibuixar, que em paguessin pel meu treball i veure'l publicat. Jo anava creixent, m'anava formant i al mateix temps estàvem en una transició democràtica. Totes aquestes coses de cop es posaven en contradicció amb el meu treball, m'adonava que era un medi per transmetre una ideologia i que aquesta ideologia l'estava transmetent jo. En aquest moment, jo era del grup de dibuixants que volíem canviar el món, i vam començar a generar col·lectius, primer perquè el còmic fos respectat com a art i com a mitjà de comunicació i després per recuperar l'autoria i la direcció dels discursos. Som la generació que ens vam dir "del compromiso" (compromesos amb causes polítiques). Les noies a part d'això érem feministes (que érem tres), ells no.

Amb el grup Butifarra, vam fer treballs per les associacions de veïns, donàvem veu als barris i als problemes de la gent, amb el col·lectiu de la historieta (primeres històries d'autor, el primer saló del còmic, el primer sindicat de dibuixants... En aquestes plataformes ens trobàvem 3 dones molt aïllades que primer vam descobrir que en el món del còmic de romance de 50 anys enrere hi havia moltíssimes dones que estaven menystingudes. No eren autores, eren il·lustradores perquè el guió tot els hi venia donat, com quan jo feia aquest tipus de còmic. Però aquestes dones no volien canviar el missatge, estaven bé. Nosaltres que érem les joves que veníem, volíem canviar-ho i erem tres: la Montse Clavé, la Mariel i jo, que havíem llegit la Núria Pompeia que no era ni de la nostra generació ni del còmic, era d'humor i de les revistes adultes i treballava amb les vocalies de dones fent cartells feministes per denunciar com es posava l'espèculum, conèixer el teu cos, etc. I utilitzava el llenguatge del còmic. Ella és la pionera, però no està inclosa en el món del còmic, però

per nosaltres sí que era un punt de dir: "ei podem dir coses". I llavors, tant la Montse, com la Mariel, com jo, no anàvem juntes, no volíem dir les mateixes coses, però sí que ens unia la reivindicació de què no teníem espai, de què havíem estat treballant igual que tots ells, i havíem fet les plataformes i a l'hora de publicar se'ns qüestionava perquè deien: "si eran dibujantes de romance". I vam lluitar molt per tenir visibilitat i un espai, i per qüestionar tot el masclisme que es traslladava, perquè es canviava el missatge de la dictadura però això venia *enganxadet*. A més durant la transició quan les dones sortíem al carrer i demanàvem espai i visibilitat, llavors la contracultura va generar un model de dona alliberada que és la del destape, en la que no era ella la que parlava i tornava a ser utilitzat el seu cos per sobre d'ell negociar autor i lector. I era un mercat, i ha sigut un mercat masculí, perquè per molt que hi hagués dones llegint, ni l'editor pensava en això i el públic fonamental en el qual es pensava era un noi, i el sexe que es pensava com a alliberació era el noi des de la perspectiva masclista i masculina: jurats, crítics... tot eren homes. Ha sigut un treball molt llarg i molt dur, però hi ha hagut aquí unes pioneres aguantant la vara i generant discurs, de manera que inclús, s'ha anat canviant la visió d'alguns nois joves. Últimament s'han anat establint uns qüestionaments bàsics que permeten que el discurs feminista emergeixi, tota la vida ho he fet això, però tenint una etiqueta més que és a part de ser dona, feminista, que és pitjor. Però bé, he aconseguit respecte i espai.

2. Les teves vinyetes tenen un clar missatge feminista, d'on ve la teva vinculació amb el feminisme? Als anys 70 senties que estaves avançada a l'època que vivies?

Vius immersa en un món social i reps imputs de tot arreu, el que passa és que jo en aquell moment no rebia imputs feministes, rebia qüestionaments sobre coses establertes que no es podien fer. Si tu estàs d'acord amb les esquerres, i estàs d'acord amb què s'ha de canviar la dictadura, i estàs en contra dels còmics d'homes i de la feminitat que construeix el sistema i l'educació, les bones formes, etc. (Que no és el que m'ensenyaven a casa), la visió que tenia era una altra. Però el que rebíem de fora eren una sèrie de coses que tu pensaves que no estaven bé, però que creies que quan la dictadura canviés, això també ho faria, i lluitaves per una llibertat de tots, de tothom. Pensaves que en el plural neutre i estàvem tots i no és veritat perquè el plural no és neutre. Paraules científiques li he posat amb els anys, per això el primer article que faig és completament espontani, jo pensava que era una contradicció la teoria de llibertat i el que realment passava. La teoria del còmic, que té un llenguatge alliberador, és un mitjà estupendo perquè uneix emoció i raó, imatge i text i t'arriba primer a l'emoció, cosa que fa que sigui molt fàcil manipular, perquè t'arriba compulsivament per la imatge, comences a adonar-te de totes aquestes coses, no perquè llegís teoria feminista ni teoria del còmic, llegeixo molt des de petita i penso i reflexiono a partir d'això, i en aquell moment jo no sabia

si era feminisme o no, jo anava qüestionant el que jo trobavava malament i finalment començo a entrar en contacte amb altres històries feministes. En aquest moment el feminisme que surt és el de "la igualdad", que estava bé però que es quedava molt en: la llei no ens té en compte, la desigualtat de tracte moral: "una dona fora de casa és prostituta", "un home fora de casa és lluitador", etc. Estava d'acord amb totes aquestes coses, però no ho relacionava amb el meu treball. Quan ho començo a relacionar és quan veig que jo estic fent unes històries d'amor i qüestiono el que diuen, amb els meus companys veig que hem de fer un esforç per dir "ei estem aquí", si fem una reunió per què he de fer jo el sopar de tots? Per què he de passar jo a màquina el que dieu? Clar ells no en sabien, jo sí perquè treballava, a més a més, de secretaria. I llavors resulta que com faig el sopar, pico les actes, coordino... quan arriba l'hora de dibuixar, tinc molt poc temps i molt poc espai dins de la revista que hem fet tots. Són coses molt senzilles, però l'acumulació d'aquestes coses fa que arribi un moment en què les expresso. A més, no es confia amb els guions de les dones, per això se'ls hi posa un guionista, jo dic de què vull parlar i ell m'ho posa en textos i fem equip. En una de les il·lustracions que faig d'humor diu: "Desconfia mujer cuando llamen a tu puerta... i aparezca una vanguardia que te quiere liberar". O en una altra: "Cómo me ves? - Contrapicado". Això et va sortint perquè són les sensacions del moment que experimentes, i llavors reflexionant-ho molt dius: violació, llei de tal... vale doncs faig una història sobre això i la denuncio. La primera historieta des del punt de vista de "No és no"; no la faig des de "aii pobre que la han violado", transmeto que la violació és aquell punt on tu dius que "no" i no t'escolten. Dic que no és un monstre el que viola, és un home corrent, marit: té els seus drets per sobre dels teus i té una societat que el legitima per fer-ho. L'altra: es un senyor que té família, que va amb cotxe, etc. No és un inculte goril·la, és un senyor normal. El que passa és que una noia no pot anar normalment per la carretera i un noi, sí.

3. Com va ser el pas de passar de fer còmic romàntic a còmic d'autor i tractar temes sobre feminisme? Per què vas decidir tractar aquests temes públicament? Com s'ho va prendre el teu entorn laboral / social? Quins eren els teus referents d'il·lustradores feministes aleshores?

Jo quan començo fent còmic romàntic, tractava històries sobre noies o parelles, i havies d'il·lustrar cares de noies o situacions romàntiques. En les de la cara, la noia havia de ser més baixa que ell, i ell havia d'estar en una situació prominent. El què s'havia de veure més era la noia perquè era la que era guapa, però sota del noi i submissa, és a dir, mirant-lo o que únicament aparegués una cara. Jo vaig optar per fer noies soles i en lloc de fer-les submises, estaven pensatives i sempre miraven a l'espectador, no estaven abduïdes. I quant a parelles, tinc una anècdota. Em van retornar una vinyeta perquè la noia tenia la cara més gran que el noi i això no podia ser, i li vaig dir: "home però hi ha les lleis de la perspectiva, i la noia està més endavant", i em va dir l'editor: "sí, però no queda maco que

la noia tingui el cap més gros." I per aquest motiu vaig dir, doncs faré noies soles.

Després trobes complicitat amb algunes dones i algun home també. Comproves que no tens una visió subjectiva, sinó que tens moltes perspectives que et donen la raó, però en principi surt de la teva experiència vital.

4. La investigadora de còmic Elena Masarah considera que les il·lustradores patiu una "doble discriminació", primer perquè el còmic dins dels estudis acadèmics es considera un gènere literari menor i segon perquè sent dones se us ha donat menys oportunitats i visibilitats dins la indústria. Hi estàs d'acord? A part d'això, quan es parla de lluita de feminista i la història del feminisme creus que no es tenen en compte les il·lustradores?

Absolutament. El que passa és que últimament les dones anem guanyant una mica d'espai, cada vegada sorprèn menys la necessitat de visibilitzar. Inclús en el còmic, comença a haver necessitat de trobar dones per ser políticament correctes.

S'han descuidat molt de les il·lustradores, el feminisme ha estat molt descuidat també, però quan s'ha recuperat, s'ha recuperat molt abans la literatura, la fotografia... (a moltes s'està reconeixent ara) Ara s'està reconeixent a Lola Anglada (historietista) com a feminista. La Núria Pompeia se la comença a reconèixer però no dins del còmic, ara una mica perquè jo i Pepe Gàlvez, portem una campanya important. Era igual de feminista la feina de noies que treballaven des d'una fàbrica fins a una oficina, que havien de lluitar un munt d'entrebancs. Les que vam fer exactament lluita feminista els anys 70 tampoc se'ns ha reconegut fins ara. Ara comença però en cercles petits. Jo he fet una tesi doctoral perquè quedi científicament reconegut a la universitat, i que vosaltres o les vostres hereves tinguin un lloc per rescatar noms de dones.

En el món del còmic no se'ns ha reconegut perquè èrem dones dins d'un món masculinitzat, i en el món del feminisme perquè el còmic era un món ignorat i molt masclista, com era molt masclista costava que arribés a les feministes.

5. Durant els anys de la Transició les il·lustradores es donaven suport entre elles? Va anar canviant això? Com era la relació amb els companys homes?

Al cap dels anys, coneixem que hi ha autores internacionals que estan fent el mateix que nosaltres. No teníem referències, però veiem que estem dins d'un conjunt amb altres noies, veiem que a França ho estan fent, a EE.UU també i ens apoderem. Pensem que estem en el bon camí.

A l'article "Mujer objeto y sujeto", reflecteixo i comparo la quantitat de personatges femenins que s'utilitzen en el món del còmic, perquè a més s'utilitzen les dones voluminoses com a reclam del

públic, amb la poca visibilitat que tenen les autores i com de mal representades ens sentim les lectores, i com jo, per exemple, vaig abandonar el còmic en un primer moment perquè al cole quan jugàvem al Capitán Trueno, ningú volia ser Sigrí, la *novia* del capitán trueno, perquè la capturaven al primer capítol i la lligaven en un pal, i les altres jugàvem i ella estava tot el pati lligada al pal de basquet. Aquesta és la base de la tesi doctoral que he fet amb els anys, vaig fer Humanitats després de sociologia i em van dir: "Per què no fas el TFG de lo teu?", "però hi ha molt poques dones, serà molt curt"- vaig dir. I a l'apropar-me de nou, el 2008, a l'investigar, vaig començar a trobar-ne. En fer la tesi vaig fer una enquesta i la vaig enviar a totes i d'entrada cap volia respondre una enquesta de gènere, perquè totes es defensaven de l'etiqueta feminista. Jo els hi vaig dir: "no us poseu cap etiqueta, contesteu les preguntes, la mirada de gènere la poso jo. Tu expliquem com et sents, que et falta..." Les que em van contestar, totes, van acabar dient-me que no sabien que eren feministes però que sí que ho eren. A partir d'aquest moment i per seguir-los la pista, vaig obrir una pàgina de Facebook per tenir-les a elles i contactar-les, perquè una gran part tenien blogs, Instagram... vaig fer una pàgina on estiguéssim totes. I a partir d'aquí, va sorgir l'associació d'autores que hi ha ara, a l'estar juntes l'empoderament ha sigut vertiginós.

Avui ningú és de còmic pur, tothom té un blog, una pàgina on també pengen coses, o altres no tenen res de paper. Però, en general, ara es comença al web i després es publica en paper. La cosa ha anat girant a un feminisme obert. Abans era: "anem a guanyar l'espai dins del còmic dels nois perquè ens respectin, no transgredint les normes dels nois", i això es va desbordar de seguida. Si en el 70 fins el 2000 érem quatre autores, després nou, i al final de segle erem 12, no crec ni que hi arribi. El 2008 hi ha una crisi del mitjà, però a partir d'aquí hi ha una emergència de noies que tenen coses a dir, el 2011 ja és efervescent, el 2013 és una eclosió i amb la formació de l'associació comencen a generar-se accions. Per exemple fem el Bombastic, contra la llei de l'avort de Gallardón. Es fa una pàgina on tothom pot dir el que vulgui dir sobre aquesta llei i a partir d'aquí es fan milers d'il·lustracions que tothom es pot imprimir i portar a les manifestacions, és un moviment que té molta ressonància, (no tant com el Me too), i després s'ha creat una exposició a Madrid "Mujeres de Tinta: ellas en el cómic" que era una cronologia d'autores des de la república fins al moment actual i posteriorment el Ministerio de Asuntos Exteriores la va voler portar a totes les seves ambaixades i encara està rodant. Altres exposicions també en van sorgir d'aquesta i es va publicar un catàleg. Aquí es van fer jugar il·lustradores noves amb les pioneres. Hi ha un link molt fort entre la Flavita Banana, la Núria Pompeia i jo. Hi ha un link molt fort de suport mutu. Per exemple, l'Associació d'Autores donem un premi cada any per recuperar les invisibles i donem un premi a les que no estan o no se les ha tingut mai en compte. Primer li vam donar a Núria Pompeia i després a Rosa Galcerán, que va

crear la primera col·lecció d'Azucena, que eren contes de fades durant la dictadura, però va treballar durant la guerra amb associacions anarquistes, va fer les primer pel·lícules de dibuixos animats... Encara que els còmics d'Azucena no fossin feministes, ella sí que ho era. Aquest lligam entre totes elles és el més important i el que hem de fer fort, perquè una dona sempre pot tenir èxit un temps, però la història del sistema és esborrar tota continuïtat. El discurs artístic en les diferents arts es fa dialogant amb l'anterior, en el còmic els homes tenen amb qui dialogar perquè hi ha tota una història, les dones mai tenim amb qui dialogar, passa el mateix amb la literatura i el cinema. Hem de construir genealogies, no per fer monuments, sinó per crear un discurs estable i ferm per poder avançar, per poder-nos inserir d'una manera no puntual sinó fixa dins del discurs normatiu. I aquesta és una de les tasques que faig, però és la tasca de les dones de la comunicació, fer visibles les veus de les dones: què han fet, què han dit i quines vies es reforcen per poder dir, que tenen sentit respecte a el futur per empoderar el moment actual. Som diferents i molt diverses i hi ha punts d'unió.

6. Creus que és una bona eina la il·lustració per difondre missatges feministes? Creus que fa que el missatge sigui més fàcil d'entendre o pel contrari requereix que el lector sigui més hàbil? Quin paper juga l'ús de l'humor en tot això? És efectiu com a eina? En el teu cas, a més, innoves amb tècniques pictòriques, gràfiques, com ho fas i per què?

L'art exigeix la participació de l'espectador sempre, és una proposta per dialogar, l'observador ha d'interpretar i a cada observació es crea una interpretació. El còmic com vulgarment s'entén, entra molt més fàcil que el llibre, perquè són imatges molt més boniques i fa que sigui molt més manipulable, perquè et pot entrar només per la imatge: "què has de fer amb les dones? Qui són les teves enemigues?, Com són de lletges les dolentes?" Les dones que tenen poder són reines que moren al tenir la filla, o sigui després del casament "No hay tu tia". El còmic és un mitjà que és hipermèdia i que es pot utilitzar per a la publicitat, pel cinema... vivim en un món d'imatge i el còmic té una importància cabdal, des de la revolució industrial i des de la indústria de masses. Les imatges s'han utilitzat per lapidar gent, per penjar-li *sambenitos*, per crucificar-les... És molt fàcil ficar un tòpic en el teu cap amb imatges que amb paraules. L'avort es pot representar com un nen que t'has menjat. És més fàcil enviar un missatge feminista amb això? Jo crec que sí, però primer perquè has creat un espai perquè s'expliqui, perquè si no es perd. Perquè si no creix el paper d'espectador d'actiu, si no pren la consciència de què ell interpreta i que prolifera més un tipus de gènere que uns altres i que accepta uns models, llavors és molt difícil que t'arribi perquè miraràs un dibuix i no t'enteraràs, i si t'ho diuen de paraula diràs: "quina exageració!", i si després de dir-t'ho mires el dibuix de Núria Pompeia diràs: "ostres, és veritat!". El còmic requereix una reflexió, el

generador del missatge el que ha de fer és posar les màximes lectures perquè hi hagi la possibilitat d'arribar a la primera o a la segona. Qualsevol missatge, no és més que un conjunt de missatges que ja s'han tingut en compte, des d'una caracterització perquè a partir d'aquí puguis tornar-los a buscar.

7. L'humor ha ajudat a transmetre el missatge?

L'humor és una eina dels que no tenen eines, és l'eina de les dones. Sobrevivim gràcies a l'humor. La ironia ha sigut la nostra eina de batalla. L'humor treu la por, per una banda fa que pels homes no soni perillós i per les dones fa que si es diu amb humor sentim que no estem transgredint tant. És a dir, es pot dir una cosa que jo no m'atreveixo a dir, però si la dius com un acudit, em puc riure i em riuré perquè em sento protegida i després pensaré: "ah doncs sí, tenia raó." Encara avui dia hi ha molta repressió mental respecte homes i dones.

Per altra banda, amb l'humor també arribes molt fàcilment a les joves, però en realitat amb l'humor arribes a la gent intel·ligent i aquest mètode fa menys por que una denúncia, que s'ha de fer igual, perquè sembla que no és tan perillós, però en canvi és molt més incisiu. De totes maneres són necessàries tant la denúncia seria com l'humor, no és que l'humor ho arregli tot.

A l'exposició "El cos com a conflicte" hi havia una il·lustració que deia: "Existimos y nos reímos de nuestra sombra pero nunca más volveremos a estar ocultas en ella".

Actualment hi ha moltes més il·lustradores, però continua havent-hi la mateixa falta d'equitat, però la diferència és que ara estem juntes i molt conscients que hem estat a l'ombra i ja no ho estarem més, ajudarem a sortir a les que estan a l'ombra.

8. Quins temes del feminisme has tractat en els teus còmics? Quin era i és el teu objectiu al fer-ho? Creus que ho aconsegueixes? A qui et dirigies noies joves, dones o homes i dones, i avui?

Jo sempre penso amb les persones, la meva concepció no té sexe ni edat. Un home també pot dir això, però no és veritat sempre pensa en un altre home. Jo penso igual en una dona que en un home. Per això a vegades utilitzo la ironia dient coses que les dirigeixo als homes, a alguns perquè em donin suport i altres perquè es donin per eludits i amb les dones faig el mateix. Són gent amb la qual et necessites comunicar. A mi em molesten molt els gèneres literaris, hi ha llibres que estan dirigits al públic infantil i penso, "per què?" Tu pots situar una història allà on vulguis però si la fas de l'oeste, comporta una sèrie de connotacions que formen un cànon, de terror d'aquesta manera... i tenen uns models de personatges, de com són els dolents, de noies, etc. I a mi això no m'interessa. Crec que s'ha d'anar a un gènere més ampli i més inclusiu, que és la diversitat que ha d'emergir de les històries.

I de fet, tant les blogueres com la il·lustració feminista neix de parlar de la quotidianitat, de parlar de tu, de les teves experiències, del que saps, del que sents... Aquesta mena de moda permet que emergeixin un cabdal de veus... I dius "seran totes iguales", no, cadascuna és diversa. Les dones compartim una construcció que ens han imposat, però som molt diferents una de l'altra. Per tant és important fer brotar la diversitat. La veritat és una cosa inassolible, perquè hi ha moltes perspectives. L'interessant és veure moltes perspectives que puguin jugar i dialogar perquè puguem obtenir una visió més oberta de la vida i de nosaltres mateixes. Com més vinculat a experiències properes de l'autor/a, més et fan reflexionar, perquè llavors són més veritat. La teva veritat connectada amb una altra et fa treure la teva, però no ha de per què ser amb històries reals però sí amb experiències reals, que no vol dir que hakis passat per allò en concret sinó que ho has sentit de debò, com en el cas d'una violació. Tu has viscut com alguna dona s'ha sentit així.

El còmic "La Cenicienta que no quería comer perdices" de Myriam Cameros i Núnila López. Tracta d'una noia *poligonera* que porta una sabata de vidres que li fa *callos*, i que ha d'anar tot el dia al super a comprar perdices i que no vol... És el conte de la Cenicienta des d'una perspectiva totalment diferent. És una fantasia animada, però pot explicar-te què és real: que les sabates de taló fan mal als peus, que està pendent del que li agradi a algú, et perjudica a tu... El punt d'arribar més fàcil és la veritat, és que parlis del que saps o del que sents. Si fas una cosa perquè està de moda, en algun moment pot colar, però patinarà, no arribarà bé.

9. Què creus que ha aportat a la societat l'existència de dones il·lustradores? Com van canviar les històries, els personatges, les temàtiques, les caracteritzacions al entrar elles a la indústria? Quin creus que va ser el punt àlgid del còmic feminista?

"El cos com a conflicte" ho narra una mica, el dibuix de *romance* és un dibuix amb blanc i negre, molt pla, molt decoratiu, amb poc fons o quasi res. Una de les premisses del còmic romàntic és la simplicitat, és a dir, no és complicat. El de nois era amb molt de negre, molta ratlla, molt treballats... Inclús quan algun noi fa dibuix romàntic perquè necessita peles però no està ben vist, perquè és menor, el fa massa treballat i l'han de netejar: el dibuix ha de ser molt net i molt pla. Llavors quan les il·lustradores feministes volem fer còmic d'autor, per exemple Núria Pompeia agafa el dibuix que no espanta, molt minimalista i hi posa càrregues de profunditat amb missatges fortíssims que els homes ni se n'adonen, perquè no s'ho miren, veuen un dibuixet de nena i ja està.

Totes ens anem trobant amb un problema amb el cos, està super codificat, ple de signes des de la mirada masculina. Com està tan carregat de símbols, quan et poses a dibuixar i vols fer el teu cos no saps com fer-ho perquè falta la teva visió. El que falta en el còmic és la teva veu, no el teu cos. El

teu cos està hiperepresentat des dels codis masculins, llavors "com es representa des dels codis femenins?" No existeixen. I aquest és el primer problema a què t'enfrontes.

Als dibuixos de la Pompeia no existeixen gairebé els cossos, sota els vestits, i quan fa cossos són sempre línies que no estan acabades. Llavors la Montse Clavé, que també feia romàntic al fer d'autor, el que fa és ralltar-lo moltíssim, amb la pluma construeix volum perquè ha d'omplir la base romàntica d'això i de textos grans. La Mariel agafa el puntillisme, són cossos que estan buscant la seva forma, primer fa com siluetes, després amb punt i mostra la construcció de les noves identitats, com per exemple desmuntant el paternalisme dels homes.

Jo vaig contra els models, no m'interessa fer un per personatge que creï un altre personatge, sinó que el que vull és un nou repte en cada història que em plantejo, des de l'estil artístic també. A les històries d'amor utilitzo l'expressionisme perquè són visceral, en canvi a les d'autor trenc la ratlla, tremola la pluma i jugo amb el blanc i negre i tremola el dibuix, tot són angles, moviment, agressió, etc. Expresso cossos que volen sortir-se del volum modèlic. Quan faig "Reflejos" utilitzo un color amb tots menys amb el cos, perquè és absent, perquè no reconeixem el cos propi.

En primer lloc, crec que és un testimoni de què estàvem allà i que a totes les revolucions hi ha dones treballant. Hem treballat juntament amb els homes per fer que un mitjà com el còmic estigui reconegut, avui s'estudia a la universitat, però a més a més, hem fet que se'ns reconegui que aquell mitjà que té un gran valor artístic, ha construït un microclima masculista, que tota la seva transgressió no ha eliminat. Ha arrossegat l'androcentrisme del sistema anterior. I desvetllar això i desmuntar els estereotips sexuals i que avui s'estigui lluitant tant, crec que tenim una petita victòria.

10. Tens Instagram? Segueixes o coneixes alguna de les noves il·lustradores que publiquen els seus dibuixos en aquesta xarxa social? Hi ha alguna que t'agradi? Què n'opines de les il·lustradores que utilitzen aquesta xarxa per publicar els seus dibuixos feministes?

Sí, segueixo algunes, jo he estat completament bolcada fins al 2017, quan he entregat la meua tesi doctoral que abarca des de la república fins a Agustina Guerrero. Però sí que les segueixo veient i seguint. Jo tinc una favorita que és Luci Gutiérrez, que és fantàstica. Llavors tinc interès per moltes, Lola Vendetta em sembla genial, m'encanta la Flavita Banana. La meua neta segueix a moltes i me'n va ensenyant, i me les anava apuntant.

Em sembla bé que utilitzin les xarxes, el que passa és que al final tot requereix una profunditat que no tenen les publicacions d'Instagram, ja no només les que dibuixen sinó persones que publiquen contingut feminista a Instagram, està molt bé perquè és molt espontani, però és una mica superficial, si després això no s'omple de més contingut o de més autocrítica. El feminisme és una

teoria crítica i és crítica amb ella també, si no ho porta tot inclòs, pot ser perillós. Amb el missatge estic bastant d'acord, amb algunes, des del meu punt de vista de vella, els hi faria alguna reflexió. Moltes de les coses que sento poden calar molt bé, però si no les reflexiones profundament, potser en sí mateixes tenen una tornada que no t'agrada. Hi ha algunes que amb les formes em sembla que és una dona masclista total i m'he d'esperar al final per saber que la intenció és feminista, però clar estàs parlant com l'enemic i estàs utilitzant un to que ens ha putejat i ens ha portat fins aquí i això s'ha de tenir en compte. Però per altra banda, sóc partidària de què tothom s'expressi i hem d'utilitzar les tecnologies per difondre al missatge. Hem callat tant, que si ens passem, és igual.

11. Creus que el no tenir continuïtat en moltes de les il·lustracions fa que no cali tant el missatge?

Això no té a veure amb què sigui un còmic o una il·lustració, per què en general una il·lustració tampoc és la que t'arriba; t'arriba una il·lustració quan has vist varies d'aquesta persona, i que conjuntament t'han donat un missatge clar, perquè llavors agafa context. Al mateix amb un còmic, si només llegeixes aquell, doncs potser te n'oblides. No té a veure el mitjà, té a veure l'artista, per si té possibilitat de ser vist i l'altra cosa és la constància de fer-te veure, i tenir coses per dir, sinó, acabes desapareixent, et deixaran de seguir. Això no treu que puguis estar fent coses a casa teu i ho publicis tot al cap de 20 anys. Una cosa és la visió social, no hi ha dones perquè se'ls ha invisibilitzat. Però que et vegin o no et vegin, no et fa més o menys artista, segons la meva opinió. Tot i que l'art és per compartir-lo i per interactuar, si en algun moment apareix, encara que sigui una persona, això és art, no cal que sigui un gran èxit. Que una cosa arribi a tenir eficàcia socialment és per la constància i per l'accessibilitat i que aquest contingut creixi i es construeixi amb fonament.

12. És un bon moment (pel que fa al context social, econòmic) per la il·lustració feminista? Quina diferència hi ha entre les il·lustracions feministes fetes avui i les primerenques com les de Núria Pompeia? Creus que és important que se segueixin plasmant reivindicacions a través del dibuix?

No ha canviat tant, es pot veure a "El cos com a conflicte". Els temes són l'únic que ens uneix, el conflicte amb el cos i els estereotips sobre la feminitat, la construcció de gènere... és el que uneix des de la Núria Pompeia fins a la Flavita Banana. L'experiment artístic, de dibuix lliure de normes canòniques, el comencem nosaltres. Si es compara amb els llibres comercials, en què cada gènere tenia un estil i unes normes, ara això ha canviat: tu dibuixes el que vols i com et dona la gana, i pot tenir èxit o no. És una continuació, no hi ha un trencament. El trencament es produeix de nosaltres amb les anteriors. Nosaltres som els fonaments perquè elles puguin dibuixar.

Hi ha coses externes que poden demostrar que ha passat el temps com que elles parlen de mòbils, però el problema del cos tractat de milers de maneres és el que continua estant present. El tema de desocupar el cos d'aquesta construcció de dona que ha construït el còmic canònic que no em representa, és a dir que és un home parlant des d'un cos de dona inventat per les seves fantasies sexuals, també ho fa Luci Gutiérrez en una vinyeta que diu "Jo em dibuixo sola". Es dibuixa també els genitals, és un pas més, però nosaltres ja ho hem fet a la portada de les Humoristes, parla des del seu sexe, mira des dels seus pits, i és lliure i somriu i s'ha desocupat. Anem molt paral·leles, elles ja tenen tot aquest camí treballat, però continua existint el problema dels estereotips: hem de parlar de la menstruació, del *coño*, dels *mitxelines*, de la dieta... hem de qüestionar el cos des de la mateixa manera. I una gran quantitat de les bloguers ho fa des de l'humor i la sàtira. Hem obert aquest camí, també el de l'expressionisme, tant jo com la Laura Pérez Verneti.

El més estes és el de fer la caricatura del teu cos i els teus problemes. La que varia més d'aquest estil és Luci Guerrero, les altres segueixen encara lluitant per desmuntar els mateixos estereotips i em sembla perfecte, el que passa és que ara a tothom li fa gràcia, abans per exemple, quan Claire Bretcher pintava una noia amb pèls deien: "las feministas son feas." El que canvia també és la percepció de la gent, està més acceptat, però està més acceptat perquè l'hem fet nosaltres durant molts anys. Abans si feies un personatge feminista es percebia com que era una amargada.

13. Com veus el futur de la il·lustració feminista?

Jo el veig molt bé, estem en un moment molt dolç. No hem d'abaixar la guàrdia en cap moment, però crec que estem recollint fruits de molt de temps i hem de ser conscients que hem de continuar treballant, com en tots els camps artístics i en la vida. Crec que estem molt millor que mai, malgrat el malament, el que passa és que ara es visualitza el malament, de manera que és positiu per posar-hi remei però el remei li hem de posar nosaltres.

14. Quin diries que ha sigut el punt més àlgid de la il·lustració feminista?

És una manera de veure-ho que no comparteixo gaire, quin és el punt àlgid quan n'hi ha més? És ara. Quan ha sigut més difícil, però s'ha aconseguit surar? Llavors és al 77 quan irromp. També pot ser més àlgid quan continua o podríem dir que va ser el 2009 quan el Saló del Còmic li dóna el primer premi a una dona, que no feminista, després de 30 i pico d'anys de creació en el que ja hi havíem dones muntant-lo o el 2018 quan es dona el primer premi gros del saló que es dóna a la Laura Pérez Verneti per fer còmic experimental i que continua venent-los. Aquest mateix saló per primer cop té el mateix nombre de nominats homes que dones, de cop amb 30 anys després de protestes i manifestos. I li donen el premi Nacional del Còmic a l'Ana Penyas. L'any passat s'incia el

moment àlgid, perquè a partir d'aquí tothom vol tenir dones.

7.2. Entrevista a Flor Coll

1. ¿Cómo nace la idea de crear *Femiñetas*?

Es una búsqueda por un amor que le tengo al cómic y a la narrativa que siempre fue dejada de lado y medio ninguneada por el cánón literario. La historieta y el cómic nunca fueron tenidas en cuenta como una estructura y un género con el peso que tienen. Hoy hay una explosión en el mercado de mucha novela gráfica y una vuelta al cómic. Hay una vuelta de muchas mujeres, quizás por la visibilidad de que se puedan autopublicar o de que las editoriales también las tengan en cuenta porque son trabajos maravillosos y porque no son nuevas, no es que aparecen ahora en escena, muchas ni siquiera tenían una visibilidad porque no se les daba un lugar. En mi trabajo de investigación fui descubriendo que había muchas mujeres y disidencias pero no se les daba un lugar y por eso no tenían una narrativa propia como la tienen ahora. Las autoras tenían una búsqueda y una identidad que se iba definiendo a través de los años y sobre todo en este presente, que tiene que ver con una narrativa con perspectiva de género, con una mirada feminista, sin lugar a dudas. Y que tampoco era una cosa que se estaban proponiendo, iba saliendo naturalmente. La mayoría me dijo que se iban encontrando con un discurso y un activismo dentro de su narrativa.

A mí me interesaba mucho la idea de hacer algo práctico, llevar toda esa teoría a algo palpable y se me ocurrió hacer un pliego, un periódico, bastante artesanal tipo fanzine, pero que tenía que tener formato periódico, porque era esa transformación de lo que yo venía haciendo como comunicadora y como periodista. Tenía que era salirme de la queja y construir un medio con otro lenguaje, que es otro lenguaje pero que es viejo: es palabra e imagen (dibujada). Y hacer ese juego.

El primer número tuvo 12 páginas, actualmente tenemos 28 y sumamos algunos suplementos, pósters de regalo... Y estamos editando además las historietas en lucha que son de historias que quedan sin justicia en Latinoamérica, también historias de las mujeres en la franja de Gaza... Contadas por las propias mujeres con la ilustración de la Susana Martín.

Sobre todo queremos intercambiar miradas, porque *Femiñetas* fue pensada con esas dos orillas, yo como impulsora tengo una en Argentina y otro aca, y hacer ese cruce de miradas con todas las personas que se fueron encontrando, es lo más rico también. Porque *Femiñetas* no tiene una redacción física, y a su vez tiene un diario en papel, a veces se edita en Rosario y a veces en Barcelona, y ese juego se va dando naturalmente porque es el juego el que lo genera.

Para mí es un salto cualitativo decir que eso que le falta todavía, que estaba en borradores... lo hayamos parido, que después sobre la marcha se puede mejorar todo, pero ya ha salido.

2. ¿A qué público está dirigido *Femiñetas* (edad, sexo, nacionalidad, clase social...)?

Siempre hay una persona lectora del otro lado que uno se imagina pero que también te sorprende, si bien hay un público que va de los 20 a los 60. Nos enteramos de que hay muchos espacios donde los compran varones mayores de 60 años. Yo pregunto a las libretistas si las compran para ellos, o para sus hijas o sus nietas, y me entero de que no. Hay un promedio de lectoras mujeres, pero también hay hombres que la compran, la leen y les interesa. A veces critican, a veces hacen aportes, a veces quieren colaborar. Tengo un amigo que está haciendo un documental sobre nuevas masculinidades en Madrid y me dijo si podía colaborar de algún modo en la revista, le dije que me pasara el tráiler y de entrada vi que todos los participantes eran hombres cis y blancos. Hay una lectura que ya no la puedo obviar, son esos lentes que te lo pones y ya no puedes ver nada igual que antes. Cuando voy a un recital y no veo mujeres cantando en el escenario ya pregunto por qué es así. Es hermoso y a la vez te caga la vida para siempre.

3. ¿En qué países puede comprarse *Femiñetas*?

Como regular en Argentina y España, en muchas ciudades de estos dos países. Después circulan, pueden ir a Brasil, a Uruguay, a Colombia, Alemania, Francia, México... pero no con regularidad. Por correo también se piden desde EE. UU.

4. ¿Hay intención de producirla en inglés o llevarla a más países?

A mí me gusta mucho la idea que tienen en *Barcelona Més* i en *La Masala*, que trabajan en que los idiomas sean variados, porque estamos dentro de ciudades cosmopolitas con mucha influencia de diferentes países. En *Femiñetas* hay cosas en español, inglés y algunas en catalán porque son fácil de entender. Pero eso sería el segundo paso, primero asentarnos y poder seguir haciéndola impresa y tener una continuidad. Está difícil lograr una inyección monetaria para poder sacarlo. Estamos armando la web y pienso un montón de cosas para la web. Me encanta que puedan coexistir el papel y la web, donde se usan las viñetas también.

5. ¿Qué nivel de cultura o concienciación se requiere para ser lector o lectora de *Femiñetas*?

Yo creo que es muy claro el nivel de discursividad en el periódico, no hay academias, que se acomplejan en un punto de tener que tener un diccionario. No hay cosa que no se pueda comprender, de hecho se trabaja en los colegios *Femiñetas*, osea tengo maestras y profes que nos han pedido para trabajar algunos temas relacionados con los cuerpos, como los cuerpos menstruantes, la sexualidad o el autoplacer. Por lo tanto es muy amplio el abanico de lectoras/es

posibles, y también la descodificación del mensaje también es muy simple. Lo que tiene también a nivel de condensación es que está todo bastante resuelto en esos rostros, en esas viñetas, en esas caras... A veces con la ausencia de palabras, está todo bastante resuelto. No se necesita más que saber leer.

6. ¿Qué relación tiene el contenido de *Femiñetas* con las publicaciones en Instagram? Ha propiciado Instagram la creación de esta revista?

Me da mucha bronca porque le regalas mucho contenido a una plataforma que es de Facebook, que es de un señor que está juzgado porque ha entregado los datos personales al gobierno norteamericano y a otros tantos. O sea que sí, es mucha contradicción junta, pero al no tener todavía una plataforma web que para mí es fundamental, las redes sociales sobre todo Instagram, fueron la plataforma para darle visibilidad a lo que nosotros teníamos como material gráfico. Y a las ilustradoras, todas, las contacté por Instagram. Y de hecho, muchas de ellas muy jóvenes, no tienen contacto por mail, que yo soy más del mail porque te da una posibilidad de registro y es más fácil de ubicar. Yo a veces tengo millones de mensajes.

7. ¿Qué importancia tiene crear una comunidad de ilustradoras que englobe todo el ámbito hispano (España y Latinoamérica)?

Para mí es como el concepto básico de los feminismos, yo hablo en plural de los feminismos, porque somos muy diversas y con diferentes miradas, creo que nuestro gran desafío es seguir viéndonos de manera horizontal, de manera interseccional, y viéndonos en nuestros privilegios y viéndonos en nuestras opresiones. Me pasaron muchas cosas en ese cruce de miradas, desde los colores que usó una ilustradora que ella vió en la bandera los colores de su pueblo oprimido, una connotación sobre el color que para mí no había sido vista. Pude entender mi motivación de estudiar comunicación social a veinte años de recibir y darle una resignificancia a esa idea. El objetivo de los feminismos puestos en un medio de comunicación, que es alternativo, que es ilustrado, autogestivo y colectivo a su vez; englobaba el objetivo que tenemos como feministas, de ser empáticas y reconocernos como la otra persona.

En el último número decidimos incluir las reivindicaciones que están solicitando las trabajadoras sexuales, nosotras entendemos que hay que escucharlas antes que juzgarlas. La propuesta fue recibirlas y darles un espacio dentro de *Femiñetas*, dónde ellas también trabajaron las ilustraciones. Por qué de otro lado tenemos un grupo de personas que se llaman abolicionistas y que las van a buscar a su barrio, a la calle, y eso me parece grave hoy. Por que tenemos que encontrar los puntos de contacto, de encuentro y no castigarnos entre los colectivos diversos.

8. Entonces, dentro de *Femiñetas* ¿no vamos a ver viñetas de carácter abolicionista con la prostitución?

No sé, si no las vamos a ver. Me gustaría primero escuchar a la persona que está oprimida o que está diciendo: "yo necesito tener derechos porque estoy trabajando con mi cuerpo" y me parece peligroso cuando hay una persecución. Sí que escucharía lo que tienen que decir las abolicionistas porque yo en algún momento también fui abolicionista, pero mi pensamiento fue evolucionando cuando pude escuchar todas las voces. Es el único discurso por el que a veces desde las redes tengo ataques.

Después trabajamos también con las mujeres que están privadas de la libertad en Brians y hacen talleres de comunicación y que han trabajado en collages colectivos. En los colegios también se ha trabajado *Femiñetas*.

9. Para cada número, ¿cómo seleccionáis las ilustradoras que colaboran? ¿En función de sus contenidos, su valor artístico...?

Des de la Flavita Banana a una piba de una disidencia o de un colectivo que me enseña lo que está haciendo y me dice que está trabajando su identidad, me encanta. Y me parece que es super rico que se dé ese cruce de una persona que está haciendo *bestsellers* en sus publicaciones a una persona que recién está iniciándose. Eso es lo rico del medio que no sean todas reconocidas. Hay personas que son muy recelosas sobre su trabajo y que no han publicado nunca y tienen un enorme trabajo, tanto ilustradoras como personas que hacen ficción o poesía, porque también hemos incorporado en el último número estas disciplinas y una sección que se llama "Arce poético" donde también hay un cruce de poesía e ilustración. Así que es super diverso y llegamos a juntar 130 personas, mujeres, identidades disidentes; entre ilustradoras, diseñadoras gráficas y periodistas.

10. ¿En qué ayuda la ilustración al feminismo? Como periodista ¿crees que son más efectivos los dibujos para comunicarse que las palabras? ¿Se llega más fácil a través de estos?

Creo que justamente lo que se da en la historieta y el cómic es una gran disputa del sentido, por qué lo que está en juego, y por lo menos en nuestro caso es cuando nos indignamos de los mensajes que se dan a través de los medios masivos de comunicación, que están lejos de nuestro deseo, nuestras ansias de libertad y de construcción de una sociedad más justa, que es para mí el objetivo de los feminismos. A veces es trabajar ligado a lo que pasa con las violencias, las leyes, los jueces... y a veces poner un merendero en un barrio humilde porque las madres no llegan a poder darle de comer a sus hijos, también eso es feminismo. Y eso es super interesante porque mucho antes no se podía

leer así. Porque son esas mujeres las que se juntan, a ver cómo resuelven que sus hijos tengan un comedor. Y creo que la imagen y el texto, que son dos cosas muy viejas, porque lo primero que hizo el hombre fue dibujar en las cavernas y de hecho hay aún muestras de ello, fue su primera idea de comunicar.

A mí me gustan mucho los relatos orales, y de hecho lo que siempre nos quedan son las historias, así que contar historias con los cómics es una forma muy simple, y si siempre tenemos cosas que contar y a parte son nuestras las narrativas, somos nosotras las sujetas, que estamos dando este discurso y esta disputa del sentido, me parece que es sumamente interesante.

Si lo hacemos complejo y difícil no es para la mayoría, entonces para mí también es ese desafío.

Tiene que ser más simple todo: encontrarnos la vulva, hacer un encuentro de mujeres músicas, de trabajadoras sexuales... todo tenemos que llevarlo a algo más simple. Tenemos que hacer que encontrarnos sea más simple, ser empáticas, estar en igualdad de condiciones. Para mí son como todos los objetivos que están en el hecho de hacer un periódico.

11. Como revista sorprende que esté mayormente basada en ilustración pero que también optéis por nuevos recursos como introducir poemas, ¿hay que modernizar la comunicación para llegar a más público?

A mí me parece que es porque yo soy una persona muy inquieta, particularmente, estoy siempre buscando formas que me seduzcan, que me generen diversión. A veces estoy con el móvil dos horas leyendo un texto porque me interesa, también soy una amante de la radio y me gustan mucho las ficciones en los podcasts. Y a veces estoy leyendo un libro y veo que también está saliendo en novela gráfica y me encanta la resignificación que se le puede dar a un texto con otros formatos. Para mí hacer un periódico, cuando lo que más tiene un periódico son noticias que están contadas sin un poco de cuerpo, que no ves mucha diferencia entre una noticia de *El País* a *La Vanguardia* y para mí era un gran desafío pensar un periódico que pudiera ser en viñetas. Particularmente porque me gusta mucho ese género y siempre fue muy dejado de lado por el canon y es un género super potente. Y además porque parece muy fácil y es muy difícil condensar en muy pocas palabras algo que quieres explicar. Por ejemplo teníamos toda la cobertura del salón erótico, que nos habían invitado, y teníamos una mirada muy crítica de lo que había sido, porque yo desconocía lo que era y a su vez nos fue muy bien porque vendimos muchos periódicos y pudimos intercambiar con muchas personas (esto fue el año pasado). A la vez no podíamos ser mentirosas con la propuesta porque habíamos aceptado ir porque había una idea de hacer un cambio de los contenidos, y a la vez, lo que vimos no era muy diferente a lo que nos imaginamos del porno. Por esa idea, fui tomando muchos testimonios, porque vino mucha gente seducida por un spot que era muy revolucionario por el

empoderamiento de la mujer en el sexo y el porno. Sobre todo eso, tenía muchas ideas sobre la cabeza y lo que mejor me salió fue armar unas viñetas con una ilustradora que fue conmigo y que estuvimos días y días para resumir eso en 8 o 9 viñetas. Es un trabajo de resemantizar un montón el mensaje. A mí me gustan estos desafíos y me parece que está bueno. Estamos acostumbrados a contarlos de manera lineal, y en la viñeta hay muchas cosas que se explican con el dibujo.

12. ¿Qué temas estáis tratando con *Femiñetas* y cuales pretendéis tratar?

Masturbación femenina, porno... Algunos temas que a lo mejor no están demasiado trabajados en los medios tradicionales o al menos no con una narrativa que nosotras intentamos buscar que es diversa. Para mí todo es parte de lo mismo, porque yo pienso el feminismo de manera interseccional y pienso que el patriarcado sin el capitalismo no existe, o existiría mucho más debilitado. Si vos te pones a pensar quienes son las personas que más ponen el cuerpo en procesos de avasallamiento... En las comunidades amazónicas, por supuesto que hay muchas comunidades de varones y de familias enteras, pero las mujeres, su forma de conquista, sigue siendo su cuerpo. De hecho sin ir más lejos, lo que pasa en Chile, las están violando en plena democracia, es muy fuerte. No es visto en los medios, y si no hay este registro desde las redes sociales... Y ahora suma también un subgénero que es una acción política que tiene un nivel de disputa del sentido muy interesante que es la performance, por ejemplo en Argentina para pedir la legalización del aborto las mujeres se disfrazaban de criadas. Y es mucho más potente. En Chile, el colectivo Las Tesis, también vienen trabajando en esto y le estaban hablando directamente al violador con los ojos vendados.

Y no sabemos nada de lo que pasa en las comunidades, cuando estas mujeres van a frenar remates, a frenar las talas de los árboles... Tenemos que ver también que los feminismos son diversos, por eso en cada comunidad no puede pensarse sin el varón, porque hay una realidad muy distinta a la nuestra por ejemplo en una urbe como Barcelona, donde nada de lo que es la tierra es parte de nuestro territorio y nuestro cuerpo. Debemos tener una mirada que apoye lo que pasa en Latinoamérica, y aprendo mucho del feminismo decolonial, a lo comunitario... Y las mujeres que son muertas por el avance del capitalismo, por las mineras, monocultivos... las mujeres son las primeras en morir porque son las que se rebelan contra el sistema poniendo su cuerpo. Por tanto para mí es indispensable que estén en la narrativa de *Femiñetas*. Cuando empezó lo del Amazonas, ya teníamos armado el número seis, estuvimos acabando la revista con eso, en 48 horas. Teníamos el tema de ecofeminismos, de qué se trata, cómo está vinculado...

Hay un montón de temas que todavía no tuvimos el tiempo de trabajar, pero me interesan mucho.

Por ejemplo trabajar sobre la tercera edad, qué pasa con los cuidados, que pasa cuando nos hacemos mayores y perdemos autonomía. En el nº 3 contamos la historia del día de una kelly, también el trabajo sobre la resignificación, que era un nombre peyorativo porque la "kelly" viene de "la que limpia", y como fue ese proceso de darle una vuelta del sentido. Como nos dicen "feminazis", vamos a decirnos nosotras. O las "putas". Esa es la idea de hacer un feminismo y una comunicación interseccional.

13. ¿Qué papel juega la ironía y el humor en las viñetas que incluye vuestra revista?

Mucho, yo no concibo la vida sin humor, no concibo mi cotidianidad sin este. Por lo tanto, dentro del feminismo, para mí es super importante todo lo que se fue nutriendo en nuestro lenguaje. Todos los significantes y significados son sumamente revolucionarios a través del humor. Creo que todavía tengo mucho que construir sobre eso. No solo porque me divierte, sino porque me deja la cabeza estallada, es genial. Bueno porque yo lo asimilo a lo que hacía Maitena hace muchos años, me gusta mucho Flavita. Hay un montón también en Argentina, Francia, Italia...

Y hacer humor feminista, no es para cualquiera, a parte en cada género estuvo muy tomado por los varones, entonces ya hay cosas que no nos podemos reír más, no nos queremos reír más, no nos hacen gracia. Y están muy ofendidos los varones de que no nos podamos reír más.

Es muy rico lo que se viene a nivel de humor, lo que hace Moderna de Pueblo, la Raquel, me gusta mucho. Hay muchas y además no se agota. Lo primero que hacemos es reírnos de nosotras mismas.

14. Otro aspecto que no se acostumbra a ver en los medios de comunicación es optar por no utilizar ni el femenino ni el masculino cuando se habla en plural, ¿por qué decidisteis adoptar este lenguaje?

Cuando entendés que el lenguaje crea mundos, entendés que todo aquello que no está nombrado, no existe. Para mí fue fundamental y sobre todo entender que aquellas personas que no se consideran dentro de un sistema binario puedan optar a cómo desean ser nombrados. Y por eso la deconstrucción del lenguaje dentro de *Femiñetas* tiene la manera inclusiva. A mí, como editora, me gusta usar la "x" me parece que siempre el lenguaje inclusivo tiene muchas posibilidades, no simplemente tiene que ir con la "x" o la "e", sino que hay otros términos que no necesariamente remiten a hacer una modificación sino que puede ser un cambio de palabra, como hablar de "las personas", en vez de "padres", usar "la familia"... Encontrar un femenino más universal para el lenguaje. Lo dejo para el criterio de la persona que escribe, de las viñetas... Y me parece que está bueno que cada una elija cómo quiere ser nombrada y de la manera que quiere.

Y después los nombres los escribimos en minúscula, que eso también es una decisión editorial. De

esto va la lógica, que condensas *Femiñetas* en que sea un lenguaje horizontal, que no puede haber un nombre propio que sea más importante que las historias que tenemos que contar. Me gustó mucho esa idea que está en "Todos deberíamos ser feministas". Tratamos de sostenerla, luchando con los correctores que te cambian todas las mayúsculas, pero me parece que es un cambio de sentido también. Desde la ilustradora más guay, a la que recién comienza. A cada uno de los lugares que nos referimos. Nos enseñaron en el mundo que había un primer mundo, un tercer mundo... tantas divisiones.

15. ¿Cómo se coordina el hacer contenido periodístico e ilustración?, ¿qué es primero la creación del dibujo o del reportaje?

A veces sucede que tenemos la historia ya por lo menos pensada desde la edición de producción de nosotras y se lo proponemos a alguna escritora y hay una idea que aparece de la escritora, y a veces es de la ilustradora. Por ejemplo, había un texto que estaba trabajando Sally Fenaux, que es una activista de las personas racializadas aquí en Barcelona que además es productora y realizadora de cine porno feminista, yo trabajé con ella. Fui a hacer un taller, que fue super rico, porque yo tenía que escribir una nota sobre porno feminista y dije lo mejor es ir a tomar un curso y me hice bastante amiga de ella. Y ahora está más retirada del porno y se puso a hacer mucho cine sobre todos los activistas y personas racializadas de Barcelona, ahora creo que está en África. También estuvo trabajando mucho sobre el tema refugiades, tenía un texto que era brillante titulado "Los amaneceres en el Mediterráneo están bañados en sangre", y pensé en la persona, que estaba al otro lado del océano que lo podía ilustrar. Ahora este texto está en los colegios y lo trabajan con los niños, porque hay personas que aparecen en la ilustración que no tienen rostro. Es un tema super contemporáneo y que está un poco naturalizado, ya sabemos que llega gente y que se mueren en el mar. Es muy fuerte. Cuando lo leemos en los diarios es como una noticia más. Y sin embargo, sabemos que no.

Y después por ejemplo, Ana Galvañ, que es una ilustradora que yo admiro muchísimo, la invité y ella me dijo: "tengo algo para *Femiñetas*" y me mandó la ilustración, que está en el último número, que es un conjunto de mujeres que hacen un salto con un bebé, y cuando me manda esto, ya sé, por qué era un tema que veníamos trabajando con una colega escritora Paula, sobre las madres, automáticamente ya sabía cuál era el texto. Ese es mi rol también, a parte de que también escribo e ilustro, hago las editoriales, hago collage. Ese es mi rol de conectar. La escritora escribió sobre su maternidad.

Me pasó lo mismo con Carla Berrocal, otra ilustradora, que me dijo voy a tope y no tengo posibilidades de hacer algo nuevo, pero tengo algo que ya elaboré hace unos meses para *Femiñetas*

y me mandó una ilustración, que está en el número 5, sobre dos mujeres amándose. Y cuando la ví, le dije a una colega, que escribe ficción, escribió una ficción muy potente de amor lésbico. Soy una gran motivadora, conecto y motivo. Lo que estamos haciendo está bueno y se nos acostumbró de niñas que lo que hacíamos lo teníamos que hacer muy disimuladamente, pidiendo mucho permiso y disculpas. Y si bien, cada una ha tenido historias diversas en su familia, su escuela, sus formaciones... creo que parirlo fue lo más importante, porque somos muy autoexigentes y pensamos que siempre falta algo más, que podría estar mejor... Yo también fui muy de autocastigarme y pensar. Bueno lo dejo en borradores y luego... y eso nunca salía a la luz. Para mí fue un quiebre muy importante decir bueno no importa si no está como el ideal que tenga en la cabeza, lo voy a sacar igual, y así salió *Femiñetas*, y número a número fue mejorando. Para mí la número 3 es una de mis favoritos.

Yo no estoy pudiendo tener ingresos para pagar las colaboraciones, las artistas lo hacen de forma colaborativa. No hay ingresos para *Femiñetas*. Ahora por ejemplo estoy viendo como reunir, necesito un montón importante, yo hago mil ejemplares que son en rotativa, lo hago en Lleida, me hacen un poco de precio, pero es todo un mundo de aprendizaje sobre la marcha, porque es iniciar un medio que tiene una redacción virtual, que a veces está, allá, acá o dónde sea... y es en papel.

16. ¿De qué forma apoyaron Maitena Burundarena y Marika Vila apoyaron el proyecto? ¿Es importante establecer un vínculo entre las historietistas pioneras y las nuevas?

Ambas eran como dos referentes, una de cada orilla, la Marika fue además de docente de la Autónoma, yo la conocí en una muestra retrospectiva que se había hecho, donde habían homenajeado a otra ilustradora de Barcelona, donde además había ilustradores contemporáneos. De hecho estaba la Ana Belén Ribeiro, la Flavita... había seis o siete de las ilustradoras de los veintitrenti.

Estas grandes fueron surcando el camino, y para mí era indispensable que estuvieran las dos aquí. Cuando las convoqué, las dos incluso no solo ilustraron sino que escribieron algo en *Femiñetas* (nº 1) sobre el poder de la comunicación, de decir, de escribir y de transformar. Las nombramos no sé si como las madrinas, o las aliadas, pero son un pilar fundamental. Para mí haber leído en los años 90 a Maitena, desde despanchurrarme de la risa hasta pensar un montón de cosas. Yo tenía 12 o 13 años, y era genial. Igual ella ahora no está dibujando, está escribiendo una segunda novela y de hecho está siendo aliada y madrina de todas las pibas que están haciendo mil cosas, no solamente a nivel editorial con autopublicación, escritura o ilustración, sino que está super activista, va a la calle a acompañar las luchas de "Ni una menos" en Argentina, por ejemplo. Todas las luchas a nivel social, político, desde la calle. Hay muchos movimientos de ilustradoras que además se convirtieron

en colectivos, por ejemplo El colectivo de las colillas feministas en Rosario, han hecho estencils con ilustraciones, estampas, pinturas... en paredes y camisetas. Como que le han dado una vuelta muy interesante a trabajar con un grupo de mujeres, que recuperaron un oficio que era tan masculino. Recuperaron las máquinas, aprendieron un oficio y lo transformaron en una acción política.

Que estén Maitena y Marika compartiendo con las nuevas generaciones me parece modélico, porque nosotras aprendemos mucho de ellas, y a su vez ellas también están aprendiendo mucho de nosotras.

17. A través de Instagram cada vez surgen más ilustradoras feministas, ¿tienen cada vez más competencia?

Creo que por un lado puede haber competencia, y también muchas miradas diferentes. Pero creo que también empiezo a ver que hay grupos, por ejemplo cuando fui a Madrid, vi una trabajando de forma orgánica en un colectivo. Porque hay un nivel de precarización enorme de todo tipo y sin ningún tapujo, una empresa muy importante láctea las está convocando a muchas ilustradoras a hacer la tarea para después nombrarlas en Instagram pero no para remunerarlas. Estos hablando de grandes empresas. Entonces, bueno, de manera colectiva, si están organizadas es más fácil denunciar esos hechos, y no naturalizar la precarización laboral. Cada vez hay más ilustradoras, pero hay criterios diferentes, no todas son feministas. Entendiendo para mí el feminismo, para mí la comunicación feminista es política, porque para mí la política es el arte de la transformación, para dar vuelta a todo y cambiar el status quo. Si eres una persona que te llamas feminista, pero lo único que haces es reproducir el sistema pero diciendo que eres feminista... Mirá Zara, que saca camisetas con mensajes feministas, pero su lógica es tener mujeres explotadas en Bangladesh. Y eso se dará también con las ilustradoras, las periodistas, en todas las ramas... Es ahí cuando pica el bichito y te das cuenta de los privilegios y las opresiones. Por más que no te haya pasado, no te tiene que pasar a vos en el cuerpo para verlo, lo podes ver en la otra persona, eso es el nivel de empatía.

18. ¿Qué importancia tiene que también hombres se sumen a esta reivindicación artística?

A mí, a veces me hace mucha gracia que colegas digan: "eh yo también soy feminista". Me encanta que se quieran sumar, y algunas veces es cuidando a los niños, su lugar no está delante de la mani, está atrás. Que puedan reconocer y ubicarse en el lugar que tienen que ubicarse, a veces es eso acompañando a las compañeras, cuidando a los chicos... Porque a veces no sé, el paro de mujeres tiene que visibilizarse. También digamos que hay una realidad muy distinta, hay algunas que dependen de su trabajo y no tienen el privilegio de poder parar y ahí debe estar el varón cuidando a

los niños y reconociendo sus privilegios y autoavaluarse de sus conductas. Ellos también van a estar mejor en un mundo feminista, no lo entienden todavía, la mayoría de los hombres, porque creo que da mucho miedo que la mujer tenga total libertad de sus actos, porque el sistema hace que se hayan criado así. Por eso a veces me río un poco de los "feministas", pero quiero que estén ahí al lado nuestro.

En *Femiñetas* han colaborado algunos ilustradores y me encanta que suceda eso. Mike Sandoval en el n° 2 trabajó unas viñetas sobre el mansplaining. Después hay otro que hizo unas viñetas sobre el patriarcado, las crianzas... que hace una deconstrucción muy interesante. Después hay otro colega de Lima, que siempre propone temas y como que viene trabajando su propia deconstrucción. Es un ilustrador, que además, es creador de una feria, que se llama Carboncito. Y algunos chicos trans. Son pocos, espero que sean más, porque a mí me interesa también.

19. Muchas de las ilustradoras que trabajan en *Femiñetas* empezaron publicando su contenido en redes, ¿por qué *Femiñetas* quiere trasladarlas al papel?

Porque soy una amante y una fetichista del papel, porqué creo y me formé como periodista en medios gráficos y tradicionales, y cuestionándolos. Y la manera también de cuestionarlos, es construir un medio.

El primer periódico feminista fue de una mujer en Rosario llamada Virginia Bolten en pleno siglo XIX, en plena ebullición de la imprenta. Era una anarquista y decía cosas maravillosas, cuando las tenía que decir y fue una precursora revolucionaria, como acá la Carmen.

20. ¿Qué diferencia le ves en cuento a la difusión del mensaje entre un cómic feminista y una viñeta?

A veces el mensaje es potente igual, en una viñeta donde casi no hay diálogo. Depende mucho del tema, por ejemplo en un tema como las mujeres refugiadas, los feminicidios... a veces una viñeta puede decir mucho más que toda una historia. Había una viñeta que era sobre la manada, de Ana Belén Ribeiro, que tenía un par de ilustraciones y era mucho más potente que si a lo mejor contabas el caso. Que no es único, hay muchas manadas. Y de hecho, tenemos que resignificar ese mensaje, porque la manada somos nosotras. Nosotras somos la grupa que está de manera interseccional, y de manera amorosa y sororal, colectivizando y haciéndonos parte de esta transformación del mundo. Nos la quieren robar de manera peyorativa y de manera misógina. Porque tienen mucho miedo que tengamos la libertad que tanto deseamos, calculo.

21. ¿Cómo ves el futuro de la ilustración feminista?

Me cuesta mucho pensar el futuro, porque empecé a vivir el presente. Me parece que está todo por hacer, porque soy muy testigo y participe de la calle. Cuando veo la calle en movimiento me emociono, porque pienso que es lo más hermoso que habla de nuestra libertad, sin que nos vengán a pisotear la cabeza. Por eso, no dejo de pensar en lo de Chile, que me parece gravísimo por la violación de los derechos humanos y que no está sucediendo que renuncie el presidente, a pesar de que todas las organizaciones de derechos humanos están denunciando las violaciones, no pasó nada. Entonces el futuro es presente. Como parte de un medio de comunicación me parece buenísimo lo que está sucediendo de la comunicación, de la narrativa y de encontrar nuevas narrativas propias. También a los mercados editoriales les gusta hacer pasta, entonces hoy todo lo ponen en el mote feminista y puede perderse un poco el hilo, de lo que para nosotros realmente es transformador y liberador, y tiene que ver con el deseo y la justicia social. No lo piensa igual el mercado, el mercado busca el lucro. Ahí también tendremos que estar nosotras evolutivas y conscientes sobre esa responsabilidad. Así que bueno ahí vamos, con más dudas que certezas, pero con más confianza que miedo.

A veces el miedo te hace cuidarte, pero, todo en su justa medida, yo no creo que sea la inmovilización total, a veces te cuida un poco y te hace ir con los ojos y los sentidos más abiertos.

7.3. Entrevista a Gemma Fontanals

1. Com va néixer la teva afició per la il·lustració?

Jo dibuixo des de sempre i mai he deixat de dibuixar. Però sí que és una cosa que va marcant, dius m'agradaria estudiar alguna cosa relaciona amb dibuixar i després, m'agradaria dedicar-me a una cosa relacionada i que em paguessin. I aquest és una mica el pla i com ha anat, però sí, no té un moment. És com algú que sempre ha col·leccionat segells o ha anat a pescar.

2. Quina formació vas triar?

Primer vaig estudiar Belles Arts i quan ja portava dos anys vaig veure que allò no era gaire seriós, que era una mica un "cristo" i que tothom feia una mica el que li semblava, que tu t'ho podies prendre molt en serio, però jo tampoc m'ho estava prenent tan seriós. I com em sobrava temps, vaig pensar: "farem alguna cosa divertida", i per no passar-me el rato al bar, em vaig apuntar a filo i hi vaig gaudir molt més que a Belles Arts. Quan vaig acabar, vaig fer un curs d'il·lustració infantil a l'EINA, que va estar molt bé, i amb moltes companyes de les que vam aprendre moltíssim perquè era un curs de gent que ja dibuixava i tot el que aprenies, ho aprenies del que feia la gent al teu voltant i d'aquí va sortir Baricela, que és un col·lectiu de noies que dibuixem juntes. Després vaig

fer un màster en Disseny Gràfic a l'EINA, també perquè pensava que em faltaven eines, que hi havia coses que jo volia fer i no sabia fer i per això m'hi vaig apuntar. Ara ja prou, s'ha acabat estudiar, ho trobo una mica a faltar però ara toca l'aventura de treballar.

3. Que et va aportar haver estudiat Filosofia a la teva carrera artística?

Doncs no ho sé, Filosofia sembla la cosa més seriosa i és un lloc on s'ajunta gent que és curiosa en general i hi ha profes que de molt bon rotllo et van ensenyant coses, perquè tothom que està allà, està molt disposat a aprendre. Hi ha un ambient que em va sorprendre molt. I més que dir, ara parlaré d'això quan dibuixo perquè ho vam tractar a classe, són coses que integres. Que tu surts de la facultat, i almenys pensava: "aprendre segur que he après", però no m'enrecordo gaire de quines coses. Ho integres segons el teu sentit comú, la teva manera de funcionar, de preguntar-te coses... I està super bé i ho recomano molt a tothom estudiar filosofia.

4. Les teves especialitats són el dibuix, el grafiti i la ceràmica?

Sí, el tema de grafiti és complicat, perquè el grafiti és tot un moviment que jo no hi estic d'acord, li dic mural. La noia què a mi em va ensenyar a pintar, que és l'Emily, ella és muralista. Ella pinta parets a lo gran, però sempre és il·lustració, quan el grafiti normalment són lletres. Pintem en parets legals i a vegades ens encarreguen feines cobrant i en canvi, dins del món del grafiti, jo no hi sóc, hi ha molt més de lletres, d'egos, de trepitjar-se, de piques... Jo no he tingut mai cap pique amb una altra persona que faci el mateix que faig jo.

I ceràmica, n'he fet aquest últim any, és quelcom nou, i és molt divertit perquè en cada mitjà trasllades les coses que fas de forma diferent. Per exemple de dibuixar en paper a dibuixar en parets ho has de plantejar diferent perquè tens X colors només, perquè les meves habilitats de pintar en parets són diferents de les meves habilitats a llapis. Amb la ceràmica plantejes els colors diferent perquè no hi ha una paleta de colors tan clara, els colors es veuen diferent abans i després de sortir del forn. I també hi ha una mica la sorpresa, quan vas a pintar una paret dius: "tinc un esbós a veure què passa" i quan vas a fer ceràmica dius: "tinc una idea a veure com surt."

També autopublicacions de fanzines, d'històries... amb Baricela igual que en fem moltes des de la perspectiva de ser dones, jo en els meus faig molt de fan de coses: fan d'Operación Triunfo, de les Spice Girls... Qualsevol projecte que surti si té una mica de gràcia, provar un format sempre és guai.

5. Formes part del colectivo Baricela, en què consisteix?

Ens vam ajuntar per fer coses, vam fer el curs a l'EINA, quasi totes juntes. Som vuit noies a Baricela, de les quals sis hem fet el curs juntes i les altres dues havien fet un curs amb altres noies. I

el curs s'acabava al març, i clar acostumades al curs escolar que s'acaba al juny, ens vam quedar amb pilotes i va ser: "bueno ara què? Ja no fem més?". I vam dir: "bueno doncs quedem nosaltres i ens posem nosaltres reptes, projectes i així tenim una excusa per motivar-nos". I va funcionar molt bé, perquè no sabíem quant de temps duraria i fins ara portem com tres anys. I tenim varios projectes fixes com per exemple cada any trèiem un calendari, fem fanzines, anem a fires i és molt més guai perquè anar a una fira tu sola, és un pal, estar-te durant tot un cap de setmana tu sola darrere d'una taula, es fa super llarg i avorrit. En canvi, si som un grup de 8, sempre hi haurà algú sempre hi ha disponibilitat i et pots apuntar a moltes més fires perquè sempre hi ha algú. Baricela consisteix més que en treballar, en estar juntes, plantejar-nos coses, cada setmana fem una reunió però reunió vol dir anar al bar i si allà parlem de projectes, doncs guai, però si allà parlem de com ens ha anat la setmana o de què ens agradaria fer, què ens preocupa... doncs també. Abans ens presentàvem com "un grup de noies que dibuixa" ara com "un grup d'amigues que dibuixem i fem autoedició".

Feminisme és molt bàsic dintre del que fem, perquè clar és la perspectiva que tenim ja totes integrada, perquè és un col·lectiu només de noies, que s'ha donat aquesta casualitat, però perquè també tenim una sèrie de vivències compartides que et marquen pel fet de ser noies i rebre certs tractes, plantejar-nos què funciona i què no, respecte als altres.

Tenim moltes coses en comú, la primera és que dibuixem i aquest és el punt de partida, però molts cops dibuixem d'experiències pròpies i des d'una perspectiva de qui som.

6. Quan vas començar a fer dibuixos amb missatges feministes? Va ser perquè de forma conscientment volies enviar un missatge o et va sortir de forma natural?

Crec que cada cop és més conscient, al principi dibuixava noies perquè m'agrada perquè tenen cossos divertits, els hi posava vestits divertits, i també m'era molt més familiar, perquè jo conec el meu cos millor que un altre cos. Però a base de pintar noies doncs vas pensant. Jo pinto dones a murals 1. Perquè m'agrada però 2. Per què em sembla que no sempre és la que a mi m'agradaria o amb la què jo em sento identificada. En espais públics tu veus anuncis, pancartes, i normalment són per vendre't coses i són imatges amb les què no m'identifico especialment. Dintre de sí són gent blanca, són gent tal... sí dones el perfil però no és la meva vida ni el que vull comprar.

Crec que pintar noies al carrer amb actituds guerrerres o passant-s'ho bé o ajudant-se entre elles, o fent-se costat, em sembla un tipus de dones que veus poc al carrer i que és interessant que jo els hi posi de vegades, tot i que són murals efímers que els hi pinten a sobre, etc.

Penso més en històries, més que en un missatge de: vull explicar aquesta cosa en concreta. Per exemple tinc una història de dues noies que tenen una cita en un bar, doncs ho pintava. I després

pensava que estava bé que estigués treballant en això, perquè té un impacte positiu o espero que el tingui en alguna mesura.

7. Mirant la teva obra, despren un missatge de sororitat.

Sí, això per mi és super important perquè m'agrada molt que hagi guanyat presència el concepte aquest de sororitat, de què el treballem, de què el parlem... Passa molt a Baricela però també en altres àmbits de ser-hi les unes per les altres, ajudar-se, animar-se... I et sents super recolzada quan tens tot un entorn de noies al teu voltant que més o menys tenen perspectives similars a la teva, s'han trobat en situacions similars, etc. Què t'estan dient: "Ho estàs fent bé" o "No està sortint bé, però tranquil·la". I aquesta mena de suport constant a mi em dona una energia que flipes. I jo vull seguir donant-li pes i rodatge a aquesta cosa que jo sento.

8. I el fet de dibuixar dones voluminoses també té alguna relació amb això?

Mig, és a dir, és molt més divertit dibuixar formes i es poden explicar més coses amb més formes, però bueno, hi ha també el tema de representació de tots tipus de cossos, però una mica surten com surten depèn de quins personatges estic parlant, però sí que vull no fer cossos perfectes perquè dibuixar una mica deforme sempre és més divertit i més expressiu. I alhora sobretot de pintar parets, el que estàs fent és omplir un espai i que no quedin molts buits, que puguin passar coses, llavors també amb cabells bojós, amb pits gegants, culs gegants, cames molt grosses... Pintar parets també m'ha fet plantejar-ho diferent i per necessitat d'espai després tenien significats.

9. I ara quan fa que pintes parets?

Un any i mig crec.

10. Quins temes concretament has volgut tractar dins del feminisme?

El tema del feminisme és que és molt de totes, però de l'altra que està super en voga i molts encàrrecs que ens arriben o moltes propostes d'expos tracten el tema i et busquen per això, llavors a vegades te'l donen i a vegades fas una mica el què et sembla, però els temes que més tractem són de sororitat precisament, o "només sí és sí", No és no", "Cap agressió sense resposta"... Hi va haver una expo molt xula que vam muntar des d'Espai Brut, que és una associació, que es feia conjuntament amb la Plataforma Unitària Contra la Violència de Gènere, on es dibuixava els assoliments com a societat en aquest aspecte i el que encara calia canviar, jo com a coses aconseguides vaig fer els punts liles. Que a totes les festes hi hagi aquests llocs on tu puguis acudir i la presència de ser-hi ja et dona una seguretat, encara que no passi res, que hi siguin ja és positiu

perquè vol dir que aquí no es permetran certes coses. Als reptes hi havia formació als jutges i jutgesses en temes de gènere per tal encarar millor aquests tipus de judicis. Es va fer a un lloc que està darrere de Via Laietana, on fan molts cicles sobre feminisme i tot acompanyava molt, a l'Espai Bon Mesoin.

I aquests són principalment els temes: ajudar-se, fer-se costat, l'actitud aquesta desafiant de tolerància 0 o d'estar segura de tu mateixa, contenta amb tu mateixa i no permetre certes coses, protegir les amigues.

11. I els encàrrecs de dibuixos feministes a qui van dirigits?

Per exemple a l'exposició de Bon Mesoin, era dirigit a un públic que estava interessat en temes feministes dins del Festival de Feminismes, a l'Escola d'Arts de Torelló també em van convidar a pintar tota una estructura. Aquesta escola d'art és tan per canalla com per gent més gran, i ho porten noies super potents i van decidir que aquest any muntarien una expo sobre sororitat i que convidarien gent super dispar, estava jo que pinto parets, unes noies que són arquitectes, entre d'altres. Eren moltes disciplines diferents, que no eren les habituals, i que tractaven temes sobre feminisme des de punts de vista molt diferents. Al meu poble, aquest estiu vam fer una expo sobre reivindicació i memòria llavors gent de diversos col·lectius per exemple els lgtbiq+, un company pintava sobre la seva reivindicació d'això, jo pintava sobre dones i feminisme en una fusta gegant, altres sobre l'1 d'octubre... En aquest cas el públic era el poble, a Torelló eren veïns, veïnes, gent que va a l'escola d'art, gent que passa per allà perquè està al carrer i ho veuen. Va dirigit a un públic general, però normalment quan es fan actes sobre feminisme, els públics són molt específics, són gent que ja té la preocupació, difícilment algú a qui el tema li suda moltíssim, assistirà a cap acte d'aquests, però si ho poses al carrer no hi han d'assistir, s'ho troben i aquí està també una mica la gràcia.

12. Què creus que aporta la vostra feina com a il·lustradores feministes a la societat?

Coses bones, punts de vista. El pes de les imatges és super important, constantment ens bombardegen per milions d'imatges. Jo treballo en disseny gràfic, llavors també la meua feina és produir imatges. I que dins d'aquestes hi hagi un sector que vinguin des d'una mirada, des d'una idea, des de voler defensar un punt de partida, reivindicar una cosa que sembla important i que a més, tot això s'estigui movent per xarxes, fent servir des d'associacions, des de marques, doncs em sembla molt positiu. Per què s'envia aquest missatge però també de forma molt personal, des de cadascú. D'experiències sovint pròpies, però que són molt generals de manera que t'hi pots sentir identificada i a més a més de maneres que criden molt l'atenció, que cadascuna té el seu estil i

potser amb una empatitzes molt, amb altres no tant, algunes que t'agradaran més... Tu aquest contingut el voldràs compartir, ensenyar-lo a les teves amigues i hi ha tota aquesta pedagogia que em sembla molt necessària i urgent.

13. Creus que amb la il·lustració es pot parlar o representar qualsevol tema?

En principi sí, i va d'això. És a dir, la idea d'il·lustració no és el mateix que "dibujo de modelo natural" perquè t'explica coses, a vegades acompanya textos i els complementa amb altres significats, de vegades per si sola ja té una narrativa. I des de la tècnica o com s'ha fet, molt neta o molt bruta, molt experimental, ja et pot dir coses fins a òbviament la història que explica, la idea que defensa.

Estic pensant en conceptes molt abstractes per saber si es pot tot, idealment trobaria solucions. Aquí també entra quan no pots explicar coses de manera molt literal, ja vas a la poètica i busques elements per associació. Sí que s'hauria de poder parlar de tot amb il·lustració.

Amb més o menys èxit, sempre hi ha coses que dius "ostres no sé si s'entén", i aquí és el punt d'estar rodejada de gent que també treballa d'això per preguntar-los i treure'n un feedback, que sempre és super positiu. I entre totes es pot més.

14. Fixant-nos en el teu estil, utilitzes colors molt vius, per què?

Ahir en parlàvem, amb una de les companyes d'estudi, si fes un top de les meves coses preferides del món, els colors estarien al top 5. A mi m'encanten els colors, em tornen bogíssima i veure coses que brillen. Tinc colors preferits i colors que no, per exemple quasi mai faig servir verds. No ho he triat, però no m'atrauen. Utilitzo molt els grocs que donen molta vida, els vermells que tenen moltíssima força. Coincideix amb les coses que parlo jo, que normalment són amb molta energia i amb l'estil de vida que porto jo i em fa feliç. Observo els colors i faig fotos d'allò que té colors bonics i després els faig servir per treballar.

15. Combines aquests colors amb missatges feministes i la sensació és positiva. Per exemple a la il·lustració que tens de dues noies que al arribar a casa s'envien el missatge "he arribat bé a casa", quan realment és una preocupació.

Sí, suposo que és perquè la idea que hi ha darrere no és la d'ostres estem en perill constant, sinó que som aquí per ajudar-nos i per estar pendents les unes de les altres. El motiu de fons és dolent, no hauríem d'estar preocupades constantment de si tornem a casa, però el fet de ser-hi és super bo. Jo la part que veig, no és la de "ho estem passant fatal" sinó que ho estem lluitant i tant de bo no ho haguéssim de lluitar, però som aquí les unes per les altres i ho veig com alguna cosa que és super bo

que estigui passant, dintre de què ho estem patint, també ho estem gaudint, aquest moviment feminista cada cop més global o pres cada vegada més seriosament.

16. El teu perfil d'Instagram te'l vas crear per l'àmbit personal i després el vas utilitzar pel professional?

Me'l vaig crear expressament, jo tenia un compte personal per les meves amigues i el dia a dia, i de quan anàvem a sopar i de quan anàvem a veure una expo i quan vaig començar a estudiar il·lustració em feia com una mica de pal bombardejar a tota la gent que jo coneixia amb les coses que jo feia, i vaig pensar doncs faré un compte per la gent que li interessi les coses que jo faig i una altra per la gent que li interessi la meua vida perquè tampoc volia estar mostrant coses artístiques en un compte que era privat i no volia fer públic. I a partir d'estudiar il·lustració vaig pensar si faig un Instagram penjaré coses i treballaré una mica més, em posaré més metes... I ara he migrat, visc a l'Instagram de dibuixos perquè a l'altra seguia gent del poble, amigues, que ja veig de normal i ja m'expliquen què fan i en canvi, en aquest és on segueixo a totes les artistes que a mi m'interessen, tot el sector què es dedica això i que tinc bastant més proper i és molt divertit perquè el feed normal és portfoli, o feina en procés que és feina i llavors hi ha els stories que ensenyes amb qui pintes. L'Instagram em fa molt de riure, em sembla molt *diver*. Ara el meu únic ús d'Instagram és penjar-hi coses, mirar-hi coses però sempre des de la part del dibuix.

17. Publiques tots els teus treballs a les xarxes?

Sí, és a dir, no hi ha dit cap dibuix que m'hagin dit que era privat i no podia penjar. En general quan faig coses també la gràcia és compartir-ho, perquè així hi ha aquesta mena d'ona expansiva, coneixes gent, també et contacten per feina i de l'altra perquè a mi em va fantàstic per tenir un arxiu i saber quines coses havia fet. També tinc una pàgina web del Behance, però aquí ho tinc super a mà. I és una eina que, de moment ara, mentre encara dura Instagram, m'està funcionant molt bé personalment.

18. Quan et contacten per feina, generalment ho fan per Instagram?

Per Instagram o per mail, però perquè el mail està al perfil d'Instagram, és a dir, gairebé tothom, algun cop al Domestika, gairebé sempre ve d'Instagram perquè és molt directe, per tant és una plataforma a través de la qual surten encàrrecs.

19. Si no existís Instagram, com creus que canviaria la teua vida?

Seria gravíssim, segur que hi hauria altres maneres, però per exemple tenir un web, jo no tinc un

web en condicions, jo tinc un Behance on penjo arxius i com que també més o menys tinc feina estable i em van enviant encàrrecs més o menys amb el que hi ha, doncs no m'estic gastant diners amb una web.

Hi ha la part de penjar les meves coses i compartir-les i hi ha tota la part d'agafar constantment inspiració, idees o admiració cap altra gent. És una eina que hi ha gent que la pateix perquè s'hi enganxa molt, jo hi dedico bastant de temps però crec que és temps invertit: veig menys pel·lícules, veig més dibuixos.

Molta gent ha funcionat sense, quan no existia, imagino que hi ha altres canals de comunicació que també deuen tenir un ús per això. A mi m'ha coincidit que mentre jo anava creixent a nivell d'obra, aquesta plataforma cada vegada es feia més popular i era ideal per compartir-ho.

20. És indispensable avui que les il·lustradores estiguin a Instagram?

Si no tens un recorregut prou potent que et mantingui per sí sol, sí. És a dir, si tu ja tens varia experiència, en obres publicades, llibres, exposicions, si ja et coneix la gent, no em refereixo al públic, sinó des de galeristes fins a editorials, fins a comissaris... si la gent que et pot contractar, ja et coneix, no cal. Potser tenen un Instagram però no tant al dia, potser tenen altres canals per moure-ho, però sí tu necessites tenir una interacció, sense ho tens molt més difícil, no dic que no es pugui perquè igual tens moltes amigues que tenen molts contactes i que et poden trobar coses o coneixes a una persona que et soluciona tot el "percal" perquè t'enxufa a no sé quin puesto i et dona una visibilitat "del copón", però molta gent no hi contem amb això, llavors l'Instagram és la crossa.

21. Saps com és el perfil de la gent que et segueix a Instagram?

Imagino que la gent què em segueix a mi és perquè o ja té un interès o es dedica a la il·lustració, igual que a mi m'interessen especialment les comptes del què puc aprendre, imagino que hi haurà gent, que a part dels què coneixes, són gent a fi a aquest àmbit.

7.4. Entrevista a Júlia Bertran

1. Com va néixer la teva afició per la il·lustració?

Des de ben petita m'ha agradat molt dibuixar, no vaig estudiar res relacionat amb la il·lustració, però he estat una persona que sempre ha dibuixat. Amb vinti i llargs vaig dir que volia unes aquarel·les i llavors uns amics em van regalar unes aquarel·les i vaig començar a dibuixar amb aquarel·les però com una afició i sense cap altra aspiració. I llavors va ser un estiu, que després de separar-me, me'n vaig anar a Londres tot el mes d'agost sola i em vaig apuntar a l'escola Saint Martins d'Art i vaig fer

dos cursos d'il·lustració allà i llavors allà sí que em van donar una sèrie de tècniques i vaig començar a dibuixar com una necessitat, ja que era un moment convuls a nivell emocional i sentimental. Es va donar la conjunció entre les tècniques que m'havia donat l'escola i el fet d'haver practicat durant certs dies, amb professorat i amb altres estudiants, i el fet de tenir un moment de necessitar entendre moltes coses i el dibuix em va ajudar molt a fer-ho.

2. Com va ser el procés de fer "M'estimes i em times"? Diferents il·lustracions es van convertir en un llibre o ja tenies pensat que fos així?

Vaig començar a fer dibuixos, que són molt senzills, tenen la taca d'aquarel·la i la idea sempre. Sempre hi ha un pensament. És tan important la idea, com el dibuix, com la taca. Vaig començar a fer això a casa com una necessitat de vòmit i de cop començo a penjar-ho, com qui fa una foto i la penja a Instagram, de cop la gent em deia "ostres que xulo, que interessant..." i jo: "com? Això mola? Segur? Sí?". I llavors això també t'anima i cada cop en penjava més i la gent cada cop em responia més i va ser com: "mira que curiós" i llavors vaig fer una petita exposició a la galeria H2o, a Barcelona, al Carrer Verdi; però res pels amics, una setmana i com va anar bé, al cap d'un temps en vaig fer un altre però amb més cara i ulls. Tenia molts dibuixos, llavors vaig fer una exposició, no tan ensenyant una selecció, sinó intentant articular un discurs amb els dibuixos que tenia. L'exposició es deia "Imagina't que fóssim normals" i la vam fer el 2016, i era perquè amb una amiga teníem un projecte al cap de fer un festival performat per reflexionar sobre el gènere i vam dir perquè no fem una subhasta amb els dibuixos i amb el que recaptem fem aquest festival. Vam fer la expo amb en Joan Colomo cantant i finalment el festival no es va fer mai, però es van vendre tots els dibuixos, a un preu molt simbòlic i amb la idea aquesta de recaptar diners. I llavors va contactar amb mi l'editorial Bridge, la Iolanda i em va dir: "m'agraden molt els dibuixos que fas" i em vaig quedar: "Com? Un llibre?". I llavors vaig quedar amb ella que és una editora molt apassionada, ara és la directora de la Institució Ramon Llull. Ella em va dir que pensés què podia fer amb els dibuixos, quan em va dir això, vaig recopilar tots els dibuixos que tenia i va ser aleshores que vaig veure que tots parlaven d'alguna manera de l'amor romàntic i no n'havia estat molt conscient que abordaven diferents facetes d'aquesta cultura amorosa. I a partir vaig dir: "vull investigar més sobre això i vull seguir llegint" i tot això que ha sortit de manera instintiva, vull veure quin marc teòric hi ha i qui n'ha escrit sobre el tema i llavors li vaig dir que volia tractar l'amor romàntic amb il·lustracions i amb entrevistes. Jo sóc periodista però, els dibuixos són una cosa recent que em sento una mica intrusa i a part que tinc ganes de què no només sigui una recopilació de dibuixos ja fets, sinó que hi hagi una investigació i tinc ganes de parlar amb gent que ja hi ha pensat molt sobre aquest tema.

3. Llavors quan dibuixaves no ho feies amb la idea que ho veies algú, era per desfogar-te a casa?

Els primers sí, van ser de desfogar-me totalment. O sigui jo recordo arribar a casa i necessitar fer el dibuix aquell i em van servir bastant de teràpia, la veritat. També era com, no m'havia passat mai, de fer alguna cosa i que el món em marxés de vista. Sóc una persona amb moltes coses al cap i que em distrec amb facilitat i amb els dibuixos era com: "wow", suposo que el fet de que sigui una cosa manual... Per tant vaig començar fent un exercici molt necessari i per buidar totes aquelles contradiccions i emocions trobades que tenia en aquell moment sense voler ensenyar-ho però al moment que ho vaig començar a ensenyar a Instagram era gratificant i era xulo compartir-ho i em feia sentir més compresa, relativitzava moltes coses, perquè també hi ha tot aquest sentit de l'humor; i a entendre, perquè aquests moments què estàs una mica perdut i tens les emocions molt en primer terme, diguéssim, que no has interioritzat encara i a través del dibuix, em va servir per anar plasmant tot allò que volia dins meu i llavors amb la Iolanda Batallé, que em va proposar fer el llibre, li vaig donar un sentit a tot allò. Per fer el llibre vaig utilitzar molts dels dibuixos que tenia però també en vaig fer molts de nous.

4. Quan i com neix la teva vinculació amb el feminisme? Has fet molta recerca, al llarg dels anys, no?

Mira t'haig de dir que en el llibre de la Lucía Lijtmaer "Yo también soy una chica lista", ella explica que per ella la seva presa de consciència feminista va ser com un cop al cap. Ella parla de cops al cap, que de cop tens una situació i te n'adones que estàs sent menystinguda o hi ha una situació de desigualtat en la relació o hi ha un abús de poder i jo no recordo exactament un moment de presa de consciència, però sí que al llarg de tota la meua vida m'he sentit bastant incòmode en els rols que se'ns assignen com a dona, però sense massa consciència de què allò era feminista o no. Ha sigut bastant recent la meua presa de consciència, ara també és molt més popular el terme de feminisme, fa deu anys no ho era tant i fa vint ja ni t'explico. Jo crec que ha estat sempre com una certa incomoditat amb els rols de gènere i amb el que se suposa que és femení i com ha de ser una dona que mai m'hi he sentit gens a gust, malgrat que tinc un cos normatiu i que m'identifico amb el meu gènere, però no entenia molt bé els estereotips de gènere. Jo em sentia molt propera a les formes masculines i de la incomoditat comences a fer-te preguntes i amb les relacions de parella sempre em deien: "sembles el tio de la parella" amb moltes ocasions. I jo deia que se suposa que un home ha d'estimar diferent que una dona? Això d'on ve? I al final te n'adones que hi ha tota una cultura patriarcal que assigna certs rols a les dones i certs rols als homes i com hi ha una concepció de

gènere.

5. Després de fer el llibre com et va canviar la visió que tenies sobre tu mateixa i sobre les relacions amoroses?

Jo crec que tot és un procés i em sembla que l'amor romàntic o els estereotips de gènere estan tan arrelats que encara que prenguis consciència d'ells moltes vegades és impossible arrencar-te'ls, vull dir que no va ser com un canvi radical en la meua vida, però jo crec que el fet de començar a llegir pensadores feministes que fa molts anys que reflexionen sobre això i que deconstrueixen tots aquests estereotips i aquests rols, va ser com "ah vale és això". És a dir, tot això que a mi em passava a un nivell molt distintiu i molt emocional que no sabia com explicar-ho, de cop dius: "ah no és a mi només a la què li passa, no sóc jo la que té el problema", sinó que hi ha un sistema de gènere que fa que jo em senti incòmode. Sí que he tingut com diferents fases que m'han ajudat a descarregar aquella motxilla plena d'exigències pel meu gènere, però és un procés que no acabarà mai, cada dia entres en contradicció i et vas qüestionant i et deconstrueixes. I a mi és una cosa que m'ha ensenyat el feminisme, l'autocrítica constant, és una feina cansada però molt alliberadora també.

6. En el llibre concretament què creus que hi aporta la il·lustració?

El llibre té dues parts molt diferenciades, no és un llibre il·lustrat en el sentit de què hi hagi una història il·lustrada sinó que d'una banda hi ha unes entrevistes, que sí que hi ha una il·lustració per cada persona il·lustrada i de l'altra hi ha reflexions, que acompanyen les idees de les entrevistes i llavors tota la part il·lustrada. Tenen dues intencions molt clares: d'una banda les il·lustracions són un relat molt confessional, íntim, és una mica la meua història personal des de la frustració i des de no entendre per què he d'estimar de certa manera per ser una dona i l'asfíxia d'un model i el donar-te de cops contra una paret, que són els límits del gènere i entendre que allò no ho has de per què seguir, els estereotips o mites, fins que a poc a poc et vas alliberant de tot això. I de l'altra, les entrevistes, en aquestes busco respostes que al final també obren noves preguntes, però són entrevistes també molt íntimes i que van a parlar amb persones que fa temps que investiguen, estudien i analitzen diferents aspectes d'aquest pensament amorós i per tant, jo vaig a elles com a expertes per la qüestió de la relació del nostre cos, la maternitat... Cada entrevista té un tema específic però amb elles vaig a què m'il·luminin. Són persones que han trencat molts esquemes i han sortit del camí marcat, han sabut no fer el que s'esperava d'elles i jo anava a elles amb tota l'admiració perquè em donessin pautes i eines.

7. Com a periodista i il·lustradora, com t'és més fàcil expressar-te amb dibuixos o paraules?

Jo no em considero il·lustradora, perquè a mi em dius "fes un dibuix" i em costaria i ara a part, fa temps que no dibuixo. Els meus són dibuixos molt visceral·ls i no pretenia retratar res concret, sinó que era una cosa que sortia molt de dins. Són dibuixos que beuen de l'error i de la imperfecció, i m'agrada que siguin inclús imperfectes, perquè parlen de persones imperfectes i per això dic que no em considero il·lustradora perquè tinc molt poca tècnica i molt poca formació i és una cosa més intuïtiva que no pas professional. I en canvi amb les entrevistes, fa molts anys que em dedico al periodisme cultural i per tant m'hi sento més còmode, per mi són dos registres totalment diferents, amb els dibuixos a més, per mi la idea també és molt important; moltes vegades tenia la idea i no tenia el dibuix o al revés; o tenia un dibuix i em venia una idea i deia: "doncs, perfecte m'encaixa!". Per mi és bàsic també que hi hagi una frase, un concepte, una idea a la il·lustració. Les il·lustracions per sí soles no crec que tinguin molt sentit en el meu cas, sempre necessiten d'aquestes. Són com vinyetes quasi, més que il·lustracions.

8. Dius que no tens una tècnica molt perfeccionada, però segueixes un estil. Com la duus a terme?

Les taques es fan amb aquarel·la i els dibuixos amb punta fina, de les quals hi ha diferents mides, en funció del tipus de traç que vulguis fer. I al principi sí feia més esborranys, però és una cosa que m'agrada que el gest sigui imperfecte i que d'alguna manera capti l'emoció del moment. No m'agrada esborrar i tornar a fer detallets, m'agrada que traspuï una emoció.

9. I creus que la gent capta més ràpidament els missatges a través del dibuix?

El que passa amb les meves il·lustracions és que com són molt minimalistes, i algunes d'elles són molt clares però altres també amb la frase pot donar peu a múltiples interpretacions, és més fàcil identificar-te perquè cadascú hi pot aportar la seva pròpia vivència. Són il·lustracions molt obertes i crec que això ha ajudat a què cadascú es senti identificat. El fet de jugar amb el sentit de l'humor sent a vegades negre, cafre o trist, com diu la Flavita Banana, que no és un acudit, et congela el somriure. Jo crec que l'humor també és una via per arribar i interpel·lar molt ràpidament perquè no hi ha victimisme, hi ha una voluntat de riure's d'un mateix, hi ha una voluntat de mostrar-se molt vulnerable. Això, almenys a mi com a espectadora o com a lectora també em passa, que quan veig algú que es mostra d'aquesta manera et sens més connectat que amb un autor que doni lliçons o més dramàtic. El punt d'humor també ajuda que la gent empatitzi. I també, al llibre, hi ha una sèrie de dibuixos que són els de l'inici del relat que expliquen més una emoció, d'angoixa personal, però a mida que va avançant el relat estan més intel·lectualitzats els dibuixos perquè tenen més a veure

amb el fet d'entendre allò que em passava a l'inici, són més analítics, per exemple hi ha el de la piràmide de la jerarquització dels efectes, a la cúspide està la parella, els fills... Allò ve d'una cosa que em va explicar la Mari Luz Esteban a l'entrevista, hi ha el mapa de la colonització romàntica amb tots els mites, que anaven més amb l'objectiu d'explicar unes idees teòriques.

10. Per què creus que en aquest moment s'està popularitzant la il·lustració feminista?

Perquè el feminisme viu molt bon moment, on aquest s'ha popularitzat. Fins fa pocs anys ho estava mal vist o només tenia un espai en els àmbits més acadèmics i des de fa pocs anys el feminisme ha arribat a la cultura pop i crec que això és molt positiu perquè arriba a moltíssima més gent i qui vulgui començar a documentar-se té tota una bibliografia fantàstica de dones teòriques i investigadores que han fet molta feina, però tota la il·lustració permet ser la primera presa de consciència, aquest despertar. És un llenguatge molt fàcil que apel·la a les emocions, que pot entendre tothom, és accessible. El tema d'Instagram, xarxes socials també ha fet que sigui molt més fàcil per les il·lustradores difondre la seva feina i pel públic accedir a aquests treballs. Abans només podien publicar mitjançant llibres, que no és fàcil. Tothom que fa il·lustració pot penjar la seva feina a Instagram, crec que s'ha democratitzat això. Que és un dels factors que ha fet que hagi explotat tot això de la il·lustració feminista.

11. I en el teu cas, per què vas decidir començar a penjar els dibuixos que anaves fent?

Per sentir-me una mica més acompanyada, eren dibuixos molt íntims i en el moment en què els fas públics i els comparteixes te n'adones que no estàs sola i que allò que et passa és molt més habitual del que creus. I es crea una xarxa de sororitat molt poderosa. És interessant també els feedbacks que et dona perquè la gent també t'explica les seves experiències i es generen converses i diàlegs que poden ser molt enriquidors i també per fer unes "rises", passar-ho bé i relativitzar al final.

Sinó amb les teves misèries sentimentals i emocionals perds el món de vista i de cop és com: "tot passarà."

12. I com a influït Instagram perquè les teves il·lustracions acabessin esdevenint un llibre?

Ha estat cabdal, perquè jo com a periodista de professió i com una il·lustradora molt amateur i que ho fa per *hobby*, no tenia manera d'arribar a ningú: ni a públics, ni a editors ni a galeries, sense les xarxes socials. I per mi no era la intenció quan ho vaig penjar, però sí que era l'única finestra possible perquè aquesta gent pogués veure el que estava fent. Per tant per mi Instagram ha estat cabdal per poder desenvolupar aquesta feina. I de fet la meva editora, Iolanda Batallé es va interessar per mi a partir de les xarxes.

13. I creus que és indispensable per les il·lustradores tenir un compte a Instagram?

Indispensable suposo que no, perquè segur que hi ha il·lustradores o il·lustradors que no tenen Instagram, però depèn del que facis. Si ja fa temps que hi treballes i ets més de premsa hi ha moltes artistes que no ho tenen. Ara, si comences ara, tot i que jo no m'hi dedico i no tinc un coneixement fonamentat sobre el tema, crec que qualsevol persona que es vulgui dedicar a una expressió creativa, les xarxes ajuden moltíssim a mostrar la teva feina. Si no com arribes a publicar o a exposar? Segurament hi haurà altres camins, però jo crec que és bastant important. A la vegada que tenir la teva feina a les xarxes és una arma de doble tall, perquè tu pots tenir una obra molt interessant però potser no és de consum fàcil o potser no està a la moda. I llavors què passa que si no tens èxit a Instagram vol dir que la teva feina no és prou bona? No, en absolut. Per mi això és perillós també. Hi ha coses que necessiten més temps per ser consumides. Això és perillós perquè potser només qui fa una il·lustració més simple o més juganera o que segueix unes pautes més de tendència o de moda, potser només aquests al final tindran feina i per mi això és molt injust. Ens estarem perdent grans treballs, més profunds, segur.

14. I tu, segueixes comptes d'il·lustració?

I tant! Moltíssimes. Ara, com després del llibre vaig fer una obra de teatre, doncs l'últim any he estat absolutament absorbida per això i la veritat és que no he dibuixat res. A mi em passa que de cop estic enfocada amb un projecte i se m'emporta i no estic tan connectada. Et podria dir les il·lustradores més conegudes d'aquí que m'agraden molt: Flavita Banana, per mi és la gran il·lustradora, bé, seria més humorista gràfica o vinyetista, però per mi és de les que el seu humor em sembla més intel·ligent i m'agrada molt que al final són com reflexions sobre el món i que són com un mirall que et mostra allò que moltes vegades tu t'amagues per vergonya a veure-ho. Em sembla que la Flavita té aquest do de ser capaç de destil·lar comportaments humans que ens representen però que ens fa vergonya reconèixer i de cop ho veus allà i dius "pam!" bufetada, "vale, som així. Ho hauríem de canviar o què?", vull dir que et fan pensar. La Monstruo Espagueti també em sembla molt divertida, un estil molt diferent però, crec que cada vegada ha trobat més el seu estil i és més fina. Abans en seguia un piló i per fer el llibre també per inspiració. En segueixo també que no són d'aquí. Hi ha una noia portuguesa que m'agrada molt, la Mariana Miceravel. A mi m'agraden les il·lustracions que són bastant imperfectes, em sembla que la imperfecció és un valor. El virtuosisme en la il·lustració em deixa una mica freda. M'agrada més que hi hagi una bona idea o que sigui de debò, que no una cosa molt naturalista i molt ben elaborada. L'Adela, també mola molt, és una andalusa que viu aquí i fa uns retrats psicològics i sempre dibuixa blanc i negre, en Javi Royo, que

ara ha tret un llibre de masculinitats. La Carla Besora també m'agrada bastant. I també hi ha unes noies que van treure un fanzine que es deia "Personas". M'agrada que tinguin un punt d'estranyesa, o sigui que no sigui molt evident el què t'està explicant, que em deixi una escletxa per poder aportar-hi el meu gra de sorra a la interpretació d'aquell dibuix.

15. Què creus que aporteu a la societat les il·lustradores feministes?

Crec que és una manera molt fàcil de queixar-nos, de denunciar certes desigualtats, de trencar el silenci, de moltes violències que hem patit les dones durant molt temps. És una manera molt directa d'assenyalar comportaments masclistes, racistes, classistes, xenòfobs... El feminisme va d'això també, de denunciar totes les desigualtats que genera el patriarcat. I ajudar que la paraula es difongui, i potser algú que no es llegirà un llibre feminista en sa vida, de cop veu una vinyeta amb una crítica feminista i allò perquè li ha entrat pel dibuix, el sentit de l'humor... Allà desperta una espurna i allò més endavant desperta una forma de fer, de pensar o d'afrontar la vida en el millor dels casos. En els casos més habituals genera bastants *trolls* i crítiques a la defensiva. Jo crec que al final és un mitjà d'expressió i per tant, és una manera de trencar el silenci i posar sobre la taula totes aquelles coses que durant molts anys s'han invisibilitzat. També com hi ha tants tipus d'il·lustració, cada artista perseguirà diferents fites però l'objectiu general de fer reflexionar, despertar debat, fer que se'n parli d'aquells temes. Com per exemple ara la menstruació, que ara es parla molt i abans no es feia. És a dir obrir un debat públic. Fa com d'interruptor.

16. En el teu cas, has tingut haters a causa de les teves il·lustracions?

No gaire t'haig de dir, sempre hi ha algú que potser no està d'acord amb alguna de les teves il·lustracions o que de cop se sent ferit i s'encara amb el teu dibuix en comptes de pensar, què és allò que se li ha remogut. En comptes de fer autocrítica, se't carreguen el dibuix. Si hi ha alguna cosa que t'ha tocat la fibra, potser és que no ho acabes de tenir ben col·locat. Dues il·lustracions del llibre van tenir unes crítiques que a mi em van ajudar a créixer, una va ser les "ulleres de polla" es diu "mirada al món per combatre", que és criticar la mirada patriarcal amb la que ens han fet veure el món i hem referia a que calia combatre aquesta mirada i resignificat tot el que ens han explicat. I aquí em van dir que era un dibuix trànsfob, perquè relaciona genitals i gènere i està dient que qualsevol persona que tingui polla té una mirada patriarcal i no, perquè pot haver-hi gent que tingui polla i sigui una persona trans o una dona, i per mi va ser una crítica molt enriquidora perquè em va fer entendre molts dels meus privilegis, que podia atacar a algú que estava travessant per unes violències que jo no pateixo. Jo vaig utilitzar el símbol de polla blanca com els homes que han apuntalat aquesta cultura patriarcal durant molts anys. I l'altra va ser en una il·lustració que hi ha

dues noies parlant i una li diu a l'altra: "Coneixes algun home que se senti culpable?" I l'altra li contesta: "I tu alguna dona que no?" I els homes van sortir dient que ells també se sentien culpables i que la culpa judeocristiana també els incloïa a ells. Però la culpa original qui la té? Eva i la poma. El mite fundacional de la nostra història subjau a la nostra manera d'entendre el món i crec que les dones estan molt més carregades de culpa que no pas els homes. Però jo crec que és interessant quan es genera debat, al final són idees que cadascú pot interpretar i que les interpretacions que n'extreguin tenen molt a veure amb el *background* de cadascú, tant teòric com vital, els seus orígens, els seus privilegis i les desigualtats que viuen.

17. Com veus el futur de la il·lustració feminista?

La il·lustració i l'humor gràfic ha existit sempre, no sé si anirà a més o a menys, però jo crec que anirà canviant la forma, perquè al final és un símptoma dels temps. Canviarà a la part que la societat avança i que cada nou repte que com a societat anem trobant-nos pel camí, s'anirà retratant i ens ajudarà a entendre de les diferents problemàtiques que ens anem trobant. En cada lluita feminista s'obren nous temes.

7.5. Entrevista a Queralt Guinart

1. Com va néixer la teva afició per la il·lustració?

Des de ben petita volia ser dibuixant de còmics, quan era molt petita em van regalar un còmic d'Spiderman i vaig dir "què guai! Jo vull fer això", el que passa que clar, els meus pares dibuixant de còmics a Espanya no ho van veure molt clar i vaig acabar fent disseny gràfic, com havia fet el meu germà, però jo mai havia deixat de dibuixar. Va ser en el moment que vaig veure que la il·lustració estava directament relacionada amb el disseny gràfic que era una opció per viure i per ser feliç. I arran d'això, vaig començar a apartar totes les meves aficions, vaig deixar de fer esport, terror, però bueno ara sé dibuixar. Dibuixar em feia feliç. Això al terreny personal. Després és veritat que vaig veure que la il·lustració era un mitjà de comunicació essencial per la protesta i per la revolta.

2. Ets dissenyadora gràfica, i la il·lustració l'has anat fent paral·lelament pel teu compte?

Sí, autodidacta cent per cent. Ningú m'ha ensenyat a il·lustrar, de fet és una cosa que crec que s'aprèn amb molts anys, el fet d'aprendre a comunicar, que no és gens fàcil, perquè pots saber fer retrats però has de saber quins colors o quina composició has d'utilitzar per comunicar. I després has d'aprendre a fer que aquests dibuixos parlin. Això és un treball d'anys i anys. La Flavita Banana, la

Paula Bonet, els màsters de la il·lustració a Catalunya s'han fet famosos als 30 o als 40 anys. Perquè ser il·lustradora requereix vivències, clar jo als 14 anys, què volies que expliqués? És ara quan he començat a progressar perquè tinc vivències relatables.

3. La teva vinculació amb el feminisme d'on ve?

Jo vaig cursar batxillerat a Vic, que és un nucli d'esquerra indepe bastant important, a nivell polític i feminista és bastant potent. Vaig estar militant bastant de temps a Arran i altres moviments polítics. I quan comences a descobrir la teva sexualitat, i totes les coses que t'han impedit ser qui ets realment te n'adones que està en la base del feminisme. Qui no ha deixat que t'expressis com volies, ha sigut la pressió patriarcal. Jo sobretot vaig començar a entrar al feminisme per temes de sexualitat i de gènere: "bollera i orgullosa." I arran d'això, vaig començar a trobar espais molt segurs on jo estava còmode, no només en la militància, sinó en el context d'amics i de familiars. Quan tens amics que estan en el feminisme et sents plenament feliç d'estar amb ells perquè t'accepten tal com ets. Des d'una base molt quotidiana vaig començar a emmerdar-me molt en transmetre el missatge feminista i segueixo fent-ho des d'una base molt quotidiana. Jo no he estudiat una carrera de gènere i de feminisme, no he fet un màster... vaig intentar entrar-hi i no m'hi van voler i ara estic també una mica enfadada amb això. No he tingut una formació acadèmica, ha sigut autodidacta cent per cent, igual que amb la il·lustració. I veure-ho amb aquesta distància no academicista crec que també és un punt positiu perquè jo puc admirar Kate Millett, Diana Torres... persones molt necessàries perquè han posat els pilars, però jo el que visc és totalment aliè al que viuen aquestes autores perquè jo el feminisme el veig des de les agressions que rep la meva mare cada dia, o jo o les meves amigues. Parlo de coses de gent del carrer, no em puc posar super elitista, perquè no en sé, no n'he après. Parlo des del bàsic feminisme, però intento fer-ho bé.

4. I per què decideixes utilitzar la il·lustració per parlar d'aquests temes?

Perquè no necessito a ningú que m'encarregui il·lustracions per parlar d'aquests temes. Per exemple, quan et postules com a dissenyadora gràfica amb perspectiva feminista, és una frase que queda molt maca però has de tenir clients molt conscienciats amb això i que intentaran no posar pales a les rodes, tot i que en posaran perquè els clients són així.

Des de la il·lustració passa una cosa i aquí entra Instagram i és que la comunicació és lliure, no hi ha d'haver cap editor, cap productor que subvencioni la teva feina, simplement que tu ets la veu de les teves il·lustracions i tu poses el teu nom sense cap mena de pretext empresarial o de cap tipus d'encàrrec. Aquí hi ha un espai molt lliure on et pots desenvolupar com vulguis, i si la cagues, a qui cagaran serà a tu, això també és un handicap.

5. I amb quina classe de problemes t'has trobat, de què t'hagin censurat o criticat el teu treball?

Me n'he trobat de heavies. Primer de tot la transfòbia, totes estem aprenent i no ens n'adonem que som super trànsfobes. Que estem parlant tot el dia dels genitals, en quin moment la vagina és un símbol feminista? Perquè hi ha homes i dones trans que consideren que els seus genitals no corresponen amb el seu gènere. Ara m'estic trobant amb molts problemes d'això, de gent trans que se'm queixa. I que gràcies a déu sempre són crítiques constructives i jo sempre m'ho prenc molt bé, els hi dic: "sí, tens tota la raó." També temes racials, el feminisme ha de ser un tema plural, ha d'agrupar totes les ètnies i totes les cultures possibles. Jo no tinc representació racialitzada en el meu Instagram, no dibuixo noies negres. Això també és un problema i també m'han criticat per això.

Vaig tenir un problema bastant greu treballant per l'ajuntament, vaig posar una noia que volia que fos gènere fluid i la vaig fer rapada i em van dir que feia cara de malalta. I és com: "ah vale i ara resulta que si tens càncer no pots lluitar contra el patriarcat?" És molt quisquillós. En el moment que et poses en aquest àmbit has d'anar amb peus de plom, és que és molt més fàcil ser fatxa que ser d'esquerres. Si ets fatxa vas sense filtres i triomfaràs més segur perquè les crítiques t'entraran per aquí i et sortiran per allà. A mi una crítica m'afecta nivell no dibuixar en dues setmanes, perquè significa que no has vist que la teva il·lustració podia afectar a gent a la que tu també recolzes.

6. Tornant a la teva il·lustració, fas molts cossos nus, a què es deu?

Perquè el tema de sexualitat i del cos de la dona el tinc molt estudiat i tinc molt present de que està molt estigmatitzat. Si es mostren despullades és perquè sempre se'ls hi ha imposat des d'una posició de poder patriarcal, en el 99,9% dels casos. Llavors em sap molt greu que se'ns hagi prés aquest dret perquè tots els artistes i tots els directors d'art que han estat al poder eren homes: Bernini, Michelangelo, Vernet... A mí m'agrada molt ser una dona que dibuixa cossos nus de dones, perquè estic en el meu dret i perquè hi ha molta manca de com jo dibuixo: les dones com a dones i no com a muses, són col·legues meves o jo mateixa. I cal baixar del cel aquesta postura, com la Venus de Milo, aquesta idea super celestial de la dona nua, això genera inseguretat, estigma, visions super estilitzades. Jo agafo això i ho baixo a la Terra. És que vam néixer despullades i cadascú és com és. I també que tracto molts temes de sexualitat i per mi, la pornografia és un tema bastant d'estudi.

7. També reivindiques molt l'amor lèsbic, no?

Sí, cent per cent. No parlaré d'heteros, quin pal. La meva generació vam ser de les primeres que començàvem a tenir referents lèsbics a telenovel·les, a llibres, a poemes... Jo m'havia menjat

Anatomia de Grey, tota la vida, amb el Derek i la Meredith super enamorats i l'idíl·lic romàntic de la parella hetero. I quan van aparèixer les primeres parelles gais en aquestes telenovel·les, va ser com: "ostres que de cop em sento representada amb això, que boig!" Clar tota la vida aprenent de l'amor romàntic i tòxic. Què vols que dibuixi? A mi no em representen les relacions heteros, a mi em representen les relacions lèsbiques i no descarto que algun dia faci alguna cosa hetero, però no em mou gaire.

8. I dins del feminisme quins altres temes sols tractar?

Em solc enfadar molt amb el feminisme, parlo a nivell gràfic i a nivell d'il·lustració, perquè crec que hi ha molts problemes. Clar ara jo et dic "il·lustració feminista", a mi sempre m'etiqueten com a il·lustradora feminista. I tu amb aquest títol penses amb color lila, vagina a tope i dones amb els punys a munt. Ens tirem pedres a la nostra taulada, hem de parar de fer el cutre. Una de les meves lluites primordials dins del feminisme en l'àmbit gràfic i il·lustratiu és deixar de ser cutres. Les feministes no tenim per què seguir els cànons establerts sobre el que es considera que ha de ser la comunicació feminista. La comunicació feminista no ha de ser només visual, ha d'estar també en les maneres de comunicar i de treballar, és a dir, si estem treballant d'un moviment que ha de ser trencador, en el meu cas anticapitalista i ha de ser un paràsit en la societat, com pot ser que seguim un estàndard tan marcat? Investiguem què està fent l'altra gent, quin és el context gràfic, quina és la tendència i com la podem atacar? Anem a canviar tota la identitat gràfica del feminisme i anem a fer que sigui una mica més fresca, més plural. Les meves amigues, totes elles, han patit agressions masclistes, i a més a més, per persones properes, els seus novios i mai de la vida les veuràs a una assemblea. I és que hi ha una cosa que s'ha de dir ben clar: el moviment feminista a Barcelona és perroflauta. I ja està, no passa res i ho admetem. Si partim d'aquí com pot ser el feminisme plural si estem fent fora a noies indirectament? No les fem fora, elles també s'han de deconstruir l'estigma i el classisme, però hòstia un rentat de cara al feminisme no estaria malament i no parlo del *pink washing*, que és molt diferent i molt nociu. Parlo de començar a entendre les mancances que hi ha a nivell comunicatiu.

9. He vist que també utilitzes les teves il·lustracions per convocar la gent a les manifestacions?

Sí, és la meva manera de militar, l'única de fet perquè ara no tinc temps. Jo en comptes d'assistir a assemblees poso a disposició les meves eines. Tinc contacte amb bastants assemblees de Gràcia i de Barcelona en general, a nivell feminista i no només feminista, sinó de militància política. Faig cartells, grafismes, xerrades... el que necessitin. És que ser il·lustradora feminista és molt fàcil, jo puc aprendre a dibuixar noies i posar una frase a sota moníssima, però això no et farà feminista, el

que et farà feminista és aplicar el feminisme a totes les maneres de treballar. Tens un client que t'està exigint que li posis els cabells llargs a la noia, doncs no, és plantar-te davant d'això. O que et vinguin assemblees d'on siguin i et demanin cartells gratis, doncs no posar-te burra. En aquest barco i som totes, l'ego és molt dolent. L'ego en l'art feminista s'ho ha carregat absolutament tot, no pots tenir ego quan estem parlant de lluites assembleàries i lluites en comú.

10. Llavors tu creus que hi ha il·lustradores que son bastant famoses que fan més "postureo" que acció real?

Mare meva, sí i s'ha d'anar al tanto. De la mateixa manera que jo accepto crítiques de transfeminisme i racisme, hi ha noies que no les accepten i a part no paren de cagar-la tot el rato i són persones que tenen molta veu. El problema de la il·lustració és que és un llenguatge molt global i és molt fàcil d'entendre, per això agrada, per això els il·lustradors i les il·lustradores tenen fans perquè és comunicació fàcil, és pop. Has d'anar al tanto perquè les teves idees poden quallar a adolescents i hi ha gent que no està del tot formada i és molt influenciable, en això Instagram ha fet molt de mal també. Que tot és legítim i tothom pot triar el camí que vulgui, pots ser trànsfoba, abolicionista o el que vulguis, però no donis missatges confusos, que les teves bases quedin molt clares. Cal saber que hi ha molts tipus de feminismes.

11. I no creus que el fet de comunicar-se amb una il·lustració amb poc text, pot donar peu més fàcilment a malinterpretacions?

Totalment, la descontextualització és un parany perquè "por un perro que maté, mataperros me llamaron." Estem en un món on no només veiem mil imatges al dia, sinó que aquestes imatges són eternes. Tu quan esborris una publicació, ja hi haurà tres mil captures de pantalla, o sigui en el moment que això es descontextualitzi a un extrem super elevat, no només t'arruïnen la carrera sinó que desprestigien tot el treball que has fet fins ara. És una arma, jo a l'Instagram li tinc un respecte, al tanto amb el què penges. Per això al final es despolititzen els instagrams, perquè és molt difícil aguantar. La gent acaba parlant dels seus sentiments, i ho entenc, prefereixes que et jutgin per alguna cosa injutjable, que no és decisió teva, que no pas pels teus principis polítics, que ara estan super perseguits.

12. I tu l'Instagram te'l vas crear per motius personal o laboral?

Era el meu compte personal i ho segueix sent, de fet no he borrat cap publicació. Jo abans feia de fotògrafa, i ara hi penjo els dibuixos.

13. I per què vas decidir compartir la teva afició i després professió a Instagram?

Perquè sempre he pensat que el meu art per mi sol no té gens de valor, a mi sempre m'ha agradat fer dibuixets i ensenyar-los a la mama com "uee mira això", i segueixo amb aquesta idea. I ara tinc com una espècie d'exèrcit de hooligans, que els hi ensenyo els dibuixets i resulta que els hi agraden. Em vaig començar a adonar que era guai compartir-ho quan la gent s'identificava i sobretot quan em venien noies i em paraven pel carrer i em deien: "ua vas fer una il·lustració que parlava exactament del que m'estava passant amb la meva parella." I jo allà vaig pensar: "ostres que sóc artista i no tothom ho és." Una persona que es dedica a les matemàtiques o a les ciències, no sap comunicar o potser sí, però jo tinc aquesta possibilitat. En el moment que te n'adones, deixes de ser egoista amb el teu art, i dius anem a treure-ho.

14. Publiques totes il·lustracions que fas?

No, tinc contingut fet només per Instagram. De les peces més grans no publico molt, perquè considero que el lloc adequat d'ensenyar l'art no és Instagram, és la galeria, el carrer, l'exposició. Instagram és una joguina que s'ha capitalitzat a extrems tan heavies que la gent ja no sap quin és el seu personatge d'Instagram i quin és el seu personatge real. Jo dins del que cap sóc bastant natural al meu Instagram però perquè és l'Instagram de tota la vida. Però hi ha gent que té un personatge super construït i és màrqueting pur i dur. Jo també jugo a aquest joc, òbviament, he de viure d'alguna cosa. El què ha passat en el context contemporani actual és que l'artista ja no només és artista i és valorat per la seva obra, sinó que és autor, té una autoria i té una presència mediàtica. L'artista ara és estrella del pop, o sigui molt bèstia. A mi m'arriben a dir a primer d'ESO que amb 24 anys em pararien pel carrer per les meves il·lustracions i em fotia a riure. Això ho ha creat Instagram, i si poden capitalitzar a l'artista, encara millor, o sigui que t'escriguin marques. Al final hi ha tantes coses a sobre del teu art, que aquest es queda en poc. Al final què volen de tu? El teu art? No, la teva figura d'artista. Flavita Banana per exemple ho ha esquivat molt bé, perquè no li ha donat joc, de manera que la idolatren pel seu art.

15. I quines coses positives t'ha aportat Instagram?

Aviam, jo tinc una part bastant diferent del què mostro a Instagram. A Instagram sóc una punky, sóc una patada, que és el meu esperit animal, i això agrada molt a gent de la meva edat i a persones més petites perquè et veuen una persona super pròxima i que s'hi poden identificar, i això mola però això no capta clients. El que capta clients és la teva professionalitzat i el número de seguidors que tinguís a Instagram. Arran d'això, has de posar una barrera del què fas en el teu context professional i el què fas en el teu context públic, jo a Instagram sóc una tia de puta mare, ara a la meva feina sóc

directora d'art per tant et menjaràs unes bronques bastants capitals si no fas les teves coses bé. El client valora molt això perquè volen professionals humans.

16. Per tant a través d'aquesta xarxa social només mostres una petita faceta de tu?

Sí, sóc nazi treballant, m'enfado molt. A mi el que em paga les factures no és la il·lustració ni és l'art, és el disseny gràfic i aquest és un món on guanyen els lleons i en el món de la comunicació publicitària, direccions d'art... la manera de com siguis tu amb la gent els hi sua. El què volen és que compleixis els timings i siguis professional. Clar, però, que hi ha gent que viu d'Instagram, la gent que es ven, i col·labora amb marques, però és que jo no sóc això. L'Instagram és una eina, i m'ho passo super bé i sóc super feliç, però no em guanyo la vida d'això. Jo comunico el meu ideal de com em molaria que fossin les persones, l'art i les il·lustracions.

17. Com a seguidora a Instagram també segueixes comptes d'il·lustracions?

Sí, jo sóc fan també. És molt heavy perquè la gent t'agafa i et posa en un pedestal sense pensar que tu també tens en un pedestal a altra gent. Jo com sóc fan i sé com tracta la gent de les grans esferes, també sé com vull tractar la gent de les grans esferes. A mí em sap molt greu que hi haguï estudiants que obrin aquesta i es mengin uns "vistacos" de la hòstia, tu pots decidir ser humà a Instagram.

I que jo segueixi, primer de tot amigues, la Marta Mas, la Cinteta, la Nono Rueda, la Clara Romero, la Berta Aguilar, el Raúl Paredes, Joshua Harvey, l'Alzina Mandarina, Hernard Bengade, la María Morales... Tenim artistes molt bones el context català i espanyol i no els hi estem fent el cas que es mereixen.

18. A l'hora de dibuixar quina és la tècnica què utilitzes?

Treballo amb tècnica seca només, llapis de grafit i retoladors de guix o acrílics, però no pinto. No és que no m'agradi, és que no tinc els recursos. Si pintes has de tenir un taller molt gros i jo estic en un estudi de dissenyadora. Jo sóc retratista i un ha de ser honest amb les seves mancances, dibuixos a cos sencer em costen molt, però bueno de tot se n'aprèn.

19. I al teu perfil moltes de les il·lustracions van acompanyades d'una reflexió teva. Consumir el teu art és consumir-ho conjuntament?

Sí, completament. Consumir el meu art és consumir la meua vida. No dibuixo per dibuixar, sempre dibuixo perquè hi ha un pretext a darrere bastant gros. Hi ha moltes artistes que sí, tiren a model o a algo molt estètic. Jo crec que el que fa especial el meu art és que al darrere hi ha aventura. Els artistes hem de ser curiosos, hem de sortir al carrer, hem de sortir molt de festa, hem de viatjar

moltíssim i no dic d'anar a Londres o aquestes "pijades", dic d'anar a les festes del Tura d'Olot o anar a menjar calçots o el qu vulguis. L'art ha de ser anecdòtic, jo no dibuixo ideals, dibuixo coses que em passen. Tots els retrats tenen una història.

20. Anecdòtic sumat al coneixement?

Clar, a mi m'agrada molt analitzar les situacions quotidianes i tot el polític que tenen. Que la teva mare entri a treballar a les 9 h, surti a les 14 h, faci el dinar i a les 16 h es posi a planxar mitjons i a les 19 h se'n vagi a comprar camises pel seu home; això és quotidià però és que a més a més és polític. Aquesta és una història d'empresonament personal i patriarcal. Bé, el gran lema "Lo personal és polític". El que hem de fer és agafar les coses que ens passen al dia a dia i analitzar el perquè, tot té un motiu i un pretext social i polític que nosaltres no hem triat.

Totes les historietes que poso amb els meus escrits no vull que es quedin en historietes, són històries de protesta. Estic protestant des del meu àmbit. Explico el què em passa des d'una clau d'humor romàntica, no *xunga*. I em passa perquè la meva condició és de ser una dona, lesbiana i pobre. Que jo no faci servir aquest discurs explícit en les meves historietes no vol dir que no hi sigui, hi és.

21. I per què decideixes utilitzar l'humor per explicar tot això?

Perquè em faig molt riure. El primer pas per ser bona és riure'm de mi mateixa. A mi la gent que dramatitza, que a mi em passa també, penso: "joder". L'humor és una manera de què la gent percebi més, és igual que el sexe, en el moment que rius o t'excites el teu cos s'obre i és aquí on pots endinyar el discurs. Igual que amb l'amor, en el gènere pop parla del què vulguis mentre sigui d'amor. I és que jo em ric molt de mi mateixa, em passa cada una... La vida és una història i val més riure-te'n.

22. Abans m'has comentat que t'has trobat amb gent crítica que t'havia acusat de trànsfoba... T'has trobat, però, amb haters?

No, no tinc haters. No sé què passa, tinc moltes ganes de què m'insultin, no m'insulten encara. Tinc un o dos homes ofesos, però bueno, dins de la mitjana està bé. Espero tenir-los. També ara mateix és més difícil tenir haters perquè no m'estic mullant, estic molt romàntica perquè estic molt enamorada i es nota. Però bueno, si t'insulten és que estàs fent molt bé la teva feina. Si tu et consideres feminista, il·lustradora i molt present a la revolta, i t'insulten, és que ho estàs fent molt bé perquè has fet enfadar la gent, els has tocat en un lloc que no volien que els toquessin.

El meu públic és molt receptiu, són bolleres i *young lesbians*, que són gent guai i t'idolatren i mentre facis amor lèsbic els hi estarà bé tot el que facis. Pares i mares generalment divorciats, no sé

per què. Però que són gent molt deconstruïda i molt guai. Tinc mares super guais i homes sensibles. Tinc uns quants homes que m'escriuen per dir-me que ploren.

Un dels escrits que va ofendre més va ser en la il·lustració "en 5 minuts tots els homes del bar t'han sexualitzat i jo porto dues setmanes intentant convidar-te a un cacaolat". Allà el *not all men* va ser formidable, però va ser molt fàcil xapar boques a aquesta gent.

També et diria que jo no em considero *instagramer*, de manera que no els hi dono peu. Jo poso molt clar a la descripció que sóc dissenyadora. No em posaré a discutir amb la gent, quina mandra. És com si jo fes una xerrada sobre porno i vinguessin abolicionistes a la xerrada, per què veniu si el que escoltareu no us agradarà? El concepte "hater" em sembla increïble.

23. Cap on creus que anirà la il·lustració feminista?

Anirà malament, segur. No pot anar bé. A veure anem a especular, primer de tot que és molt fàcil comprar-te a mi fa quatre dies em va venir "Nike" i em va dir si fas un pòster per aquestes sabates et donem 2.000 euros. Què passa que són empreses que només busquen el *pinkwashing*. I a part d'això si no tens uns ideals molt fermes, que jo no els tinc i a sobre sóc pobre, si algú em proposa una feina mitjanament ètica, per Nike no hi treballaré mai. Si ets bo, t'intentaran comprar. La Cinteta és una persona que jo admiro molt per això perquè s'ha resistit a ofertes molt guapes. Si no tens els ideals fermes, el teu discurs queda esborrat en 0,0. I d'això en té molta culpa l'Instagram. Perquè l'art no surt al carrer, si la gent apliqués per beques de creació, si exposéssim, si tinguéssim un nucli sòlid fora, això no passaria. Però en el moment que es limita tot a Instagram qui mou les peles allà són les marques. A tu et compra una marca i te'n vas a prendre pel cul i segon que no sabem quan durarà Instagram. Facebook era etern i quant de temps fa que no obres el teu Facebook? Potser Instagram queda reduït a una altra cosa amb quatre dies. Si desapareix Instagram, hi haurà una altra plataforma, d'acord. Però jo crec que l'única manera perquè persisteixi el moviment de la il·lustració i l'art feminista a Barcelona i a Catalunya, és que ens associem i generem xarxa. Ens passem el puto dia parlant de la sororitat però és que ningú és soror. Hem de començar a col·laborar juntes, a treballar i a plantar-nos davant les condicions que ens imposin.

7.6. Entrevista a Aurora Portillo

1. ¿Cómo nació tu afición por la ilustración?

Hay formas de expresión que nos acompañan desde que nacemos. El primer cuento ilustrado que cae en nuestras manos cuando somos niñas o descubrir que con una pintura puedes expresarte sobre

un papel... En esos momentos, yo no sabía qué existían las profesiones, y que una de ellas era ser ilustradora, pero sí que conecté con la belleza de contar historias a través del dibujo, así que sin saberlo, la ilustración ha estado presente siempre en mi vida, aunque no es hasta que tuve que decidir mis estudios, cuando la descubrí como profesión, dentro del mundo artístico.

2. ¿Cuál es tu formación?

Estudí un grado superior de ilustración en la Escuela de Artes y Oficios de Valladolid, después comencé Bellas Artes, pero por cuestiones personales tuve que dejarlo, y acabé estudiando Publicidad. Una vez en Barcelona estudié un postgrado sobre espacios expositivos en la UPC. Y he participado en diferentes talleres de ilustración impartidos por ilustradorxs a lxs que admiro mucho.

Una trayectoria que va desde mi inquietud por la ilustración, la comunicación y las artes manuales.

3. ¿Por qué utilizas tu arte para reivindicar mensajes feministas?

Porque siento que es la mejor manera que tengo de comunicar cuestiones que me importan, y porque creo que tenemos el deber, desde lo que sabemos hacer mejor, de cuestionar una normalidad asumida durante siglos, que más que normal es habitual. Una realidad machista, que mata, oprime y por lo tanto no puede desde ese lugar ser igualitaria.

4. ¿De dónde viene tu vinculación con el feminismo?

Igual que la ilustración, el feminismo está en mí desde el momento que soñé en crecer libre, poder ser independiente, escoger a la persona con la que quiero compartir mi vida o no, decidir sobre mi cuerpo sin que un hombre lo haga por mí, ser madre o no, casarme o no, viajar sola sin miedo... Pero supongo que no he sido consciente de serlo con esas palabras hasta que no he descubierto la lucha de algunas hermanas y me he identificado con ellas y con la lucha, que es la misma para todas. Mi padre, que es un hombre que siempre ha estado vinculado a movimientos sociales, sin saberlo (y estando aprendiendo a desdibujar un machismo aprendido por todas y todos, en sus propias carnes) me ha acercado al arte, a la cultura y a la reivindicación social por partes iguales, y eso, siento que es lo que más me ha ayudado a conectar con mi feminismo.

Pero si tengo que pensar en un momento en el que me doy cuenta de que soy feminista es al leer: “Cansadas” de Nuria Varela, “Los hombres me explican cosas” de Rebecca Solnit o “Claves Ecofeministas. Para rebeldes que aman a la Tierra y a los animales” de Alicia H. Puleo.

5. ¿En qué consistió el proyecto "Juguem en Igualtat"? ¿Qué supuso para ti hacerlo?

El proyecto “Juguem en Igualtat” es un proyecto que nace de la Associació L’Hora Lliure, liderada por Ana Tutzó y que pretende educar sobre la necesidad de cambiar los estereotipos de género. Un proyecto maravilloso y esencial lleno de actividades que invitaban a padres y niños a reflexionar, jugando, sobre la repartición de tareas y los cuidados entre muchas otras cuestiones.

Ana contactó conmigo para crear la imagen de la campaña, y una serie de viñetas para invitar a las familias y a otras personas a reflexionar sobre cuestiones pequeñas que son grandes.

Para mí fue un reto precioso, por la temática y porque me encanta utilizar el humor siempre que tengo ocasión para sacar hierro a cuestiones importantes, y esta lo era.

6. ¿Qué otras temáticas relacionadas con el feminismo has querido tratar con la ilustración?

Temáticas que tienen que ver con cuidado de la tierra, y los animales. Poner el ecofeminismo en el centro.

7. ¿Qué técnicas, materiales y herramientas usas para trabajar?

Suelo utilizar mucho lápices de colores, acuarelas y digital, y en ocasiones el carvado o el collage. Para mí lo más importante es no perder el contacto con los materiales, porque aunque el digital me permite dar limpieza a los acabados, me sigo encontrando cómoda sobre el papel.

8. ¿Te creaste una cuenta de Instagram expresamente para colgar tus dibujos o ya la tenías?

Ya lo tenía, pero lo fui enfocando hacia lo profesional.

9. ¿Por qué decidiste publicar tus dibujos en Instagram? ¿Los cuelgas todos?

Para mí Instagram es una herramienta de trabajo, un canal para mostrar mis ilustraciones y también de interactuar con las personas, conectar de una manera directa.

No, no les subo todos los dibujos.

10. ¿Qué te ha aportado el hecho de tener Instagram?

Perder el miedo a mostrar mi trabajo, la interacción directa con personas a las que les llega lo que haces (eso siento que es lo más bonito) y contactar con nuevos clientes.

11. ¿Alguna vez a través de esta red social te ha surgido *hate* por alguna de tus publicaciones?

No, nunca, todo lo contrario. Bueno, una vez un amigo me cuestionó algo sobre lo que hablaba una de mis ilustraciones, precisamente del proyecto Juguem en Igualtat, pero odio, no. Siento que hasta ahora siempre he tenido la suerte de que la interacción ha sido muy respetuosa.

12. ¿Qué crees que aporta tu ilustración a las lectoras?

Reflexión, comenzar a cuestionarse y desde ahí poder iniciar un cambio, o eso me gusta creer.